

**Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Baudžiamosios justicijos katedra**

Daliaus Banevičiaus,
V kurso, baudžiamosios justicijos
studijų šakos studento

Magistro darbas

**Žmogaus teisių užtikrinimo problemos vykdant bausmes Lietuvoje
Problems in the enforcement of human rights in the execution of sentences in Lithuania**

Vadovas: doc. dr. Gintautas Sakalauskas

Recenzentas: lekt. Darius Prapiestis

Vilnius

2025

ANOTACIJA IR PAGRINDINIAI ŽODŽIAI

Darbe analizuojami Lietuvos teisės aktai, moksliniai leidiniai bei atlikti tyrimai, skirti bausmių vykdymo sistemai Lietuvoje, taip pat subjektų, atsakingų už šiai sistemai keliamų tikslų įgyvendinimą ir esančių priemonių taikymą, veiklos analizei. Nagrinėjami teisės aktai atskleidžia Lietuvos bausmių vykdymo sistemos tikslus bei principus, kuriais turi būti vadovaujama atliekant bausmes ir užtikrinant jų veiksmingą atlikimą. Naudojami moksliniai šaltiniai apibūdina, kaip Lietuvos bausmių vykdymo sistema atlieka savo funkcijas, su kokiais išsūkiais gali susidurti joje veikiantys subjektai. Analizė atlikta remiantis tarptautine bei nacionaline teismų praktika, kuri atskleidžia, kokios prigimtinės žmogaus teisės dažniausiai pažeidžiamos, kokiais būdais šie pažeidimai dažniausiai padaromi ir kokios jų priežastys.

Pagrindiniai žodžiai: bausmių vykdymas, asmens teisės ir laisvės, bausmės, probacija, laisvės atėmimas, laisvės atėmimo įstaigos, bausmių vykdymo kodeksas.

The thesis analyses various Lithuanian legal acts, scientific publications and researches and will describe in general terms what is the system of execution of sentences in Lithuania and which subjects are responsible for the application of the measures and implementation of the objectives of this system. The legal acts analysed will help to reveal the objectives for which the system of execution of sentences in Lithuania is designed and how these objectives are to be implemented. The analysis, which will be based on scientific sources, will enable to describe how the system of execution of sentences is implemented in practice, what are the nuances of this system in Lithuania and, most importantly, to reveal what rights of a person are violated in the implementation of the system of execution of sentences, how they are violated and in what ways this could be limited.

Main words: enforcement of sentences, human rights and freedom, sentences, probation, imprisonment, penitentiary institutions, penal enforcement code.

TURINYS

Santrumpų sąrašas

Įvadas

1. Žmogaus teisių užtikrinimo vykdant bausmes reikšmė ir raida	6
2. Žmogaus teisių užtikrinimo problematika vykdant su laisvės atėmimu susijusias bausmes	14
2.1. Resocializacija ir žmogaus teisės: nusikalstamos elgesio rizikos valdymas bei atkuriamojo teisingumo įgyvendinimas	14
2.2. Žmogaus teisės į gyvybę užtikrinimo problematika	17
2.3. Žmogaus teisės į sveikatą užtikrinimo problematika	23
2.4. Žmogaus asmens ir orumo neliečiamumo užtikrinimo problematika	30
2.5. Žmogaus privataus gyvenimo neliečiamumo užtikrinimo problematika	40
2.6. Žmogaus minties, tikėjimo ir sąžinės laisvės užtikrinimo problematika	46
3. Žmogaus teisių užtikrinimo problematika vykdant su laisvės atėmimu nesusijusias bausmes	52
Išvados	63

Literatūra

Santrauka

Summary

SANTRUMPŲ SĄRAŠAS

BK – Baudžiamasis kodeksas

BVK – Bausmių vykdymo kodeksas

CPAP – Nuolatinis teigiamas kvėpavimo takų slėgis (eng. Continuous positive airway pressure)

CPK – Civilinio proceso kodeksas

ESĮ – elektroninio stebėjimo įrenginys

EŽTT – Europos Žmogaus Teisių Teismas

LAT – Lietuvos Aukščiausiasis Teismas

Lietuvos TSR – Lietuvos Tarybų Socialistinė Respublika

LKT – Lietuvos kalėjimų tarnyba

LR – Lietuvos Respublika

LVAT – Lietuvos Vyriausiasis administracinis teismas

PĮ – Probacijos įstatymas

SSRS – Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjunga

VMĮ – Valstybinė mokesčių inspekcija

ŽTK – Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija

IVADAS

Žmogaus teisės yra svarbiausia vertybė, kurios pagrindu grindžiamos šiuolaikinės demokratinės valstybės. Jos užtikrina žmogaus orumo apsaugą, laisvę ir lygybę bei kitas vertybes, neatsižvelgiant į asmens socialinę padėtį, kilmę, lytį, rasę, amžių, padarytą nusikaltimą ir kitus požymius. Tačiau, šiuolaikinėms demokratinėms valstybėms įsipareigojus laikytis teisės aktuose numatytų reikalavimų, išlieka daugybė iššūkių, užtikrinant žmogaus teisių apsaugą vykdant bausmes, ypač, kai kalbama apie asmenis, atliekančius bausmes, susijusias su laisvės atėmimu. Lietuvoje, kaip ir daugelyje kitų demokratių šalių, bausmių vykdymo sistema turi atitikti tarptautinius žmogaus teisių standartus, tačiau šie reikalavimai ne visada pilnai įgyvendinami praktikoje. Kalinimo sąlygos, vadovaujantis teisės aktų nuostatomis, turi būti tinkamos. Šių reikalavimų nepaisymas gali pažeisti žmogaus teises. Šiuolaikinė Lietuvos kalėjimų sistema išlikusi nuo Sovietų Sąjungos okupacijos laikų, kurioje įkalinti nuteistieji laikomi būriais, o tai yra pagrindė priežastis, kodėl iki šių dienų egzistuoja sunkumai užkirsti kelią narkotikų platinimui ir naujų nusikalstamų veikų atlikimui kalėjimų teritorijose. Lietuvos kalėjimų tarnybos direktorius Mindaugas Kairys tai patvirtina, teigdamas, kad „<...> tai reiškiny, kuris neatsirado vakar, neišsispręs ir rytoj. Tai turbūt sistema, kurią paveldėjome iš prieš tai buvusios valstybės. Su tuo kovojama, bet tam labai didelę dalį turi infrastruktūra <...>“, skelbiama 2024 m. liepos 30 d. „Kauno diena“ portale. Europos komitetas prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą ne kartą kritiškai atsiliepė apie Lietuvoje esamą kalinimo sistemą. Jo teigimu, padėtis Lietuvoje gerėja, tačiau komiteto ataskaitose pabrėžiamos ir problemos. Pirma – narkotikų vartojimas ir platinimas laisvės atėmimo vietos įstaigose. Antra – kalinių hierarchija. Buvęs kalinys, kalinių sąjungos sekretorius Tautvaldas Snukiškis taip pat yra pasisakęs, jog „<...> buvo koktu žiūrėti, kaip kažkokios specialiosios pajėgos, pasivadinusios „Orkom“, atvažiavo į Vilniaus pataisos namus ir pradėjo daužyti kalinius. Jeigu specialūs padaliniai važiuoja treniruotis ant kalinių, tai ko iš jų galima tikėtis <...>“. Būtent tokie pasisakymai iš buvusių kalinių, net iš paties Lietuvos Kalėjimų tarnybos direktoriaus, juo labiau – Europos Komiteto prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą, taip pat Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencija puikiai iliustruoja Lietuvos bausmių vykdymo sistemos realybę – vykdant bausmes Lietuvoje nuolat atliekami žmogaus teisių pažeidimai.

Nagrinėjama tema **aktuali**, nes Lietuva yra įsipareigojusi laikytis tarptautinių žmogaus teisių standartų, numatytų Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje, Pilietinių ir politinių teisių pakte, Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje bei kituose tarptautiniuose dokumentuose, yra pasirašiusi įvairių susitarimų, garantuojančių žmogaus orumo ir kitų teisių apsaugą. Tiek tarptautinių, tiek nacionalinių teismų praktika rodo, kad šie standartai nėra visiškai įgyvendinami.

Lietuva nuolatos susiduria su iššūkiais, susijusiais su kalėjimų sąlygomis, kalinių elgesio kontrolės metodais, jų psichologinės ir fizinės sveikatos užtikrinimu bei socialine reintegracija į visuomenę atlikus jiems paskirtą bausmę. Nors Lietuva šiuo metu yra pažengusi į priekį šioje srityje, tačiau vis dar egzistuoja problemų, susijusių su nesaugiomis gyvenimo ir darbo sąlygomis kalėjimuose, dažniais žmogaus teisių ir laisvių pažeidimais, pavyzdžiui, prievartos naudojimu prieš kalinius arba nepakankamu psichologiniu ir/ar socialiniu šių asmenų palaikymu ir pan. Be to, problemų kyla ir užtikrinant žmogaus teises, kai vykdomos su laisvės atėmimu nesusijusios bausmės.

Šis baigiamasis magistro darbas, palyginus su ankstesniais magistro darbais panašiomis temomis, yra **originalus** tuo, kad didžiojoje dalyje ankstesnių darbų analizuojama konkreti žmogaus teisė, pavyzdžiui – asmens orumo neliečiamumas arba analizuojama konkreti bausmė kaip laisvės atėmimas. Per pastaruosius penkis metus keli pavyzdžiai šių baigiamųjų magistro darbų būtų 2023 m. Ervin Zakrevski baigiamasis magistro darbas „Tarptautinės teisės standartai vykdant su laisvės atėmimu susijusias bausmes“, 2023 m. Emeritos Judickės baigiamasis magistro darbas „Tarptautinės teisės reikšmė bausmių vykdymo teisei“, 2024 m. Justynos Sankovskajos baigiamasis magistro darbas „Laisvės atėmimas iki gyvos galvos ir žmogaus teisių santykis“. Palyginus šį baigiamąjį magistro darbą su nurodytais pavyzdžiais, jis išsiskiria tuo, kad pateikiama analizė apima problematiką, kuri susijusi tiek vykdant bausmes, kurios susijusios su laisvės atėmimu, tiek vykdant bausmes, kurios nėra susijusios su laisvės atėmimu. Neapsiribojama viena konkrečia bausmės rūšimi, kaip laisvės atėmimas iki gyvos galvos. Be to, atliekama analizė paremta tiek tarptautiniais teisės standartais, tiek nacionaliniu reglamentavimu bei tarptautinių ir nacionalinių teismų praktika. Šio baigiamojo magistro darbo unikalumas taip pat atsiskleidžia tuo, jog kritikuojama Lietuvos bausmių vykdymo sistema, siekiant atskleisti esančias pastovių žmogaus teisių pažeidimų priežastis ir remiantis tuo, pateikti rekomendacijas apie Lietuvos bausmių vykdymo sistemos tobulinimą.

Šio darbo **tikslas** – atlikti išsamią žmogaus teisių užtikrinimo problemų Lietuvos bausmių vykdymo sistemoje analizę, ištirti, kokiais būdais dažniausiai yra pažeidžiamos pagrindinės asmens teisės bei laisvės, kokios yra šių pažeidimų priežastys ir kokios yra svarbiausios prevencinės priemonės, skirtos apsaugoti nuteistus asmenis nuo galimų jų teisių pažeidimų.

Darbo **uždaviniai**:

- 1) atlikti teisės aktų, reglamentuojančių bausmių vykdymą, vertinimą, atsižvelgiant į tarptautinius standartus ir realią situaciją kalėjimų sistemoje;
- 2) pateikti pagrindinių asmens teisių bei laisvių, kurios dažniausiai pažeidžiamos vykdant su laisvės atėmimu susijusias bausmes, analizę;
- 3) išanalizuoti iššūkius ir problemas, susijusias su žmogaus teisių užtikrinimu, vykdant bausmes, nesusijusias su laisvės atėmimu;

- 4) išanalizuoti galimas priežastis, dėl kurių kyla žmogaus teisių pažeidimai Lietuvos bausmių vykdymo sistemoje.

Šio darbo **objektas** – prigimtinių žmogaus teisės, įtvirtintos įvairiose nacionaliniuose bei tarptautiniuose teisės aktuose, kurios vykdant bausmes Lietuvoje yra dažniausiai pažeidžiamos.

Šiame darbe naudoti lyginamasis, sisteminis ir istorinis **tyrimo metodai**.

Svarbiausi **šaltiniai** šiame darbe buvo Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas, Lietuvos Respublikos probacijos įstatymas, Lietuvos Respublikos Konstitucija, Lietuvos Kalėjimų tarnybos direktoriaus įsakymai, Lietuvos sveikatos apsaugos ministro įsakymai, Jungtinių Tautų Visuotinė žmogaus teisių deklaracija, Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas, Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo jurisprudencija, M. Kareniauskaitės, M. Mulevičiaus, G. Sakalausko, G. Švedo, R. Uscilos ir kitų Lietuvos mokslininkų publikacijos, Europos Žmogaus Teisių Teismo praktika, Europos komiteto prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą ataskaitos, Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstaigos metinės veiklos ataskaitos.

1. ŽMOGAUS TEISIŲ UŽTIKRINIMO VYKDANT BAUSMES REIKŠMĖ IR RAIDA

Plėtojant tarptautinę žmogaus teisių standartų sistemą buvo siekiama įtvirtinti, kad žmogaus teisių apsauga nebūtų apribota tik nacionaliniu reglamentavimu. Šiuo pagrindu kūrėsi įvairios organizacijos bei buvo priimti tarptautiniai teisės aktai, kurių tikslas buvo ne tik įtvirtinti esmines žmogaus teises, kaip įstatymo saugomas vertybes, bet tuo pačiu buvo siekiama įsteigti institucijas bei organizacijas, kurios atliktų kontrolės funkciją ir užtikrintų prigimtinių žmogaus teisių apsaugą skirtingose šalyse. Viena iš šių, kuri yra seniausia Europos valstybės vienijanti organizacija – Europos Taryba, įsteigta 1949 m. (Visuotinė lietuvių enciklopedija, Europos Taryba, internetinis puslapis, žiūrėta 2025.04.02). Kartu su šios organizacijos įsteigimu buvo priimtas Europos Tarybos statutas (1949), kurio 1 straipsnyje nurodoma, jog Europos Tarybos tikslas – siekti didesnės jos narių vienybės, kad būtų apsaugoti ir įgyvendinti idealai bei principai, jų ekonominė ir socialinė pažanga. Siekiant įgyvendinti šį tikslą Europos Tarybos institucijos aptaria visiems rūpimus klausimus, priimdamos sprendimus ir drauge veikdamos ekonominėje, socialinėje, kultūros, mokslo teisės ir administravimo srityse, taip pat toliau remdamos ir plėtodamos žmogaus teises ir pagrindines laisves. Apibendrinus, Europos Taryba buvo ir iki šių dienų skirta ginti žmogaus teises, teisėtumą, skatinti Europos kultūros vystymąsi, ieškoti problemų, su kuriomis susiduria Europos visuomenė, sprendimų ir t. t. Pastebima, jog ankstyvuoju Europos Tarybos raidos laikotarpiu jau buvo skiriamas didelis dėmesys žmogaus teisių bei laisvių plėtojimui. Nagrinėjant Europos Tarybos statutą darytina išvada, kad žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių įgyvendinimas bei plėtojimas glaustai siejamas su valstybių ekonominiu ir socialiniu pažangumu. Skatinant šių sričių vystymąsi Europos Tarybos valstybėse narėse kartu siekiama įtvirtinti žmogaus teisių apsaugą. Kaip minima Europos Tarybos statuto 3 straipsnyje, kiekviena Europos Tarybos narė privalo vadovautis teisės viršenybės principu ir principu, pagal kurį visi jos jurisdikcijai priklausantys asmenys naudojami žmogaus teisėmis ir pagrindinėmis laisvėmis. Tuo pačiu akcentuojama, jog šie asmenys turi nuoširdžiai ir aktyviai bendradarbiauti įgyvendinant nurodytą Europos Tarybos tikslą. Taigi, prieš beveik 80 metų jau buvo suvokta, kad žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsauga bei plėtojimas negalėjo būti apribojamas tik nacionaliniu reglamentavimu. Tai buvo tarptautinei teisei svarbus demokratinių valstybių vystymosi aspektas.

Atsižvelgiant į šiame laikotarpyje buvusias aplinkybes bei vyraujančius neramumus tarptautiniu lygmeniu, suprantama, kad turėjo būti įsteigtos organizacijos, kurių pagrindinė paskirtis – palaikyti tarptautinę taiką bei saugumą, užtikrinti žmogaus teisių apsaugą ir jų plėtojimą. Kita tokio pobūdžio organizacija, kuri yra didžiausia visame pasaulyje ir jos pagrindinė paskirtis siekti šiuos tikslus – Jungtinės Tautos, įsteigta 1945 m. Jos esminis skirtumas nuo Europos Tarybos toks, kad Jungtinės Tautos yra pasaulinio lygmens organizacija, o Europos Taryba – tik kontinentinio (Europos) lygmens

organizacija. Jungtinių Tautų gyvavimo pradžioje pagrindinė misija buvo išsaugoti taiką pasaulyje, tačiau tai nebuvo lengva užduotis, atsižvelgiant į Šaltojo karo metu buvusią įtampą tarp Jungtinių Amerikos Valstijų ir Sovietų Sąjungos.

Igyvendinti visus iškeltus Jungtinių Tautų tikslus buvo papildomai įsteigtos šešios pagrindinės institucijos: Generalinė asamblėja, Saugumo taryba, Ekonominė ir Socialinė taryba, Tarptautinis Teisingumo Teismas, Jungtinių Tautų Sekretoriatas ir galiausiai Globos Taryba. Apibendrinus, šių visų institucijų tikslai, kaip nurodoma Jungtinių Tautų Chartijoje – užtikrinti tarptautinės taikos ir saugumo palaikymą, skatinti geresnę gyvenimo kokybę, ekonominę ir socialinę raidą, pagarbą visuotinėms žmogaus teisėms ir pagrindinėms laisvėms bei užtikrinti, kad tais atvejais, kai yra pažeidžiami šie tikslai bei principai, būtų įgyvendintas teisingumas. (Jungtinių Tautų Chartija, 1945).

Minėtos Jungtinių Tautų Chartijos (1945) pagrindu buvo įsteigta Jungtinės Tautos. Visi šios organizacijos tikslai bei kiti principai numatyti būtent šioje chartijoje. Nurodoma taip pat, kad įgyvendinant šį tarptautinį bendradarbiavimą turi būti skatinama pagarba visoms žmogaus teisėms ir pagrindinėms laisvėms, nepaisant skirtingos rasės, lyties, kalbos bei religijos. Pagrindiniai principai, kuriais vadovaujamasi įgyvendinant šiuos tikslus, nurodyti Jungtinių Tautų Chartijos 2 straipsnyje. Šie principai būtų – lygybės, sąžiningumo, taikos, visokeriopos pagalbos teikimo ir kitais principais. Svarbus aspektas paminėtas šios chartijos 2 straipsnio 6 dalyje, nurodant, jog organizacija užtikrina, kad valstybės, kurios nėra Jungtinių Tautų narės, remtųsi šiais principais, jei tai būtina siekiant tarptautinės taikos ir saugumo. Taigi, dėmesys skiriamas ne tik įtvirtinti reglamentavimą, kuriuo vadovautusi Jungtinių Tautų nariai. Tuo pačiu siekiama, jog pasauliniu lygmeniu būtų užtikrinti šie tikslai bei principai, ypač – pagarba žmogaus teisėms bei laisvėms.

Nuo šio atspirtinio taško prasidėjo intensyvus pagrindinių žmogaus teisių bei laisvių plėtojimas. Atsižvelgus į Jungtinių Tautų indelį šioje srityje, pagrindiniai tarptautiniai teisės aktai, skirti žmogaus teisėms įtvirtinti bei apsaugoti, būtų Visuotinė žmogaus teisių deklaracija (1948), Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas (1966) bei kiti. Šie įvardyti tarptautiniai dokumentai yra bendrojo pobūdžio, nustatydami bendruosius principus ir standartus, kuriais turi būti vadovaujамasi siekiant užtikrinti žmogaus teisių ir laisvių apsaugą. Be to, Jungtinių Tautų kontekste buvo įtvirtinta daugybė kitų tarptautinių dokumentų, kurių tikslas – žmogaus teisių apsauga. Tai būtų tarptautinės konvencijos dėl specifinių žmonių grupių apsaugos, kaip vaiko teisių konvencija (1989), konvencija dėl genocido prevencijos ir baudimo (1948), Ženevos konvencija (1949) ir t.t. Būtent šie ir daugelis kitų tarptautinių dokumentų sudarė mums dabar žinomus Tarptautinius žmogaus teisių standartus, kuriais turi būti visais atvejais vadovaujамasi ir jie turi būti gerbiami, ar tai būtų politinėje veikloje, ar bausmių vykdymo metu.

Lietuvos Respublikos Konstitucija (1992) (toliau – Konstitucija), kaip pagrindinis teisės aktas, reglamentuoja pamatinius Lietuvos, kaip demokratinės valstybės, gyvenimo aspektus. Tai – teisės aktas, turintis aukščiausią teisinę galią, todėl visi kiti teisės aktai bei pati santvarka Lietuvos Respublikoje yra paremta Konstitucija. Konstitucijos 29 straipsnyje nustatyta, kad visi asmenys įstatymui, teismui, kitoms valstybinėms institucijoms ar pareigūnams yra lygūs. Žmogaus teisių negalima varžyti ar teikti bet kokių privilegijų remiantis šio asmens lytimi, rase, tautybe, kalba, socialine padėtimi ir t.t. Šiuo straipsniu įtvirtinama viena prigimtinių asmens teisių bei teisės aktuose minimų principų – lygybės principas. Kiekvienas asmuo, gyvenantis Lietuvos Respublikoje yra lygus, tiek vienas kito atžvilgiu, tiek įstatymo atžvilgiu ir t. t. Todėl, šio rašto darbo kontekste, visa bausmių vykdymo sistema Lietuvos Respublikoje yra ir turi būti paremta lygybės bei kitais principais. Su kiekvienu asmeniu, kuriam paskirta bausmė, ar tai būtų viešieji darbai, ar laisvės atėmimas, turi būti elgiamasi vienodai, remiantis tais pačiais principais ir siekiant, nors ir apribojant, apsaugoti visų šių asmenų prigimtines teises.

Konstitucijos 21 straipsnyje nustatyta asmens orumo apsauga. Nurodoma, kad žmogaus asmuo yra neliečiamas, kad yra draudžiama žmogų kankinti, žaloti, žeminti jo orumą ar kitaip žiauriai su juo elgtis, taip pat nustatyti tokias bausmes. Ypatinę svarbą bausmių vykdymo sistemai turi šio straipsnio pabaigoje minima teksto dalis, jog yra draudžiama nustatyti tokias bausmes, kurios žemintų asmens orumą. Įstatymų leidėjo pareiga yra už kiekvieną atskirą nusikalstamą veiką nustatyti tokią bausmės rūšį, jos apimtį bei vykdymo procedūrą taip, kad žmogaus teisės būtų proporcingai apribotos, tokiu pagrindu įgyvendinant bausmės paskirtį ir nepažeidžiant Konstitucijoje įtvirtintų asmens teisių. Lietuvos Respublikoje teisės aktai, reglamentuojantys bausmių vykdymą paremti žmogaus teisių apsauga.

Šiuo atveju reikia atsižvelgti į Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksą (2002) (toliau – BVK), o būtent – į BVK 1 straipsnio 2 dalį, kurioje yra nustatyta šio kodekso paskirtis. Nurodoma, kad BVK paskirtis yra nustatyti tokią bausmių vykdymo tvarką, kad atlikę bausmę nuteistieji savo gyvenimo tikslų siektų teisėtais būdais ir priemonėmis. Tai yra, kitais žodžiais išreiškiama, kad bausmių vykdymo paskirtis – nuteistojo asmens resocializaciją. Taip pat atsižvelgtina į BVK antrąjį skyrių, kuris nustato bausmių vykdymo principus. Šiame skyriuje įtvirtinti tokie principai, kaip teisėtumo principas, kuriuo išreiškiama mintis, kad bausmės vykdymo pagrindas yra tik įsiteisėjęs apkaltinamasis Lietuvos Respublikos teismo nuosprendis. Taip pat svarbu BVK antrajame skyriuje minimas nuteistųjų lygybės taikant bausmių vykdymo įstatymus principas. Pagal jį, taikant bausmių vykdymo įstatymus, visi nuteistieji lygūs nepaisant lyties, rasės, tautybės, pilietybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų, amžiaus, lytinės orientacijos, negalios, etninės priklausomybės, religijos ir kitų aplinkybių. Pastebėtina, jog ši formuluotė paremta aukščiau minėtu Konstitucijos 29 straipsniu, kadangi abiejų teisės aktų pateiktos formuluotės apie lygybės principą yra beveik identiškos.

Toliau BVK II skyriuje yra minimi tokie principai kaip humanizmo principas, kuriuo siekiama, kad vykdant bausmes taikomos priemonės negali apriboti nuteistojo teisių ir laisvių, jei tai nėra pagrįsta ir būtina. Iš esmės, šis principas pakartoja tai, kas nustatyta Konstitucijos 21 straipsnyje. Bausmių vykdymo individualizavimo principas suformuluoja taisyklę, kad vykdant bausmes turi būti atsižvelgiama į nuteistojo asmenybę, elgesį bausmės atlikimo metu, tai yra – kiekvienam asmeniui individualiai turi būti įgyvendintas bausmės vykdymo procesas. Tokie būtų keli principai, kuriais yra paremtas bausmių vykdymas Lietuvos Respublikoje.

Pastebėtina, kad totalitarinėse sistemose tradiciškai procesinė teisė, ypač bausmių vykdymas, nustumia į mokslinio ir teisinio intereso pašalius. Taip buvo nutikę ir Tarybų Sąjungoje. Toks antraeilis bausmių vykdymo teisės vaidmuo totalitarinės sistemos valstybei, atskiroms įstaigoms ir jų vadovams leidžia elgtis savo nuožiūra, nepaisyti žmogaus teisių, kurti savitas elgesio normas, susidoroti su sistemos priešininkais, nenorinčiais jai paklusti, neatitinkančiais totalitarinės sistemos poreikių ir standartų ir pan., taigi joje stengiamasi sukurti erdvę savitiems, utilitaristiniams, dažnai viešai deklaruojamai teisei (netgi Konstitucijai) prieštaraujantiems tikslams siekti (Sakalauskas, 2010, p. 135). Šiais keliais cituojamais sakiniais galima teigti, jog iš esmės yra apibūdinta visa buvusios SSRS politika bausmių vykdymo kontekste. Pagrindinis tikslas, palyginus tai su šiomis dienomis esančiais bausmių vykdymo tikslais, buvo visiškai priešingas, o būtent – buvo siekiama visus „nenorinčius paklusti“ bausti, su jais „susidoroti“, tokiais būdais visiškai nepaisant tikrųjų bausmių vykdymo tikslų. Tokiu būdu bausmių vykdymo tikslai buvo siekami ne pagal tai, kaip buvo nustatyta įstatyme, o jie buvo formuojami pagal tuo metu buvusius poreikius. Tuo metu valstybės įgalioti pareigūnai, kurie buvo atsakingi už bausmių vykdymo procedūrą, paprasčiausiai savivaliaudavo, nepaisydami jų veiklą reglamentuojančių teisės aktų. Toks piktavališkas, teisės aktais nepagrįstas, nežmoniškas elgesys su nuteistaisiais asmenimis savaime supranta teigiamos įtakos neturėjo, kadangi asmuo, kuris atlikinėjo bausmę, patyręs tokį, kaip pavyzdys, įkalinimo įstaigos pareigūno arba pareigūnų elgesį, tinkamai negalėjo būti resocializuotas atgal į visuomenę. M. Kareniauskaitė nurodo, kad „ši sovietinės baudžiamojo teisingumo sistemos specifika gerai atspindi totalitarizmo prigimtį – tai santvarka, potencialiais priešais ir nusikaltėliais laikanti kone visus valstybės piliečius. Pasak H. Arendt, įtariamasis suimamas remiantis sufabrikuotais kaltinimais, bet ne dėl objektyvaus nusikaltimo fakto, o „kad manoma, jog jis gali įvykdyti nusikaltimą“ (Kareniauskaitė, 2013, p. 61). Taigi, pagrindžiama mintis, jog buvusioje SSRS, o būtent – Lietuvos Tarybų Socialistinėje Respublikoje (toliau – Lietuvos TSR), neegzistavo jokios logiškos, įstatymu paremtos santvarkos, kuriai esant buvo atliekamas baudžiamasis persekiojimas arba vykdomos bausmės. Tokia sovietinės teisės logika pagrindžia idėją, kad SSRS buvo valstybė, gyvuojanti už vakarietiškosios civilizacijos ribų, – nors ir sukurta

vakarietiškojo modernizmo, bet nesivadovaujanti pozityvaus proto ir vakarietiškosios teisės tradicijos diktuojama logika (Kareniauskaitė, 2013, p. 61).

Atsižvelgiant į buvusią ideologinę Sovietų Sąjungos problematiką užtikrinant žmogaus teises bausmių vykdymo prasme, Lietuvos Respublika siekė atsisakyti šios represinės bausmių vykdymo sistemos ir buvo pradėtos reformos, kurių vienas iš tikslų buvo suderinti bausmių vykdymą su tarptautiniais žmogaus teisių standartais. Svarbiausias žingsnis link šios reformos įgyvendinimo buvo padarytas tada, kai 1994 m. Lietuvos Respublika įstojo į Europos Tarybą. Būtent Lietuvos Respublikos įstojimas į šią organizaciją lėmė Lietuvos įsipareigojimą laikytis tarptautinių žmogaus teisių standartų, juos gerbti bei remiantis jais sudaryti tinkamą bausmių vykdymo sistemos reglamentavimą ir nuteistųjų asmenų teisių užtikrinamą bausmių vykdymo metu.

Tokiu būdu buvo pradėtos reformos, prie kurių taip pat didelę įtaką turėjo Lietuvos Respublikos Konstitucinis teismas. 1998 m. Konstitucinis teismas pripažino, kad mirties bausmė prieštarauja Konstitucijai, o būtent – žmogaus teisei į gyvybę. Taip pat bėgant laikui Konstitucinio teismo jurisprudencijoje buvo nagrinėti ir kiti klausimai, kurių išaiškinamas lėmė esminius pokyčius Lietuvos bausmių vykdymo sistemai. Pavyzdys, Konstitucinio teismo 2004 m. sausio 26 d. nutarimas, kuriame Konstitucinis teismas išaiškino, jog amnestija arba malonė negali būti taikoma selektyviai. Šių dviejų institutų taikymas turi būti pagrįstas nuteistųjų lygybe prieš įstatymą. Po šio nutarimo buvo reformos, kurių pagrindu užtikrino, kad amnestijos taikymas būtų skaidrus ir nekiltų jokio pagrindo diskriminuoti nuteistuosius. Taip pat svarbus buvo Konstitucinio teismo 2006 m. balandžio 20 d. nutarimas dėl laisvės atėmimo bausmės ir žmogaus teisės į orumą užtikrinimo. Šiame nutarime Konstitucinis teismas išaiškino, kad žmogaus orumas negali būti žeminamas bausmės vykdymo metu, o nuteistojo asmens priežiūros režimas įkalinimo įstaigose turi nepažeisti nežmoniško elgesio draudimo taisyklės. Po šio Konstitucinio teismo išaiškinimo buvo pradėtos Lietuvos įkalinimo sąlygų reformos, siekiama šias sąlygas gerinti, jog nebūtu pažeidžiamos nuteistųjų asmenų teisės, o būtent – jų orumas, taip pat vienas svarbesnių tikslų, kuris buvo iškeltas po šio nutarimo – sustiprinti resocializacijos programas. Ankstyvaisiais Lietuvos Respublikos nepriklausomybės metais buvo stengiamasi kuo labiau atitolti nuo buvusio Sovietų Sąjungos bausmių vykdymo modelio. Konstitucinis teismas per pastaruosius dešimtmečius buvo priėmęs keletą svarbių nutarimų, kurių išaiškinimai stipriai prisidėjo prie bausmių vykdymo sistemos Lietuvoje vystymosi. Vienas iš naujesnių Konstitucinio teismo nutarimų buvo 2019 m. birželio 6 d. dėl laisvės apribojimo bausmės ir žmogaus teisių užtikrinimo. Jame Konstitucinis teismas nagrinėjo, ar laisvės apribojimo bausmė atitiko tarptautinius žmogaus teisių standartus. Konstitucinis teismas pabrėžė, kad laisvės apribojimo bausmė negali tapti pernelyg griežta. Jos atlikimo metu turi būti numatytas proporcingas paskirtymas tarp nuteistojo asmens draudimų, įpareigojimų ir suteikiamos laisvės. Priešingai, neužtikrinus šių sąlygų, gali būti pažeidžiamos tokios nuteistojo asmens

teisės kaip teisė į privatų gyvenimą arba teisė į būsto neliečiamumą. Turi būti užtikrinama, kad laisvės apribojimo bausmė netaptų faktiškai lygiavertiška įkalinimui (laisvės atėmimui). Pastebima, kad šios reformos vyksta iki šių dienų, todėl problematika bausmių vykdymo sistemoje, susijusi su žmogaus teisių užtikrinimu vis dar egzistuoja. Pabrėžtina, kad šiuolaikinis Lietuvos Respublikoje įtvirtintas bausmių vykdymo modelis vystomas teisinga kryptimi, siekiant atitikti tarptautinius žmogaus teisių standartus. Konstitucinio teismo jurisprudencija taip pat prisidėjo prie bausmių vykdymo sistemos humanizavimo, pagrindinių žmogaus teisių ir laisvių apsaugos užtikrinimo.

Tačiau, nors buvusi SSRS suiro ir šiuo metu Lietuva yra nepriklausoma demokratinė respublika, pastebėtina, jog tokios neigiamos patirtys vis dar daro įtaką iki šių dienų. Užsienio šalių kriminologai pastebi, kad Sovietų Sąjungoje taikyta itin griežta baudžiamoji politika iki šiol trukdo postsovietinėms Rytų Europos šalims ją harmonizuoti ir subalansuoti, visų pirma, dėl lėtai besikeičiančio visuomenės ir politikų požiūrio, socialinio nestabilumo, didėjančio nesaugumo jausmo ir užregistruotų nusikaltimų skaičiaus (Christie, 1998; Ashworth, 2000; Kalmthout, Dünkel, 2000, cituoja Sakalauskas, 2007, p. 124). Tai ypač pastebėtina šių dienų Lietuvos bausmių vykdymo sistemoje. Kadangi vis dar didžioji dalis poilitikų, subjektų, kurie atsakingi už įstatymų leidimą, įkalinimo įstaigų pareigūnų yra pragyvenę bei patyrę buvusios SSRS totalitaristinio režimo skausmus, neabejotina, kad jų požiūris nėra drąstiškai pasikeitęs. Iki dabar matoma, kad Lietuva ganėtinai dažnai, palyginus su kitomis Rytų Europos valstybėmis, patenka į bylų nagrinėjimo procedūras Europos Žmogaus Teisių Teisme (toliau – EŽTT) dėl įvairių žmogaus teisių pažeidimų bausmių vykdymo kontekste, ar tai būtų dėl netinkamo įkalinimo įstaigos pareigūno elgesio, ar neužtikrintos sanitarinės aplinkos ir t. t. Taip, yra žinoma, jog visuomenės požiūris dar yra mažai pakitęs nuo Sovietų Sąjungos laikų, tačiau šiuo metu Lietuvoje įstatymų leidėjas yra numatęs tinkamus bausmių vykdymo tikslus, iš kurių pagrindinis – nuteistojo asmens resocializacija. Esminis skirtumas nuo šių dienų Lietuvos ir buvusios Lietuvos TSR yra tai, kad bausmių vykdymas yra paremtas įstatymu, logika, teisės mokslu, o ne savivalia ar pagal tuo metu visuomenėje vyraujančius poreikius. „Parodykit man jūsų kalėjimus ir aš papasakosiu apie jūsų visuomenę“ – posakis senas, kaip ir patys kalėjimai, sunku būtų atrasti ir jo autorių (Sakalauskas, G., 2007, p. 122). Šiame moksliniame straipsnyje minima citata labai aiškiai pateikia apibūdinimą apie tai, kokia buvo ir yra ne tik kalėjimų, bet ir bausmių vykdymo sistemos padėtis buvusioje Lietuvos TSR ir šių dienų demokratinėje Lietuvos Respublikoje.

Žmogaus teisių laikymosi vykdant bausmes svarbą išanalizavo F. Dunkel, kuris nurodė, kad teisės aktai, reglamentuojantys įkalinimą, turi būti formuluojami tokie, kad „<...> Tokiu būdu netiesiogiai sukuriama prielaidos žmogaus teisėmis besiremiančiam į resocializaciją orientuotam įkalinimui <...> (Dunkel, 2017, p. 118). Nors Lietuvos bausmių vykdymo sistemos įgyvendinimui iškelti keli tikslai, visi jie orientuoti į vieną bendrą tikslą – įkalinto asmens resocializaciją, kad šis asmuo atlikęs jam

paskirtą bausmę grįžtų į visuomenę pakeitęs savąsias blogas savybes ir savo interesus tenkintu tokiais būdais, kuriais nepažeistų kitų žmonių teisių ir interesų. Be to, žmogaus teisių laikymasis vykdant bausmes neturi būti suprantamas siaura prasme. Prigimtinių žmogaus teisių užtikrinimas vykdant bausmes gali būti garantuojamas tik tada, kai įstatymų nuostatos, reglamentuojančios įkalinimą yra „formuluojamos pagal aktualias mokslinių tyrimų išvalgas <...>“. (Dunkel, 2017, p. 120). Šie moksliniai tyrimai be abejo turi būti atlikti tokiu būdu, kuriuo atkreipiamas pakankamas dėmesys į šiuo metu suformuluotus tarptautinius žmogaus teisių standartus. Todėl žmogaus teisių laikymasis vykdant bausmes yra esminis, jeigu norima įgyvendinti bausmių vykdymo sistemos tikslus bei įkalinimo asmens resocializaciją.

Atsižvelgus į Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvenciją (1950), joje nėra jokių tiesioginių nuostatų, kurios būtų susijusios su nuteistųjų asmenų resocializacija arba jų konkrečių bausmių vykdymu. Nors bausmių vykdymo kontekste gali būti pažeidžiamos įvairios prigimtinių žmogaus teisės, kelios iš šių gali būti pavadintos „nuolatinėmis“, kadangi jų pažeidimai vykdant bausmes dažniausiai pasikartojantys. Pavyzdžiui – asmens laikymas žmogaus orumą žeminančiomis sąlygomis, įkalinimo įstaigos perpildymas, nepakankama asmeninė erdvė, dėl kurios nėra suteikiama pakankamai privatumo arba saugumo (Dunkel, 2017, 121). Tokių sąlygų sukūrimas tiesiogiai įtakoja žmogaus teisių užtikrinimą vykdant bausmes. Kiekvienas bausmių vykdymo sistemos subjektas, atsakingas už jos įgyvendinimą bei visos valstybinės institucijos, įstaigos, organizacijos vykdydamos tokią veiklą privalomai turi laikytis tarptautinių žmogaus teisių standartų, kadangi jie yra pagrindas garantuoti tinkamą bausmės vykdymą. EŽTT savo jurisprudencijoje suformulavo praktiką, kurioje šios netinkamos gyvenimo sąlygos įkalinimo įstaigose tuo pačiu metu gali būti traktuojamos ne tik kaip žmogaus orumo, privataus gyvenimo neliečiamumo bei kitų prigimtinių žmogaus teisių pažeidimai, bet kaip veiksniai, kenksmingi asmens integracijai (Dunkel, 2017, p. 122). Be to, žmogaus teisių pažeidimai vykdant bausmes įkalinimo įstaigose pasireiškia ne tik netinkamomis sąlygomis, tačiau ir pačių pareigūnų netinkamais arba nepakankamais veiksmais bei nepakankamu įkalinimo įstaigos sričių finansavimu. Europos komitetas prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą 2021 m. gruodžio mėn. periodinio vizito metu Lietuvoje atkreipė dėmesį, kad iki šiol Lietuvoje nėra įgyvendinti ilgai laukti planai pastatyti keletą naujų kalėjimų. Taip pat, komitetas pabrėžė, jog Alytaus kalėjime situacija buvo kelianti susirūpinimą, kadangi gauta nemažai patikimų kaltinimų, jog mušami įkalinieji, spardomi kojomis, smūgiuojama į juos lazdomis ir t. t. Komitetas susirūpinęs pabrėžė, kad nebuvo padaryta jokia reikšminga pažanga mažinant smurto tarp pačių kalinių mastą, kurį komitetas ne kartą kritikavo ankstesniuose savo vizituose Lietuvoje metu. Šio smurto priežastys, kaip nurodo komitetas, išliko tos pačios, kaip neformali kalinių hierarchija, neteisėtų narkotikų platinimas, nepakankamas priežiūros darbuotojų buvimas kalinių apgyvendinimo vietose ir t. t. Taigi, EŽTT savo jurisprudencijoje

pažymėjo resocializacijos bei tinkamos įkalinto asmens integracijos svarbą, kurių tinkamas įgyvendinimas gali būti pasiekiamas tik tada, kai garantuojamos prigimtinių įkalinto asmens teisės bei laisvės, o Europos komitetas prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą atskleidžia, jog šiomis dienomis pasikeitus pasaulėžiūrai, kaip turi būti vykdomos bausmės, vis dar nutinka atvejų, kada nėra paisomi šie tarptautiniai žmogaus teisių standartai ir grįžtama prie senųjų, netinkamų bausmių vykdymo principų, kurie egzistavo prieš kelis dešimtmečius.

2. ŽMOGAUS TEISIŲ UŽTIKRINIMO PROBLEMATIKA VYKDANT SU LAISVĖS ATĖMIMU SUSIJUSIAS BAUSMES

2.1. RESOCIALIZACIJA IR ŽMOGAUS TEISĖS: NUSIKALSTAMO ELGESIO RIZIKOS VALDYMAS BEI ATKURIAMOJO TEISINGUMO ĮGYVENDINIMAS

Bausmės, susijusios su laisvės atėmimu – tai griežčiausios galimos bausmės fiziniams asmenims. Atliekant kalinių skaičiaus dinamikos Vakarų, Vidurio ir Rytų Europos šalyse analizę, konstatuotina, jog rytų Europos šalyse yra didžiausias skaičius įkalintų asmenų laikotarpyje tarp 1963 m. ir 2015 m., o būtent – Lietuvoje, šis skaičius anuomet buvo 254 įkalinti asmenys 100 000 gyventojų (Heinz *et al*, 2017, p. 36, 93–94). Atsižvelgiant į Lietuvos kalėjimų tarnybos (toliau – LKT) bei Valstybinės duomenų agentūros 2024 m. pateiktus duomenis apie įkalintų asmenų skaičių Lietuvoje nuo 1991 m. iki 2023 m., pastaraisiais metais įkalintų asmenų skaičius 100 000 gyventojų Lietuvoje buvo 158. Tačiau, nors darytina išvada, jog Lietuvos Respublikoje įkalintų asmenų skaičius mažėja, tai nelemia tinkamo bausmių vykdymo proceso bei įkalintų asmenų teisių užtikrinimo.

Lietuvos Respublikos BVK 52 straipsnyje nustatyti laisvės atėmimo bausmę atliekančių nuteistųjų resocializacijos tikslai ir priemonės. Nurodoma, kad nuteistųjų asmenų resocializacija yra grindžiama dviem pagrindiniais aspektais – nuteistųjų nusikalstamo elgesio rizikos valdymu ir atkuriamojo teisingumo įgyvendinimu.

Nagrinėjant pirmąjį aspektą, svarbu išanalizuoti kas yra nusikalstamo elgesio rizikos valdymas, kadangi šis tyrimas yra svarbi nuteistųjų resocializacijos dalis. Lietuvos Kalėjimų tarnybos direktoriaus įsakyme dėl nusikalstamo elgesio rizikos vertinimo metodikų elgesio pataisos programų aprobavimo Lietuvos bausmių vykdymo sistemoje tvarkos aprašo patvirtinimo ir adaptuotų nusikalstamo elgesio rizikos vertinimo metodikų ir elgesio pataisos programų aprobavimo (2012) (toliau – LKT direktoriaus įsakymas) nurodoma, kad rizika – tai tikimybė, kad pasireikš vertinamo asmens nusikalstamas elgesys, rizikos valdymas – tai visuma įvairių pagalbos priemonių, padedančių mažinti vertinamo asmens nusikalstamo elgesio pasireiškimo tikimybę, o rizikos vertinimas – tai standartizuotas kaltinamojo, suimtojo ar nuteistojo asmens nusikalstamo elgesio tikimybės ir galimybių ją valdyti tyrimas. Taigi, nusikalstamo elgesio rizikos valdymą galima apibūdinti taip - tai tyrimas, kurio metu yra vertinamas asmens elgesys, remiantis įvairiomis pagalbos priemonėmis, su tikslu ištirti kokia yra tikimybė, jog šis asmuo gali atlikti nusikalstamas veikas ir kaip tokią tikimybę limituoti. Toks nuteistųjų nusikalstamo elgesio rizikos valdymo tikslas, kaip nurodoma LKT direktoriaus įsakyme, yra nustatyti asmens nusikalstamo elgesio pasireiškimo ateityje tikimybę bei išskirti ją didinančius ir mažinančius veiksnius. Tačiau, nuteistųjų asmenų nusikalstamo elgesio rizikos vertinimas neturi būti suprantamas siaurai, kaip tik tyrimas, ar tikėtina, jog nuteistasis vėl nusižengs. Nusikalstamo elgesio rizikos vertinimas glaustai

susijęs su žmogaus teisių užtikrinimu. „Šių instrumentų naudojimas įgalina atlikti moksliškai pagrįstą rizikos vertinimą, kuris yra būtinas efektyviam nuteistojo bausmės planavimui bei nusikalstamo elgesio rizikos valdymui ateityje <...> (Česnienė *et al*, 2015, p. 76). Tinkamas nuteistojo asmens bausmės planavimas yra viena iš esminių sąlygų siekiant užtikrinti žmogaus teisių apsaugą. Toks rizikos vertinimas bausmių vykdymo sistemos subjektams padeda geriau suprasti nuteistųjų poreikius, o tai užtikrina nuteistųjų teises resocializacijos procese. Kiekvienas nuteistasis turi būti individualiai vertinamas, atsižvelgiant į jo konkrečius charakterizuojančius požymius ir atliekant tokį nusikalstamo elgesio rizikos valdymą turi būti atitinkamai paruoštas resocializacijos planas, kuriuo vadovaujantis sudaromas tinkamiausias pagrindas pasiekti ne tik bausmės tikslus, bet ir pačios resocializacijos tikslus, o visa tai – pagrindas užtikrinti žmogaus teisių apsaugą. LKT direktoriaus įsakyme „dėl laisvės atėmimo bausmę atliekančių nuteistųjų resocializacijos standarto patvirtinimo“ papildomai nurodomas sąsajumas tarp nusikalstamo elgesio rizikos vertinimo ir žmogaus teisių užtikrinimo. 9.3. punkte nurodoma, kad resocializacijos skyriaus darbuotojų viena iš funkcijų – nustatyti nusikalstamo elgesio bei žalos padarymo arba grėsmės kėlimo kitiems rizikos lygį (2024). Taigi, nustačius, kad nuteistojo nusikalstamo elgesio rizika yra didėjanti, atitinkamai jam planuojamas jo bausmės atlikimas, o tokiu būdu sudaromos sąlygos užtikrinti kitų nuteistųjų asmenų teises, kaip teisę į sveikatą. Rizikos vertinimas nuteistųjų teisių užtikrinimo kontekste yra mažas veiksnys, tačiau svarbus. Neatlikus tinkamo tokio nusikalstamo elgesio rizikos vertinimo gali būti sudaromos netinkamos sąlygos bausmės atlikimui ir nuteistojo resocializacijos įgyvendinimui, o visa tai didina tikimybę, jog bus pažeistos žmogaus teisės. Visas šis vertinimas grindžiamas tuo, kad nuteistiesiems asmenims būtų sudaryti individualūs resocializacijos planai, užtikrinti, jog bausmė būtų vykdoma proporcingai bei svarbiausia, kad tai būtų atliekama pagal tarptautinius žmogaus teisių standartus.

Nagrinėjant antrąjį aspektą – atkuriamąjį teisingumo įgyvendinimą, reikia atsižvelgti į Lietuvos Respublikos Seimo priimtą nutarimą „Dėl nacionalinės nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programos patvirtinimo“ (2003) (toliau – Seimo nutarimas). Šio Seimo nutarimo 36 punkte nurodoma, kad bausmių skyrimo ir vykdymo politika Lietuvoje vykdoma vadovaujantis tuo, jog turi būti siekiama sukurti atkuriamojo teisingumo sistemą, kurios pagrindinis tikslas yra atkurti buvusią padėtį tarp nusikaltimo paveiktų subjektų – aukos, nusikaltėlio, visuomenės. Šiuo atveju, atkuriamuoju teisingumu yra pabrėžiama svarba ne tik nusikaltėlio interesams, bet ir pačios nusikalstamos veikos aukos ir visuomenės interesai, tuo pabrėžiant, kad siekis turi būti ne tik tinkamai resocializuoti nuteistąjį asmenį atgal į visuomeninį gyvenimą, bet ir užtikrinti, jog aukos ir visos visuomenės kasdienis gyvenimas būtų grąžintas kiek įmanoma arčiau tokio gyvenimo, kuris buvo iki atliktos nusikalstamos veikos. Tuo siekiama sukurti harmoningą sistemą, kurioje patenkinami visų šių subjektų interesai demokratinėje valstybėje.

Tinkamai suvokus kuo yra pagrįsta nuteistųjų asmenų resocializacija, galima atlikti nuteistųjų asmenų resocializacijos tikslų analizę. BVK 52 straipsnio 2 dalyje yra išvardijami du pagrindiniai nuteistųjų asmenų resocializacijos tikslai, kurie turi būti pasiekti vykdant bausmes. Šie tikslai būtų: užtikrinti veiksmingą nuteistųjų resocializaciją ir mažinti nusikalstamų veikų recidyvą. Svarbu pabrėžti, kad pirmasis tikslas – užtikrinti veiksmingą nuteistųjų resocializaciją netinkamai perteiktas BVK, kadangi jis yra labai abstraktus, įstatymų leidėjui tiksliai nenurodant kokia jo esmė, kaip šis tikslas turi būti pasiekiamas bei kokia apimti taikomas. Tinkamesnį šio nuteistųjų asmenų resocializacijos tikslo apibrėžtį galima pateikti remiantis teisine literatūra. Veiksmingas nuteistųjų asmenų resocializacijos užtikrinimas – tai kompleksinis procesas, kurio esmė yra pakartotinė socializacija, siekiant, kad asmuo ateityje savo tikslų siektų teisėtais būdais ir priemonėmis. Tačiau resocializacija nėra vien buvusio socialinio statuso atstatymas, ji gali apimti naujų socialinių vaidmenų perėmimą, įvairių socialiai priimtinių įgūdžių išmokimą (Žilinskienė, Tumilaitė, 2011, p. 285). Tokia būtų tinkamesnė apibrėžtis veiksmingos nuteistųjų asmenų resocializacijos užtikrinimo, nurodant konkrečiai, kad toks tikslas yra siekiamas atliekant konkreta asmens resocializaciją, kurios metu pabrėžiama, jog nuteistasis turi savuosius tikslus, kad ir kokie jie būtų, neapsiribojant konkrečiu asmens socialiniu statusu, siekti teisėtais būdais, laikantis įstatymų.

Taigi, tinkamas nuteistojo asmens bausmės atlikimas ir jo teisių garantavimas paremtas šiomis taisyklėmis. Bausmių vykdymo sistemos subjektai pritaikydami atkuriamojo teisingumo įgyvendinimą, nusikalstamo elgesio rizikos vertinimą, kartu dirbdami su nuteistaisiais resocializacijos proceso metu bei taikydami kitas priemones turi gerbti žmogaus teises bei laisves. Nusikalstamo elgesio rizikos vertinimas leidžia individualizuoti bausmės vykdymo sąlygas, užtikrinant, kad nuteistajam būtų taikomos tik proporcingos bei jo poreikius atitinkančios resocializacijos priemonės. Tokiu būdu remiantis šiais vertinimo rezultatais sudaromos sąlygos nuteistajam resocializacijos metu įgyti socialinių įgūdžių, švietimo arba net profesinio mokymo galimybes, o visa tai yra žmogaus teisių užtikrinimas, kaip teisės į mokslą, darbą ir t. t. Atkuriamojo teisingumo įgyvendinimo priemonės, kaip pavyzdys, mediacija tarp nukentėjusiojo ir nuteistojo, padeda sustiprinti nuteistojo asmens atsakomybės jausmą, o tai užtikrina, kad bausmės vykdymas nebūtų represinis, kaip Sovietų Sąjungos okupacijos laikais, bet orientuojamasi labiau į žmogaus teisių apsaugą bei nuteistojo asmens socialinę reintegraciją. Tačiau, tai pagrįsta įstatymu ir juo turi būti visais atvejais vadovaujama. Atsižvelgiant į Lietuvoje esančią praktiką, neretai tenka susidurti su iššūkiais siekiant garantuoti tokius įstatymo iškeltus standartus. Pavyzdys – situacija, kai Alytaus pataisos namų administracija neorganizavo nuteistojo užimtumo ir tuo pačiu nepadėjo jam įsidarbinti, tokiu būdu nesuteikiant jam jokios galimybės susimokėti jam paskirtas pinigines baudas (Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių 2022 m. pažyma Nr. 4D-2022/1-419). Alytaus pataisos namų administracija (toliau – Alytaus PN) nuteistojo prašymams įsidarbinti nepateikė jokio atsakymo, taip

užvilkinant visą jo įsidarbinimo procesą, o galiausiai – nuteistajam buvo pasiūlyta darbine veikla užsiimti tik 6 val. Alytaus PN nepaisė įstatymo reikalavimo pateikti tokius atsakymus, kurie konkrečiai atsakytų į gautus prašymus, atsižvelgus į jų turinį, taip pat motyvuodami savus atsakymus. Šiuo atveju to nebuvo padaryta ir atitinkamai nebuvo atlikta tinkama nuteistojo asmens resocializacija, o tai – pažeidė nuteistojo asmens teisę į darbą. Šių atvejų, kada Lietuvos laisvės atėmimo įstaigose pažeidžiamos žmogaus teisės dėl netinkamų administracijos arba pataisos įstaigos pareigūnų veiksmų ganėtinai daug, todėl problematika šiomis dienomis vis dar aktuali.

2.2. ŽMOGAUS TEISĖS Į GYVYBĘ UŽTIKRINIMO PROBLEMATIKA

Konstitucijos 19 straipsnyje nustatyta, kad žmogaus teisę į gyvybę saugo įstatymas. Tai yra pamatinė teisė iš visų prigimtinių asmens teisių, be kurios įtvirtinimo nėra jokios objektyvios galimybės užtikrinti visų kitų prigimtinių asmens teisių apsaugos. Tai yra patvirtinama teisinėje literatūroje, kurioje teigiama, jog „Gyvybė yra visų kitų žmogaus vertybių sąlyga <...>“ (Nocius, 1998 cituota Grikavičiūtė, 2015 p. 3). Būtent šiuo aspektu pagrindžiama mintis, jog žmogaus teisė į gyvybę yra svarbiausia iš visų prigimtinių asmens teisių, kurios užtikrinimas sudaro pagrindą individui naudotis visomis kitomis savo prigimtiniomis teisėmis ir tenkinti savo interesus.

ŽTK 2 straipsnyje nustatyta, kad „Kiekvieno žmogaus teisė gyventi turi būti saugoma įstatymo. Niekam negalima tyčia atimti gyvybės, išskyrus vykdant teismo nuosprendį už nusikaltimą, už kurį tokia bausmė įstatymo numatyta“. Pabrėžtina, kad žmogaus teisė į gyvybę, kaip ir dauguma kitų prigimtinių žmogaus teisių, nėra absoliuti. Minėto straipsnio 2 dalyje yra išskiriami pagrindai, kada asmens gyvybės atėmimas negali būti laikomas prieštaraujančiu įstatymui. Tokie atvejai būtų, kai asmens gyvybės atėmimas įvyko neviršijant tokio jėgos panaudojimo, kai tai buvo neišvengiamai būtina: 1) ginant kiekvieną asmenį nuo neteisėto smurto; 2) teisėtai suimant arba sutrukdant teisėtai sulaikytam asmeniui pabėgti; 3) nustatyta tvarka atliekamais teisėtais veiksmais malšinant riaušes ar sukilimą. Pagrindinė tokio reglamentavimo mintis – žmogaus gyvybės atėmimas gali būti laikomas teisėtu bei pagrįstu tik tada, kai tai yra atliekama vadovaujantis įstatymo nustatyta tvarka ir siekiant apsaugoti visuomenės interesus.

Žmogaus teisė į gyvybę turi būti besąlygiškai garantuojama ir nuteistiesiems asmenims. BVK 25 straipsnio 4 dalyje nustatyta, jog bausmių vykdymo sistemos pareigūnai bei kiti darbuotojai turi užtikrinti saugią aplinką sau bei nuteistiesiems. „Dinaminio saugumo“ koncepcijos tikslas „padidinti nuteistųjų elgesio kontrolės veiksmingumą, sumažinti nuteistųjų nekontroliuojamą judėjimą už savo būriui priskirtos teritorijos ribų, geriau užkardyti nuteistųjų tarpusavio smurto atvejus, padėti nuteistiesiems vietoje išspręsti jiems rūpimus klausimus <...>“ (Uscila, 2020, p. 8). Taigi, dinaminio saugumo įtvirtinimas Lietuvos bausmių vykdymo sistemoje yra tiesiogiai susijęs ne tik su tinkamų

kalinimo sąlygų užtikrinimu, bet yra esminė siekiant užtikrinti nuteistųjų prigimtines teises, šiuo atveju – žmogaus teisę į gyvybę.

Atsižvelgiant į nacionalinę bei tarptautinę teismų praktiką Lietuvos bausmių vykdymo kontekste, pastebima, kad esant reglamentavimui, kurio vienas iš tikslų yra įdiegti tinkamą dinaminio saugumo pritaikymą laisvės atėmimo vietos įstaigose, Lietuva vis dar susiduria su iššūkiais siekiant užtikrinti žmogaus teisės į gyvybę apsaugą. Vienas iš pavyzdžių, kuriame Lietuvos Respublika pažeidė ŽTK 2 straipsnyje įtvirtintą žmogaus teisę į gyvybę – 2012 m. sausio 10 d. EŽTT sprendimas byloje Česnulevičius prieš Lietuvą (Pareiškimo Nr. 13462/06). Šioje byloje buvo nagrinėjamas klausimas, ar Pravieniškių pataisos namų prižiūrėtojai užtikrino valstybinių institucijų, šiuo atveju – Pravieniškių pataisos namų, pozityviąją pareigą imtis prevencinių priemonių, jog būtų apsaugoti nuteistieji asmenys, kurių gyvybei gresia realus bei tiesioginis pavojus dėl kitų nuteistųjų asmenų nusikalstamų veikų. Nagrinėjant atvejus, kada nuteistiesiems asmenims gali kilti pavojus jų gyvybei, pabrėžtina, kad pozityvioji pareiga kyla tik tada, kai nustatoma, jog laisvės atėmimo įstaigos žinojo arba turėjo žinoti apie tuo metu egzistavusią realią bei tiesioginę grėsmę nuteistojo asmens gyvybei dėl trečiojo asmens nusikalstamų veikų ir būtent nesiėmė jų kompetencijai priklausančių veiksmų, kurių pagrindu būtų buvę galima išvengti tokios grėsmės (Paul and Audrey Edwards prieš Jungtinę Karalystę, Nr. 46477/99). Kaip nurodoma EŽTT jurisprudencijoje, valdžios institucijų pozityviosios pareigos užtikrinimo vertinimas nėra formalus. Toks aiškinimas grindžiamas tuo, jog valdžios institucijoms netektų neįmanoma arba neproporcinga našta siekiant imtis veiksmų, kuriais būtų galima užkirsti kelią grėsmės nuteistojo asmens gyvybei realizavimuisi (Osman prieš Jungtinę Karalystę, Nr. 87/1997/871/1083). Taigi, pabrėžtina, kad laisvės atėmimo įstaigų prižiūrėtojams atsakomybė dėl nuteistojo asmens gyvybės apsaugos neužtikrinimo kyla tik tais atvejais, kai įrodoma, jog jie neturėjo jokios realios galimybės žinoti, kad nuteistojo asmens gyvybei yra tokia grėsmė. Tačiau, visais atvejais turi būti atsižvelgiama į aplinkybių visumą.

Byloje Česnulevičius prieš Lietuvą buvo nustatyta, kad pareiškėjo sūnus A. Česnulevičius (toliau – auka) atliko laisvės atėmimo bausmę Pravieniškių 1-ojoje sustiprinto režimo pataisos darbų kolonijoje (įvykis nutiko 2000 m., taigi dar iki įsigaliojant BVK). Lietuvos TSR pataisos darbų kodekse (1971), o vėliau ir LR pataisos darbų kodekse buvo nustatytos trys rūšys pataisos darbų kolonijų. Tai būtų – bendrojo, sustiprinto ir griežtojo režimo. Sustiprintojo režimo pataisos darbų kolonijose buvo laikomi asmenys, kurie nuteisti pirmą kartą už sunkius nusikaltimus. Konstatuotina, kad sustiprinto režimo pataisos darbų kolonijose esantiems nuteistiesiems asmenims buvo taikomi griežtesni ribojimai, negu palyginus su tais, kurie buvo laikomi bendrojo režimo pataisos darbų kolonijose. Taip pat, kadangi sustiprinto režimo pataisos darbų kolonijose buvo laikomi asmenys, kurie buvo nuteisti dėl sunkių nusikaltimų, pagrindžiama tai, kad tokie nuteistieji asmenys traktuojami kaip pavojingesni, galintys

kelti didesnę grėsmę vieni kitiems bei pataisos darbų kolonijos pareigūnams, todėl jų priežiūra turi būti intensyvesnė, skiriant didesnę dėmesį tam. Byloje taip pat buvo nustatyta, kad trimis atskirais incidentais auką užpuolė ir sumušė kiti nuteistieji. Šių incidentų metu auka patyrė įvairaus tipo sužalojimus, kaip smarkus kraujavimas dėl gilios durtinės žaizdos viename iš kelių, sužalotas pirštas, ant kojos esančios kelios žaizdos ir t.t. Būtent dėl šių patirtų sužalojimų auka mirė.

Problematika šioje situacijoje pasireiškia keliais aspektais. Pirmasis – Pravieniškių pataisos namų prižiūrėtojų elgesys. Nurodoma, kad pataisos namų prižiūrėtojai po pirmojo incidento prašė aukos pateikti raštišką pasiaiškinimą apie incidento aplinkybes, tokiu būdu siekdami gauti informaciją, kurios pagrindu pavyktų konkrečiai nustatyti kaltininkų indentitetus, tačiau auka atsisakė tokio prižiūrėtojų prašymo, vėliau nurodydamas pataisos namų viršininkui, jog jį užpuolė du nuteistieji, kurių auka neatpažino. Taip pat auka teigė, kad jis priešų neturi, su visais gerai sutaria ir užpuolimo motyvas buvo atsitiktinis. Antrojo incidento metu auka teigė, kad jo patirti sužalojimai buvo atsitiktiniai, jog pats susižalojo žaisdamas futbolą. Slaugytoja, kuri apžiūrėjo auką, teigė maniusi, kad aukos patirti sužalojimai buvo dėl kritimo ant akmenukų. Trečiojo incidento metu auka nurodė rašytiniame pasiaiškinyje, kad užpuolikai buvo nepažįstami vaikinai, kurie devėjo kaukes. Taip pat, tiek prižiūrėtojai, tiek slaugytoja nurodė, jog auka buvo atvesta į medicinos dalį kitų dviejų nuteistųjų asmenų. Atsižvelgiant į šias aplinkybes, pabrėžiama, kad tik formalūs tyrimo veiksmai – nėra pakankamas pagrindas užtikrinti nuteistojo teisės į gyvybę apsaugą. Trečiojo incidento metu buvo pastebėti kiti du nuteistieji asmenys, kurie atvedė auką į medicinos dalį, tačiau faktų, jog jie buvo apklausti, nebuvo. Taip pat vieno iš incidento metu buvo rastos kaukės, kurias auka nurodė, jog naudojo užpuolikai. Aplinkybė, kad jas buvo siekiama ištirti, taip pat nebuvo nustatyta. Pačios aukos nenoras kelti baudžiamąją bylą dėl šių atskirų įvykių neturi sudaryti pagrindo ikiteisminio tyrimo subjektams atsisakyti atlikti išsamų tyrimą. Šiuo atveju turėjo būti nepaisomas aukos nenoras kelti baudžiamąją bylą. Tiek pataisos namų darbuotojai, tiek pataisos namų viršininkas, prokuroras turėjo detalai bei kruopščiai atlikti įvykio tyrimą – apklausti nuteistuosius, kurie atvedino auką į medicinos dalį, apžiūrėti kaltininkų devėtas kaukes, aktyviau dalyvauti siekiant gauti iš aukos informaciją apie užpuolimą. Būtent tokiais veiksmais būtų buvę galima užkirsti kelią kilusiems padariniams – aukos mirčiai. Aplinkybių tyrimas neturi būti formalus. Jis turi būti išsamus, detalus, siekiant užfiksuoti kiekvieną aplinkybę, kuri galėjo būti reikšminga atskleidžiant nusikalstamą veiką.

Kitas problematikos aspektas šioje situacijoje – pačios aukos elgesys. Šiuo atveju pataisos namų darbuotojams kyla didesnis iššūkis, kadangi nukentėjusysis turi būti pats aktyvus, kai siekiama išsiaiškinti nusikalstamos veikos aplinkybes, turi būti bendradarbiaujama su ikiteisminio tyrimo subjektais ir t.t. Aukos įtikinėjimas, kad jis priešų pataisos namuose neturi bei apibūdinimas, jog viskas yra gerai - nėra rodiklis siekiant apsaugoti nuteistojo gyvybę. Nuteistasis patirdamas smurtą, kurio

pagrindu sukelti padariniai lėmė jo mirtį, neabejotinai patyrė psichologinių sunkumų ar net traumų. Tokiu atveju nuteistasis gali įgyti baimės jausmą siekdamas apginti savo pažeistas teises, prašyti pagalbos ir šios bylos kontekste – kelti baudžiamąją bylą, kas pagrįstai galėjo būti laikoma kaip viena iš priežasčių aukai priimant tokį sprendimą.

Trečiasis aspektas – medicininės pagalbos teikimas. Teismo medicinos ekspertizės akte buvo nurodyta, jog medicininė pagalba Pravieniškių pataisos namuose buvo suteikta laiku ir „pagal budėjusios medicinos sesers galimybes“. Tačiau, ekspertai pažymėjo, kad aukos diagnozė nebuvo pilnai bei išsamiai atlikta. Būtent dėl šios priežasties aukos patirti sužalojimai nebuvo nustatyti. Tokiu būdu jam nesuteikus tinkamos medicininės pagalbos laisvės atėmimo vietų ligoninėje aukai greičiau išsivystė mirtį lėmusios komplikacijos. Tokia aplinkybė pagal savo esmę yra problematiška. 2022 m. gruodžio 22 d. Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro įsakyme dėl asmens sveikatos priežiūros paslaugų teikimo suimtiesiems ir nuteistiesiems tvarkos aprašo patvirtinimo nustatyta, kad būtinąją medicinos pagalbą laisvės atėmimo vietose laikomiems pacientams, kaip ir laisvėje esantiems asmenims, teikiama laikantis teisės aktų, reguliuojančių būtinąsios medicinos pagalbos teikimą ir mastą, nustatytos tvarkos užtikrinant paciento apsaugą. Atsižvelgiant į 2004 m. balandžio 8 d. Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro įsakymą dėl būtinąsios medicinos pagalbos teikimo tvarkos ir masto aprašo patvirtinimo, jame nustatyta, jog medicininė pagalba asmenims turi būti teikiama tol, kol paciento būklė tampa stabili. Medicinos darbuotojai šiuo atveju privalėjo užtikrinti tinkamą medicininę pagalbą aukai. Taip pat problematika kyla su ekspertų pateikta išvada, jog „negalima teigti, kad pareiškėjo sūnaus gyvybė būtų buvusi išgelbėta, net jeigu būtų buvę imtasi visų būtinųjų medicinos priemonių.“ Tai negalima traktuoti kaip pagrįstą argumentą, kad medicinos darbuotojai nėra atsakingi už aukos mirtį, nes, nors ir suteikus tinkamą medicininę pagalbą, nebuvo garanto, jog paciento gyvybė būtų išgelbėta. Medicininės pagalbos teikimas turi būti tinkamas visais atvejais, nepriklausomai nuo to, ar tikimybė išgelbėti nuteistojo asmens gyvybę yra maža, ar didelė.

Sutiktina su EŽTT vertinimu šioje byloje, kad tyrimas dėl aukos mirties aplinkybių nebuvo veiksmingas. Pabrėžtina, kad nuteistojo asmens gyvybės atėmimas laisvės atėmimo vietos įstaigoje negali būti prilyginamas žmogaus gyvybės atėmimui kitokiose vietovėse. Laisvės atėmimo vietos įstaiga yra ir turi būti itin kontroliuojama aplinka, iš kurios nusikalstamos veikos kaltininkai negali pasišalinti. Būtent dėl tokios aplinkybės pabrėžiama, jog valstybė turi geresnes galimybes atlikti tyrimus dėl jos teritorijoje atliktų nusikalstamų veikų, ypač, kai nagrinėjami nuteistojo asmens gyvybės atėmimo atvejai. Atsižvelgiant į EŽTT jurisprudenciją, teigtina, kad šios situacijos tyrimas neatitiko ŽTK 2 straipsnio standartų, o tai lėmė įvairios priežastys – tiek ikiteisminio tyrimo įstaigų, tiek pataisos namų prižiūrėtojų, tiek medicinos darbuotojų netinkamas elgesys, tiek pačios aukos nenoras užtikrinti jo gyvybės apsaugą.

Žmogaus teisės į gyvybę pažeidimai vykstant bausmės, susijusias su laisvės atėmimu, nėra nagrinėjami tik tarptautiniu lygmeniu. Didžiąją dalį šių pažeidimų Lietuvos bausmių vykdymo sistemoje nagrinėja nacionaliniai teismai. Viena iš tokių atvejų - nuteistųjų Roberto Raulyno (toliau – kaltininkas) ir Nerijaus Bilevičiaus (toliau – nukentėjusysis) incidentas. Kaip teigiama Lietuvos Respublikos žiniasklaidoje, 2022 m. rugpjūčio 3 d. tuometiniuose Marijampolės pataisos namuose, kieme, nukentėjusysis buvo nužudytas. Pagal bylos duomenis, kaltininkas be jokios priežasties, ne mažiau kaip 8 kartus dūrė metaline geležte nukentėjusiajam į kaklo, krūtinės, nugaros sritis ir nukentėjusysis dėl patirtų sužalojimų mirė įvykio vietoje. Vėl gi, turi būti keliamas Valstybės atsakomybės klausimas, jog laisvės atėmimo įstaigos teritorijoje asmuo, kuriam paskirtas laisvės atėmimas iki gyvos galvos, galėtų taip paprastai įgyvendinti kito nuteistojo nužudymą. EŽTT savo jurisprudencijoje yra pažymėjęs, kad „<...> asmenys, iš kurių atimta laisvė, yra ypač pažeidžiamose situacijose, todėl valstybė turi skirti ypatingą dėmesį jų saugumui <...>“ (Salman prieš Turkiją, Nr. 21986/93). Taigi, pabrėžiama, kad nuteistieji asmenys, nepriklausomai nuo jų individualių savybių, yra labiau pažeidžiami. Kaip nurodoma nagrinėjamu atveju, pataisos namų prižiūrėtojų neapdairumas ir nebuvimas tam tikroje vietoje, tam tikru laiku, gali lemti kito nuteistojo mirtį. Tokio elgesio priežastys neapsiriboja tik ties Valstybės neatsakingumu, tačiau ir pačio nuteistojo asmens psichologine būseną. Kaip teigia kaltininkas, nežmoniškos kalinimo sąlygos padarė neigiamą poveikį jo psichikai, o dėl to jis buvo apimtas stiprių emocijų, kas lėmė jo tokį elgesį. Kaip teigia pats kaltininkas – „Įkalinimo įstaigoje, kur egzistuoja subkultūros, tarp nuteistųjų iki gyvos galvos neegzistuoja visuotinai priimtinos moralės ir visuomeninės normos.“ Toks išsireiškimas patvirtina, jog nuteistųjų gerovė ir teisių apsauga yra tiesiogiai priklausoma nuo laisvės atėmimo įstaigoje esančių pareigūnų dinaminio saugumo užtikrinimo. Priežastys, jog nuteistasis būdamas nepatenkintas kalinimo sąlygomis nužudė kitą nuteistąjį, ar tarp nuteistųjų iki gyvos galvos neegzistuojančios visuotinai priimtinos moralės normos, nėra pateisinamos, tačiau suprantamos. Nuteistasis, kuriam yra paskirta laisvės atėmimo bausmė iki gyvos galvos, jau savaime gali būti traktuojamas kaip itin pavojingas asmuo, kuriam turi būti skiriama nuolatinė priežiūra ir turi būti skiriamas didelis dėmesys jo bausmės atlikimo individualizavimui, o jos nebuvimas niekada nebus pagrindas garantuoti tinkamą dinaminį saugumą laisvės atėmimo bausmės vykdymo metu.

Svarbu pabrėžti, kad nuteistųjų asmenų teisės į gyvybę užtikrinimas Lietuvos laisvės atėmimų vietos įstaigose itin problematiškas. Atsižvelgiant į 2021 m. gegužės 7 d. publikuotą statistiką „Oficialiosios statistikos portale“ apie laisvės atėmimo įstaigose savižudybių bei nužudymų skaičių, pastebima, jog tai itin opi problema. Kaip nurodoma, 2020 m. LKT duomenimis laisvės atėmimo vietų įstaigose mirė 25 asmenys, iš jų – 7 nusižudė. Remiantis 2019 m. duomenimis – mirė 22 nuteistieji, iš kurių 8 nusižudė. Tinkamai neįvertinus aplinkybių visumos šie skaičiai gali atrodyti menki, tačiau, kaip

nurodoma straipsnyje „Pagal savižudžių skaičių tarp pirmaujančių valstybių įsitvirtinusi Lietuva kitas Europos šalis lenkia ir savižudybių gausa laisvės atėmimo įstaigose.“ Taigi, remiantis tai, darytina išvada, jog Lietuvos laisvės atėmimo vietų įstaigose savižudybių skaičius vienas iš pirmaujančių. Kaip teigia LKT atstovė Irmina Frolova-Milašienė: „Savižudybių skaičius įkalinimo įstaigose yra itin didelis. Jis penkis kartus didesnis negu Lietuvos populiacijoje ir du kartus didesnis nei tarp Europos įkalintųjų. Todėl savižudybių prevencija yra vienas iš prioritetinių bausmių vykdymo sistemos uždavinių.“ LKT atstovė patvirtina išvadą, kad Lietuva yra pirmaujanti valstybė pagal savižudybių skaičių įkalinimo įstaigose. Būtent tokios problematikos buvimas taip pat konstatuoja, jog Lietuvoje pareiga užtikrinti nuteistųjų teisę į gyvybę nėra pakankamai užtikrinama. Šios problematikos buvimas gali kilti dėl kelių priežasčių – nepakankamas psichologų, psichiatrų darbavimasis su nuteistaisiais, netinkamai įvertinamas šių asmenų polinkis žaloti save arba kitus, pareigūnai neužtikrina dinaminio saugumo, nepagarbus arba žeminantis elgesys su nuteistaisiais ir t. t. LKT teigimu šis savižudybių skaičius galėjo išaugti dėl to, nes laisvės atėmimo vietų įstaigose sumažėjo psichologų, kadangi jie neteko pareigūno statuso ir dalis jų dėl šios priežasties paliko tarnybą. Palyginimui, kaip nurodoma straipsnyje, iš 52 pataisos namuose dirbusių psichologų buvo likę tik 17, beveik trigubai mažiau, negu buvo. Atsižvelgiant į LKT pateiktus naujausius duomenis, pastebėtina, jog situacija nesikeičia ir teigtina, jog ji blogėja. LKT pateikė „Bausmių vykdymo sistemos aktualiąją statistiką 2024 metų“, kurioje nurodoma lentelė apie paskutiniųjų 5 metų mirčių kalėjimuose statistiką. Pabrėžiama, kad 2024 m. nusižudžiusių įkalintų asmenų skaičius (13) didesnis, negu 2020 m. (7) bei pats bendras laisvės atėmimo vietose mirusių asmenų skaičius 2024 m. (43) beveik pusantro karto didesnis, negu 2020 m. (27) arba 2021 m. (24). Šis bendras mirusių asmenų skaičius laisvės atėmimo vietose pastebėtina, jog pastoviai didėja. Be abejo, ši skaičių įtakoja mirusių asmenų dėl ligos skaičius. Tačiau, tai nėra svarus argumentas, kadangi 2020-2022 m. laikotarpyje egzistavusiai COVID-19 pandemijai greičiausiai tikėtina, jog šis skaičius būtų didesnis, negu 2024 m., kada tokių epidemijų šiai dienai nėra, o sveikatos priežiūros paslaugų teikimas sustiprėjo po šios epidemijos. Atsižvelgiant į šią statistiką, taip pat pastebėtina, jog nužudytų asmenų bendras skaičius laisvės atėmimo vietose stabilus. Per paskutiniuosius 5 metus (nuo 2020 m. iki 2024 m. imtinai) nurodoma, kad vidurkis nužudytų asmenų laisvės atėmimo vietose yra 1. Taigi, manytina, jog Lietuvos laisvės atėmimo vietose užtikrinamas dinaminis saugumas, apart pavienio atvejo. Tačiau, visais atvejais, ar tai būtų nuo kitų nuteistųjų, ar nuo savęs pačio, laisvės atėmimo vietos įstaigose turi būti privalomai sudaromos tokios sąlygos, kuriomis būtų užtikrinta kuo mažesnė tikimybė atlikti nužudymus arba savižudybę. Tokios priemonės gali būti – didesnis dirbančių psichologų skaičius laisvės atėmimo vietų įstaigose, didesnis visuomenės įsitraukimas, aktyvesnis ir pozityvesnis bendravimas su nuteistaisiais, saugesnės aplinkos sukūrimas bei daugelis kitų. Atsižvelgiant į šias statistikas bei LKT komentarus apie šią problematiką, konstatuotina, jog Lietuvoje nuteistųjų asmenų teisės į gyvybę

užtikrinimas pažengęs, tačiau pavieniai atvejai iliustruoja, kad ne visuomet randami visi sprendimai į kylančias problemas siekiant užtikrinti šią svarbiausią prigimtinę žmogaus teisę vykdant bausmes, susijusias su laisvės atėmimu.

2.3. ŽMOGAUS TEISĖS Į SVEIKATĄ UŽTIKRINIMO PROBLEMATIKA

Žmogaus teisė į sveikatą Konstitucijoje nėra išskirta kaip pavienė teisė, turinti aiškiai apibrėžtą sampratą. Šios asmens teisės reglamentavimas yra labiau orientuotas į sveikatos priežiūrą, kuri yra sudedamoji žmogaus teisės į sveikatą dalis. Kaip nurodoma 53 straipsnyje, valstybė rūpinasi žmonių sveikata ir laiduoja medicinos pagalbą bei paslaugas žmogui susirgus. Tačiau, norint suvokti šią prigimtinę asmens teisę, nepakanka tokio apibrėžimo ir kyla būtinumas giliau išvelgti į šios teisės esmę.

„Teisė į sveikatos priežiūrą pabrėžiama kaip viena iš pagrindinių teisių, be kurios asmuo negalės naudotis kitomis teisėmis: ekonominėmis, politinėmis ir socialinėmis. Ji apima teisę į geriausią fizinę ir psichinę sveikatą. Teisė į sveikatos priežiūrą pati savaime nėra absoliuti: jos įgyvendinimo veiksmingumas priklauso tiek nuo valstybės sukurtų administracinių ir institucinių sistemų gebėjimo tinkamai įgyvendinti priskirtas funkcijas, tiek nuo paties asmens, jo sveikatos būklės ir gyvenimo būdo <...>“ (Čelkis, Venckienė, 2011, p. 269). Taip pat A. Vaišvila pabrėžia – „jei pažeidžiama žmogaus teisė į sveikatą, į nuosavybę, į išsilavinimą ir kita, tai kartu sumažinamos ir jo biologinės, daiktinės ar kvalifikacinės galios naudotis teisėmis vykdant tam tikras pareigas, vadinasi, visavertiškai gyventi visuomenėje <...>“ (Vaišvila, 2004, p. 176). Taigi, žmogaus teisė į sveikatą teisinėje literatūroje apibrėžiama, kaip fundamentali teisė, sudaranti pagrindą žmogui naudotis kitomis savo ekonominėmis, socialinėmis, ar net politinėmis teisėmis ir kurios pažeidimas gali labai stipriai apriboti žmogaus galimybes įgyvendinti kitas savo prigimtines teises kaip teisę į mokslą, nuosavybę, orumą ir t. t. Svarbu atkreipti dėmesį į tai, jog ši prigimtinė žmogaus teisė turi būti lygiavertiškai užtikrinta ir tiems asmenims, kurie atlieka bausmes, susijusias su laisvės atėmimu.

Kaip pabrėžta aukščiau, žmogaus teisės į sveikatą įgyvendinimas priklauso nuo dviejų veiksnių: valstybinių institucijų įgyvendinamų funkcijų veiksmingumo, siekiant užtikrinti žmogaus sveikatos priežiūrą, ir paties asmens gyvenimo būdo, jo sveikatos būklės. Šie elementai yra ir turi būti neatskiriami vienas nuo kito. Priklausomai nuo to, kokia yra žmogaus, šiuo atveju – nuteistojo asmens, sveikatos būklė, atitinkamai laisvės atėmimo įstaigos turi suteikti tokią sveikatos priežiūrą bei pačio nuteistojo asmens apsaugą, kurie atitiktų jo esančius poreikius. Būtent tokios sistemos įtvirtinimas gali sudaryti pagrindą užtikrinti nuteistajam asmeniui geriausią fizinę ir psichologinę sveikatos būklę, kas yra žmogaus teisės į sveikatą esmė. Problematika užtikrinant šią asmens teisę gali pasireikšti įvairiais būdais. Vienas jų – medicinos specialistų trūkumas laisvės atėmimo vietų įstaigose, kurie galėtų rūpintis įkalintų asmenų sveikata. Kadangi laisvės atėmimo vietose trūksta sveikatos priežiūros specialistų,

atitinkamai tiems, kurie darbuojasi, tenka didesnis darbo krūvis, negu turėtų būti. Tokiu atveju silpnėja teikiama sveikatos priežiūros kokybė arba sudaromos tokios sąlygos, kur tam tikriems įkalintiems asmenims gali būti iš viso nesuteikia sveikatos priežiūra. L. Jarutienė nurodo, kad „<...> pataisos įstaigose dirbantys sveikatos priežiūros specialistai galimai susiduria su ganėtinai dideliu darbo krūviu, o antrinio lygio specialistų paslaugos įkalintiems asmenims yra kur kas sunkiau prieinamos nei laisvėje. Šias problemas padėtų spręsti papildomų sveikatos priežiūros specialistų etatų steigimas įkalinimo įstaigose bei didesnis nuteistųjų sveikatos priežiūros finansavimas <...>“ (Jarutienė, 2020, p. 287). Pastebėtina, jog problematika užtikrinant įkalintų asmenų teisę į sveikatą Lietuvoje pasireiškia su nepakankamu sveikatos priežiūros specialistų etatų buvimu bei nepakankamo nuteistųjų sveikatos priežiūros finansavimo. Valstybė turi pareigą užtikrinti ne tik, kad nuteistųjų asmenų teisės būtų garantuojamos laisvės atėmimo vietų įstaigose, bet tuo pačiu sudaryti tinkamas sąlygas, kad atitinkami subjektai galėtų sudaryti sąlygas įkalintiems asmenims šią savo teisę įgyvendinti. Jeigu valstybė visiškai neįvykdytų savo pareigos suteikti reikiamą finansavimą sveikatos priežiūrai laisvės atėmimo vietų įstaigose, tokiu atveju nuteistieji neturėtų jokios galimybės kreiptis, jog tokios paslaugos jiems būtų suteikiamos, o visa tai pažeidžia įkalintų asmenų teisę į sveikatą bei jos priežiūrą. Tokią problematiką pastebėjo ir Europos komitetas prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą bei LR Seimo kontrolierių įstaiga. „<...> CPT delegacijos nariai pažymėjo, kad vizito metu buvo pastebėtas sveikatos priežiūros specialistų trūkumas Alytaus pataisos namuose bei Lukiškių tardymo izoliatoriuje-kalėjime, o kalintiems asmenims neretai tekdavo ilgai laukti vizito pas specialistą. Į kalinių sveikatos apsaugos problemas CPT dėmesį atkreipė ir po 2016 m. bei 2018 m. buvusių vizitų, šios problemos nuolat pabrėžiamos ir Seimo kontrolierių ataskaitose <...>“ (Jarutienė, 2020, p. 287). Pagrindžiama mintis, jog sveikatos priežiūros užtikrinimas Lietuvos laisvės atėmimo vietų įstaigose yra nepakankamas, siekiantis tokią ribą, ties kuria galima pagrįstai teigti, jog pažeidžiama nuteistųjų asmenų teisė į sveikatą. Šios problematikos buvimą kartu pagrindžia įkalintų asmenų duoti rezultatai tyrimo metu. Iš 100 apklaustų nuteistųjų, ketvirtadalis atsakė, kad jie „jaučiasi labai ligoti“, ir tik 12 atsakė, jog „jaučiasi visiškai sveiki“ (Jarutienė, 2020, p. 288). Tačiau, iš visų apklaustų, didesnė dalis jų išreiškė, kad jų sveikatos būklė yra pozityvi. Tai parodo, jog teikiama sveikatos priežiūra laisvės atėmimo metu efektyvi. Tačiau, pasidomėjus, ar nuteistuosius kankina tam tikri sveikatos sutrikimai arba sveikatos problemos, paaiškėjo, kad „<...> daugiau nei du trečdaliai tyrimo dalyvių kenčia nuo nemigos, migrenos arba galvos skausmų, taip pat dantų bei nugaros skausmų bei kitų negalavimų <...>“ (Jarutienė, 2020, p. 288-289). Taigi, po šio atlikto tyrimo išaiškėjo, jog teikiama sveikatos priežiūra nėra tokia efektyvi, kaip kiti apklausti nuteistieji galėjo perteikti. Ši konkreti problematika Lietuvoje kurį laiką egzistuojanti, dėl kurios savo nuomonę išreiškė ir tarptautinio lygmens institucijos, kurios nurodo, jog Lietuva turi ieškoti sprendimų į šiuos klausimus bei kaip užtikrinti tinkamas teikiamas sveikatos

priežiūros paslaugas nuteistiesiems. Pačio nuteistojo asmens išsireiškimas, jog jis jaučiasi sveikas, nėra absoliutus rodiklis konstatuoti, jog teikiama sveikatos priežiūra yra pakankama. Analizės metu atskleista, kad nuteistasis nurodydamas, jog jaučiasi gerai, kartu gali turėti tam tikrų sveikatos problemų, kurios einant laikui gali sukelti sudėtingas komplikacijas nuteistajam. Leidus susiklostyti tokioms aplinkybėms, nuteistasis gali patirti dar didesnę sveikatos sutrikimą arba blogiau – prarasti gyvybę. Todėl visais atvejais svarbu neignoruoti šių nuteistųjų išsireiškimų bei pati valstybė turi aktyviai imtis tokių veiksmų, kuriais būtų galima sudaryti tinkamas teikiamas sveikatos priežiūros paslaugas ir tokiu būdu užtikrinti nuteistųjų teisę į sveikatą. Tinkamos sveikatos priežiūros sistemos įtvirtinimas nėra absoliutus pagrindas garantuoti, kad nuteistųjų asmenų teisė į sveikatą gali būti užtikrinta. Tai priklauso nuo valstybės aktyvių veiksmų, kuriais jie tinkamai finansuoja sveikatos priežiūros paslaugas teikiančias įstaigas bei nuo tokių įstaigų tinkamo darbo krūvio paskirstymo tarp medicinos specialistų.

Teismų praktika atskleidžia kokiais būdais gali būti padaromi tokie pažeidimai nuteistųjų asmenų teisei į sveikatą ir jos priežiūrą. Pavyzdys, kuriame EŽTT konstatavo, jog Lietuvos Respublika pažeidė ŽTK 3 straipsnyje nurodytą žmogaus teisę nebūti kankinamam, žiauriai, nežmonišškai arba žeminant jo orumą elgtis su juo ar jį taip bausti. Ši byla būtų Urbonavičius prieš Lietuvą. Nors šioje byloje buvo pažeista tokia asmens teisė, kuri tiesiogiai nėra susijusi su žmogaus teise į sveikatą, jos tarpusavyje yra glaudžiai susijusios ir vienos iš šių teisių pažeidimas gali lemti pastarosios pažeidimą. D. Urbonavičius sirgo miego apnėja ir siekė įsigyti nuolatinio teigiamo slėgio kvėpavimo takuose prietaisą (toliau – CPAP), kuris, kaip patvirtino medicinos ekspertai, buvo veiksmingiausias jo gydymuisi. Ekspertizės išvadose nurodoma, kad CPAP prietaiso nenaudojimas pareiškėjui galėjo sukelti rimtų sveikatos komplikacijų, todėl šio prietaiso suteikimas buvo būtinas siekiant užtikrinti jo sveikatą, tačiau jam tokia galimybė nebuvo suteikta. Pagal Lietuvos Respublikos Kalėjų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus įsakyme Nr. V-156 „Dėl Vaistinių preparatų ir medicinos prekių įsigijimo, laikymo ir įtraukimo į apskaitą laisvės atėmimo vietų įstaigose tvarkos aprašo patvirtinimo“ (2012) nurodoma, kad nuteistiesiems asmenims gali būti leista gauti iš artimųjų, giminaičių arba kitų asmenų, ar įsigyti patiems už asmeninėse sąskaitose turimas lėšas rekomenduojamas medicinos prekes. Taip pat nurodoma, kad nuteistiesiems turi būti užtikrintos tos pačios apimtys sveikatos priežiūros paslaugos, kaip ir asmenims, kurie yra laisvėje. Šiuo atveju nuostatos nebuvo įgyvendintos, nors EŽTT savo išvadose aiškiai nustatyta, jog medicinos ekspertai pagrindė CPAP prietaiso poreikį nuteistajam ir jokių pagrindų uždrausti jam įsigyti šį prietaisą arba jį gauti iš artimųjų nebuvo. Kauno tardymo izoliatoriaus administracija atsisakė patenkinti pareiškėjo prašymą be jokių aškių, pagrįstų priežasčių, nors ji privalėjo leisti jam įsigyti prietaisą arba užtikrinti, jog artimieji perduotų jam jį. EŽTT jurisprudencijoje nurodoma, kad žiaurus elgesys patenka į ŽTK 3 straipsnio taikymo sritį tik esant minimaliam sunkumo lygiui. Jis vertinamas pagal įvairius veiksnius,

tokius kaip elgesio trukmė, fizinis ir psichinis poveikis aukai, asmens amžius ir sveikatos būklė. D. Urbonavičiaus byloje EŽTT pabrėžė, kad tinkamos medicininės priežiūros trūkumas gali būti laikomas ŽTK 3 straipsnio pažeidimu. Nacionaliniai teismai vertino tik tai, ar atsisakymas suteikti CPAP prietaisą buvo teisėtas, tačiau neanalizavo bendros nuteistojo sveikatos priežiūros situacijos. Laisvės atėmimo vietų administracija turi užtikrinti, kad paskirtas gydymas būtų realiai prieinamas. Šiuo atveju nebuvo pateikta jokių įrodymų, jog D. Urbonavičiui sudarytos sąlygos gydytis pagal ekspertų rekomendacijas. Žmogaus teisės į sveikatą pažeidimas negali būti vertinamas vien pagal institucijų elgesį – būtina atsižvelgti į paties nuteistojo sveikatos būklę. Valdžios institucijos turi ne tik išklaudyti nuteistąjį ir organizuoti jo apžiūras, bet ir sudaryti sąlygas faktiškai laikytis gydymo režimo. Tik tokiu atveju galima objektyviai vertinti, ar jų veiksmai buvo tinkami. Atsižvelgus į bylos aplinkybes, konstatuota, kad Kauno tardymo izoliatorius neužtikrino tinkamos D. Urbonavičiaus sveikatos priežiūros, dėl ko buvo pažeista jo teisė į sveikatą ir apsauga nuo nežmoniško elgesio.

Žmogaus teisė į sveikatą apima daugybę kitų asmens gyvenimo aspektų, kurie gali būti susiję su kitomis jo prigimtiniomis teisėmis, kaip teisė į orumą, teisė nebūti kankinamam ir t.t. Europos Bendrijos steigimo sutarties (1965) 152 straipsnyje nustatyta, kad bendrija savo veikla „<...> siekia gerinti visuomenės sveikatą, užkirsti kelią žmonių negalavimams ir ligoms bei pašalinti pavojaus žmonių sveikatai šaltinius.“ Atkreiptinas dėmesys į siekimą pašalinti pavojaus žmonių sveikatai šaltinius. Toks apibrėžimas yra abstraktus, tiksliai nenurodantis kokie gali būti šie pavojaus šaltiniai. Vienas iš tokių pavojaus šaltinio pavyzdžių – kylanti grėsmė, jog žmogus gali būti užpultas laisvės atėmimo vietos įstaigoje ir tokiu būdu fiziškai sužalotas. Žmogaus teisė į sveikatą gali būti suprantama dviem aspektais. Pirmasis – tiek, kiek tai yra susiję su žmogaus sveikatos priežiūra, šios priežiūros paslaugų teikimu. Antrasis aspektas – žmogaus teisė nebūti žalojamam, patirti neteisėtą fizinį smurtą, kurio pagrindu jam yra sutrikdoma sveikata. Tai sudėtinė žmogaus teisės į sveikatą dalis. Ši asmens teisė gali būti pažeidžiama dviem pagrindiniais būdais – sužalojimu arba susargdinimu. Pagal Lietuvos Respublikos Sveikatos apsaugos ministro, Lietuvos Respublikos Teisingumo ministro ir Lietuvos Respublikos Socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymą „Dėl Sveikatos sutrikdymo masto nustatymo taisyklių patvirtinimo“ (2003) nurodoma, kad žmogaus sužalojimas – tai asmens kūno audinių arba jo organų anatomicinio vientisumo ar jų funkcijų pažeidimas dėl mechaninio, fizinio ar cheminio poveikio, o žmogaus susargdinimas – tai žmogaus organizmo funkcijų sutrikdymas dėl biologinio, fizinio cheminio ar psichinio poveikio arba nesuteikiant būtinosios medicinos pagalbos. Taigi, žmogaus sužalojimas gali būti įvykdytas įvairiais būdais, tokiais kaip biologiniu būdu, psichiniu poveikiu, fiziniu būdu ir t. t.

Rūpinimasis žmonių sveikata traktuotinas kaip valstybės funkcija, o žmonių sveikatos apsauga yra konstituciškai svarbus tikslas, kuris laikomas viešuoju interesu (Markauskas, 2005, p. 133). Pagal tokį Konstitucinio teismo jurisprudencijos aiškinimą svarbu suvokti, jog žmogaus sveikatos apsauga, ar

ji būtų susijusi su sveikatos priežiūros teikimu, ar apsaugos priemonių įtvirtinimu, kad asmuo nepatirtų fizinio arba psichologinio smurto yra itin svarbi vykdant bausmes, susijusias su laisvės atėmimu, kontekste. Kitaip tariant – turi būti užtikrintas dinaminis saugumas laisvės atėmimo vietos įstaigoje, kurioje būtų sudaroma saugi aplinka tiek laisvės atėmimo vietos įstaigos karjeros valstybės tarnautojams ir kitiems darbuotojams, tiek patiems nuteistiesiems. Valstybei kyla pareiga sudaryti tokias sąlygas, kurioms esant nuteistieji nepatirtų kitų nuteistųjų fizinio smurto, tačiau problematika tampa intensyvesnė, kai žmogaus teisė į sveikatą pažeidžiama laisvės atėmimo vietos darbuotojų neteisėtais veiksmais.

Vienas iš tokių pavyzdžių R. Raulyno atvejis. Laisvės atėmimo vietos įstaigos, pagal savo esmę, yra teritorijos, kuriose įkalinti vieni iš visuomenės pavojingiausių asmenų, todėl nuteistųjų apsaugos užtikrinimas yra itin svarbus. 2015 m. Lukiškių tardymo izoliatoriuje jis buvo vedamas su antrankiais, kai pareigūnas jam smogė lazda į nugarą. Nuteistasis krito į priekį, o tai buvo palaikyta pareigūnų užpuolimu. Tuomet kiti pareigūnai smurtavo prieš jį, suduodami bent devynis smūgius. Ekspertai nustatė, kad jo sveikata buvo nežymiai sutrikdyta. Prokurorė teigė, jog incidentas galėjo būti tyčia suvaidintas kaip atsakas į ankstesnį įvykį, kai Raulynas apipylė pareigūnus fekalijomis. Nors jo veiksmai galėjo būti traktuojami kaip drausminis pažeidimas, jam nebuvo taikyta jokia oficiali nuobauda. Pagal BVK 79 straipsnį, už tokius pažeidimus nuteistajam galėjo būti skirti finansiniai apribojimai ar net iki 30 parų izoliacija. Tačiau nei viena iš šių sankcijų nebuvo pritaikyta, o vietoje to nuteistasis tapo fizinio smurto auka. Pareigūnų veiksmai pažeidė ne tik teisę į sveikatą, bet ir žmogaus orumą bei apsaugą nuo kankinimo. Laisvės atėmimo įstaigų pareigūnai privalo užtikrinti tiek savo, tiek nuteistųjų saugumą. Tačiau šis atvejis parodė, kad jie patys sukėlė grėsmę, skatindami baimę ir nesaugumą tarp kalinių. Tokia praktika paneigia dinaminio saugumo principus ir kenkia žmogaus teisių apsaugai. Kaip pažymėjo prokurorė, pareigūnai, įsitraukę į šį smurtą, diskreditavo valstybės tarnautojo vardą, pakenkė Kalėjimų departamento reputacijai ir padarė didelę žalą valstybei.

Taip pat vienas iš atvejų, kada Lietuvos Respublika nepajėgė įrodyti, kad buvo siekiama užtikrinti nuteistųjų asmenų sveikatos apsaugą – Miliukas prieš Lietuvą. Incidentas nutiko Lukiškių tardymo izoliatoriuje-kalėjime, kai dėl nepakankamų valdžios institucijų veiksmų iškilo gaisras. Pagal bylos aplinkybės buvo nustatyta, kad gaisro priežastis – nesiėmimas būtinųjų priemonių užkirsti kelią gaisrui kalėjime laiku suremontuojant elektros instaliaciją. Pabrėžtina, jog norint suvokti šios problematikos esmę, reikia išnagrinėti Lietuvos Respublikos priešgaisrinės saugos įstatymą (2002). Šio įstatymo 11 straipsnio 3 dalyje nustatyta, kad įmonės, įstaigos ir organizacijos privalo užtikrinti priešgaisrinę saugą, nedelsdami šalinti nustatytus priešgaisrinės saugos pažeidimus, nutraukti atliekamus darbus, jeigu jie gali sukelti gaisrą ar sprogimą, organizuoti darbuotojų mokymus priešgaisrinės saugos klausimais, atlikti objekto pavojaus ir rizikos analizę ir t.t. Svarbus yra šio straipsnio dalies 13 punktas, kuriame

nurodoma, kad prireikus skirti valstybės tarnautojus ir darbuotojus gaisrui objekte gesinti ir materialinėms vertybėms evakuoti. Taigi, suvokiama, kad laisvės atėmimo vietos įstaigoje turi būti užtikrinta priešgaisrinė apsauga bei turi būti įtvirtintos visos priemonės, kuriomis būtų vadovaujama kilus gaisrui. Taip pat Lietuvos Respublikos Kalėjimų Departamento prie Lietuvos Respublikos Teisingumo ministerijos Direktoriatas įsakyme „Dėl valstybės tarnautojų ir darbuotojų veiksmų kilus gaisrui plano patvirtinimo“ (2021) visa tai yra papildomai įtvirtinama, nustatant visus reikalavimus bei tvarką kaip turi būti elgiama gaisro metu laisvės atėmimo vietos įstaigoje. Nurodoma, kad pastebėjus gaisrą arba degimo požymius turi būti įjungiamas gaisrinė signalizacija, informuojami šalia esantys žmonės, turi būti pradėta evakuacija, pradėti vykdyti gesinimo darbai ir t. t.

Miliukas byloje prieš Lietuvą pareiškėjas, teigė, kad valdžios institucijos neapsaugojo jo gyvybės kilus gaisrui, dėl ko jis apsinuodijo dūmais ir pateko į komą. Jis kaltino pareigūnus dėl netinkamos evakuacijos, prastų kalinimo sąlygų ir blogos ventiliacijos. Vyriausybė tikino, kad kaliniai buvo informuoti, kaip elgtis gaisro atveju, tačiau teismas pabrėžė, kad atsakomybė negali būti perkelta tik jiems. T. Miliukas liko savo kameroje apie 90 minučių, kol patalpa buvo pilna dūmų. Jis buvo išvežtas į ligoninę komos būsenos, kas rodo, kad evakuacija buvo nepakankamai greita ir efektyvi. Ilgalaikis buvimas dūmuose dar labiau pablogino jo astmą. Šis atvejis pabrėžia valstybės pareigą užtikrinti ne tik nuteistųjų gyvybės, bet ir sveikatos apsaugą. Nors teismas nenustatė konkretaus ŽTK pažeidimo, byla atskleidė žmogaus teisės į sveikatą užtikrinimo trūkumus. Vien valdžios institucijų pastangos pavojui kilus nėra pakankamos – būtina užtikrinti prevencines priemones, kad tokios situacijos nepasikartotų. Gaisras kilo dėl nesutvarkytos elektros instaliacijos, o tokie pavojai turėtų būti šalinami iš anksto. Ne visada galima užtikrinti, kad kilus nelaimei visiems bus suteikta medicininė pagalba, todėl svarbiausia – prevencija ir tinkamos kalinimo sąlygos.

Nuteistųjų asmenų teisės į sveikatą ir jų priežiūrą užtikrinimas yra komplikotas. Siekiant sudaryti tokias sąlygas, kur nuteistasis ne tik būtų sveikas, bet, esant būtinumui, jam suteikti reikiamą medicininę pagalbą – nėra lengva. Be to, teisės į sveikatą užtikrinimas turi būti siekiamas taip, kad sukurti tokias prevencijos priemones, kurioms esant, būtų minimalizuoti užkrečiamų ligų plitimo atvejai, tokiu būdu užkertant kelią didesniai pavojui įkalintų asmenų sveikatai atsirasti. Viena iš priežasčių, kodėl tokios ligos, kaip ŽIV, nuolatos plinta įkalinimo įstaigose – narkotikų vartojimas. Kaip teigiama „Narkotikų prieinamumas įkalinimo įstaigose – tai pasaulinė problema <...>“ (Čaplinskienė *et al*, 2003, p. 797). Tai svarbu suvokti, kadangi narkotikų prieinamumo problematika nėra tik Lietuvoje pasireiškiantis dalykas. Narkotikų vartojimas laisvės atėmimo vietų įstaigose – atskira problematika, tačiau glaudai susijusi su nuteistųjų asmenų sveikatos užtikrinimu. „Remiantis įvairių tyrimų, atliktų kalėjimuose, nuo 3 iki 26 proc. pirmą kartą pamėgino narkotikų įkalinimo įstaigose. Nuo 0,4 iki 21 proc. nuteistųjų pirmą kartą intraveninių narkotikų susišvirkštė būtent kalėjime <...>“ (Čaplinskienė *et al*, 2003, p. 797). Pastebėtina,

jog ši problematika sudaro grandininę reakciją, kadangi kiekvienais metais kalinių skaičius nemažėja, o naujai atvykusių įkalintų asmenų, kurie vartoja narkotikus – didėja. Suprantama, kad sveikatos užtikrinimas tokiu atveju tampa itin problematiškas, kadangi tokiose įstaigose sterilūs švirkštai arba adatos nėra prieinami taip lengvai, kaip laisvėje. Taip pat, kadangi narkotikų vartojimas laisvės atėmimo vietų įstaigose ne tik uždraustas, bet tokią veiklą lengviau susekti, greičiausiai tikėtina, jog nuteistieji vienas su kitu dalinsis šiais įrankiais, kas dar labiau sudaro nesterilizuotą aplinką ir sukelia didesnę riziką užsikrėsti tokiomis ligomis kaip ŽIV. Nurodoma, kad „Reaguojant į ŽIV epidemiologinio stebėjimo duomenis, Lietuvos AIDS centro ir Kalėjimų departamento pastangomis 2002 metų pavasarį buvo užfiksuotas ŽIV protrūkis Alytaus griežtojo režimo pataisos darbų kolonijoje <...>“ (Čaplinskienė *et al*, 2003, p. 799). Būtent dėl tokios neteisėtos veiklos užsiėmimo ir nesterilizuotų priemonių naudojimo galėjo išplisti ši pavojinga liga Alytaus pataisos darbų kolonijoje. Dauguma Alytaus kolonijoje ŽIV užsikrėtusių nuteistųjų patys prisipažino, kad ŽIV galėjo užsikrėsti vartodami intraveninius narkotikus kalėjime (Čaplinskienė *et al*, 2003, p. 801). Taigi, kaltė dėl tokių atvejų atsiradimo gali būti paskirstyta tolygiai. Iš vienos pusės – nuteistieji patys gali būti laikomi atsakingi dėl ŽIV užsikrėtimo, kadangi savaime suprantama, jog vartojant intraveninius narkotikus nesterilizuotomis priemonėmis didėja rizika ligos užsikrėtimui. Iš kitos pusės pusės – valstybė yra atsakinga už nuteistųjų apsaugą bei sveikatos priežiūrą, todėl visais atvejais turi būti sudaromos tokios sąlygos, kurioms esant būtų minimalizuojamas narkotikų vartojimas laisvės atėmimo vietų įstaigose bei užkertamas kelias plisti tokioms ligoms kaip ŽIV, tokiu būdu užtikrinant nuteistųjų teisę į sveikatą.

Be abejo, šios prevencinės priemonės turi būti efektyvios. Kalėjimuose dažnai sudarytos tokios sąlygos, kurios palankios ŽIV ligai plisti. Viena iš tokių prevencinių priemonių – nuolatinis ŽIV ligos testavimas. Tačiau, svarbu suvokti, kad nuteistieji patys gali atsisakyti darytis tokį testavimą ir vėl kyla problematika siekiant užtikrinti tokias sąlygas, kuriomis būtų užkertamas kelias plisti tokioms ligoms. „<...> Prancūzijoje, prieš patenkant į kalėjimą, nuteistojo griežtai reikalaujama išsitiirti dėl ŽIV, o kai kuriuose Vokietijos ir Graikijos kalėjimuose infekuotieji ŽIV gali atskirai nuo neužsikrėtusių ŽIV <...>“ (Čaplinskienė *et al*, 2003, p. 800). Matoma, kad užsienio valstybių praktikoje įtvirtintos tokios prevencinės priemonės. Sutiktina, jog tokių priemonių įtvirtinimas nėra absoliutus pagrindas užkirsti kelią ligų plėtojimuisi kalėjimuose, bet tai žingsnis teigiama linkme tai pasiekti. Tačiau, Lietuvoje tokia praktika nėra taikoma. BVK 31 straipsnyje nurodomi atvejai, kada nuteistieji gali būti perkelti iš vienos bausmės atlikimo vietos į kitą. Tarp šių atvejų, nėra užsimenama apie galimas sveikatai rizikas, dėl kurių galėtų būti nuteistasis perkeltas, išskyrus vieną – kai siekiama padidinti sveikatos priežiūros prieinamumą, tačiau tai nėra susiję su ligų plitimu arba turėjimu. Todėl patartina, kad Lietuvoje būtų atitinkamai pakoreguotas reglamentavimas, kuris atitiktų tokį reikalavimą, jog nuteistieji būtų privalomai tyriami ir testuojami apie galimas jų turimas ligas, o paaiškėjus, kad jas turi – perkelti į tokias

laisvės atėmimo įstaigas arba atskiras kameras, kuriose jie būtų atriboti nuo tų, kurie neserga šiomis ligomis. Bet, tokiu atveju irgi kiltų problematikos įstatymo leidėjui, kadangi Konstitucijos 21 straipsnyje nustatyta, kad su žmogumi, be jo žinios ir laisvo sutikimo, negali būti atliekami moksliniai ar medicinos bandymai. Iškiltų nauja problematika – nuteistojo asmens valios išraiška, kuri šiuo metu Lietuvoje yra privaloma, jeigu norima daryti medicininiai bandymai. Todėl įstatymo leidėjui kiltų nemažas kiekis klausimų, kaip tinkamai paruošti tokį reglamentavimą, kuris ne tik užtikrintų nuteistųjų sveikatos apsaugą, bet tuo pačiu neprieštarautų Konstitucijai.

Kitas būdas, kaip galima būtų apriboti tokius ligų plitimo atvejus – nuteistųjų apšvietimas. Tokiais atvejais būtų galima vesti tam tikrus mokymus, kurių metu nuteistieji būtų apmokyti kaip išvengti tokių ligų užsikrėtimo, jų išplėtimo ir t. t. Tokia rekomendacija kyla iš Pasaulio sveikatos organizacijos, kuri rekomenduoja, jog kaliniai ir kalėjimo darbuotojai būtų informuojami apie ŽIV užsikrėtimo būdus, ypač atsižvelgiant į tai, kokie ŽIV užsikrėtimo būdai kelia didžiausią riziką kalėjime (Čaplinskienė *et al*, 2003, p. 800). Sutiktina, kad tokios praktikos įvedimas į Lietuvos bausmių vykdymo sistemą būtų itin naudingas, kadangi patys kaliniai, būdami apšviesti šia tematika, galėtų suvokti galimas rizikas jų sveikatai, tokiu būdu jie patys aktyviai siektų sumažinti tikimybę susirgti tokiomis ligomis ir kelti ne tik sau, bet kitiems pavojų sveikatai. Tuo pačiu, tokių ligų užkrėtimo apšvietimas galėtų limituoti ir narkotikų vartojimą kalėjimuose, kadangi kaliniai suvoktų, jog nestarilizuotų švirkstų naudojimo metu jiems didėja rizika užsikrėsti ŽIV arba kitomis ligomis. Svarbiausia tai, kad tokios praktikos įvedimas tuo pačiu metu galėtų minimalizuoti žmogaus teisės į sveikatą pažeidimus vykdant bausmes, susijusias su laisvės atėmimu.

2.4. ŽMOGAUS ASMENS IR ORUMO NELIEČIAMUMO UŽTIKRINIMO PROBLEMATIKA

Kaip minėta, Konstitucijos 21 straipsnyje įtvirtinta viena iš pagrindinių asmens teisių – žmogaus asmens ir orumo neliečiamumas. Šią prigimtinę asmens teisę sudaro du pagrindiniai aspektai. Pirmasis – žmogaus asmens neliečiamumas ir antrasis – žmogaus orumo neliečiamumas. Žmogaus asmens neliečiamumo teisę galima apibūdinti kaip tam tikrų teisinių arba moralinių priemonių sistemą, kurios pagrindu yra garantuojamas asmens autonomiškumas bei jam suteikiama apsauga nuo nepagrįsto valstybės ar bet kokių kitų subjektų įsiterpimo į jo privatų, socialinį gyvenimą, taip pat asmeniui suteikiama apsauga nuo bet kokio neteisėto psichinio arba fizinio poveikio. Norėdami plačiau suvokti šios prigimtinės asmens teisės esmę, reikia atsižvelgti į Lietuvos Respublikos Civilinio kodekso (2000) (toliau – Civilinis kodeksas) 2.25 straipsnyje pateiktą apibūdinimą. Civilinio kodekso 2.25 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad fizinis asmuo neliečiamas. Be paties asmens (o kai asmuo neveiksnius šioje srityje, – be jo atstovo pagal įstatymą) valios ir laisvo sutikimo su juo negali būti atliekami jokie moksliniai,

medicinos bandymai ar tyrimai. Šis sutikimas turi būti išreikštas raštu. Taigi, pastebėtina, jog būtent ši asmens teisė yra konkrečiai susijusi su asmens fizinio kūno intervencija, jos apsaugojimu nuo bet kokio pobūdžio neteisėto fizinio arba psichinio smurto. Tai ypatingai svarbu pabrėžti, kai norima įžvelgti šios teisės užtikrinimo problematiką, kai asmenys atlieka bausmes, kurios susijusios su laisvės atėmimu. Visais atvejais veiksmai, kurie susiję su asmens kūno intervencija, fiziniu, psichiniu poveikiu, turi būti pagrįsti įstatymo, teisėti, atitinkantys proporcingumo principą bei neprieštaraujantys bausmės vykdymo ir nuteistojo asmens resocializacijos tikslams.

Vienas iš pagrindinių tarptautinių teisės aktų, kuriose yra užtikrinamos tokios prigimtinės asmens teisės bei laisvės – Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija (toliau – ŽTK). ŽTK 3 straipsnyje yra nustatyta, kad niekas negali būti kankinamas, su niekuo neturi būti žiauriai, nežmoniška ar žeminant jo orumą elgiamasi, ar jis baudžiamas, kas iš esmės yra atkartojama Konstitucijoje. Pabrėžtina, kad ŽTK 3 straipsnis apima ne tik fizinio skausmo sukėlimą asmeniui, bet taip pat ir visas galimas patirti psichines kančias, kaip emociniai arba psichologiniai asmens išgyvenimai ir t. t. Tokie atvejai, kai yra pažeidžiama ši prigimtinė asmens teisė, iškyla ganėtinai dažnai bausmės vykdymo metu. Tokie pažeidimai gali pasireikšti tiesioginiais veiksmais (veikimu), kuriais yra pažeidžiama asmens teisė į orumą ir netiesioginiais veiksmais (neveikimu).

„Pirmiausia svarbu pabrėžti, kad kalnimo sąlygos, nepaisant perspektyvos neturinčių įvairiausių stereotipų, turi nežeminti žmogaus orumo, turi atitikti nacionalinius ir tarptautinius standartus. Tik tokiomis sąlygomis vykdoma laisvės atėmimo bausmė gali būti pateisinama ir tapti viena iš nuteistojo asmens socialinės integracijos prielaidų <...>“ (Sakalauskas, 2020, p. 41). Taip teisinėje literatūroje apibrėžiama kalnimo sąlygų svarba siekiant užtikrinti įkalintų asmenų orumo neliečiamumą. Laisvės atėmimo vietų įstaigose turi būti sudaromos tokios kalnimo sąlygos, kurios atitiktų tiek nacionaliniu, tiek tarptautiniu lygmeniu keliamus reikalavimus. Šie reikalavimai difirencijuoja tarpusavyje, kadangi tam tikri reikalavimai yra konkretūs, kaip naturalios šviesos būvimas gyvenamosiose patalpose dienos metu, vėdinimas, tinkama temperatūra, galimybės netrukdomai naudotis tualetu ir t. t. (Sakalauskas, 2020, p. 42). Tačiau, kalnimo sąlygų reikalavimai gali būti ganėtinai abstraktūs, kaip minimali asmeninė erdvė vienam nuteistajam. Atsižvelgiant į EŽTT jurisprudenciją, ne kartą teismas paminėjo, kad įkalintam asmeniui suteikiant mažesnę nei 3 kvadratinų metrų pločio asmeninę erdvę traktuojama kaip ŽTK 3 straipsnio pažeidimas (Muršić prieš Kroatiją). Minėtoje byloje nuteistajam buvo suteikta tik 2,97 kv. m. asmeninė erdvė, todėl pabrėžtina, kad pagal EŽTT jurisprudenciją tinkamas asmeninės erdvės suteikimas vertinamas griežtai. Tokios erdvės suteikimas tiesiogiai susijęs su asmens teisės į orumo neliečiamumą užtikrinimu, kadangi jos nesuteikus, toks įkalintas asmuo gali jaustis sumenkintas, neturintis jokio privatumo ir galimybės laisvai judėti, kas traktuotina kaip įkalinto asmens pažeminimas ir teisės į orumo neliečiamumą pažeidimas.

Dėl žmogaus teisės į orumo neliečiamumą užtikrinimo problematiką tuo pačiu dažnai nagrinėja ir LR Seimo kontrolierių įstaiga, kuri savo 2014 m. veiklos ataskaitoje pažymėjo, jog jie gauna daug skundų iš suimtųjų ir nuteistųjų dėl galimų jų teisių pažeidimų, iš kurių didelė dalis pateikiami dėl laikymo sąlygų ir kitų priežasčių (Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstaigos 2014 m. veiklos ataskaita, 2015, p. 83). Seimo kontrolierių įstaiga pabrėžė, kad dalis įkalinimo įstaigų patalpų neprieinamos asmenims su negalia, dažnai neužtikrinamas minimalus vienam asmeniui tenkantis gyvenamasis plotas, nepakanka tiek natūralios, tiek dirbtinės apšvietos, trūksta baldų, sanitariniuose mazguose neužtikrinama tinkama švara, rūkantieji kartu laikomi su nerūkančiais nuteistaisiais ir t. t. (Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstaigos 2014 m. veiklos ataskaita, 2015, p. 104). Ši problematika nėra vienkartinis atsitikimas tam tikrais metais. Lietuvoje kalinimo sąlygų užtikrinimas yra pastovi problema, kuri pasireiškia iki šių dienų. LR Seimo kontrolierių įstaigos 2023 m. veiklos ataskaitoje pabrėžiama, jog didelę dalį gaunamų skundų sudaro laisvės atėmimo bausmę atliekančių nuteistųjų skundai dėl buities sąlygų ir t. t. (Seimo kontrolierių įstaigos 2023 m. veiklos ataskaita, 2024, p. 4). Šioje 2023 m. ataskaitoje buvo pateiktas nuteistojo asmens skundas dėl pareigūnų veiksmų, kuriais jie nesudarė jam resocializacijos plano, kurį jis galėtų vykdyti (Seimo kontrolierių įstaigos 2023 m. veiklos ataskaita, 2024, p. 51). Resocializacijos plano sudarymas nuteistajam yra vienas iš pirminių bei svarbiausių veiksmų, kurios turi atlikti pareigūnai, kai asmuo atvyksta atlikti jam paskirtą laisvės atėmimo bausmę. To nepadarius, pažeidžiami ne tik bausmių vykdymo sistemos principai bei bausmių vykdymo tvarka, tačiau kartu pažeidžiama nuteistojo asmens teisė į orumą, kadangi nesudarius tokio plano įkalintas asmuo negali efektyviai bei tinkamai atlikti jam paskirtos bausmės, o tai gali būti traktuojama kaip netinkamų kalinimo sąlygų sudarymas ir asmens orumo pažeidimas. Šiuo atveju paneigiamas bausmės vykdymo individualizavimo principas. Visais atvejais laisvės atėmimo vietų įstaigos administracija turi garantuoti, kad kiekvienam nuteistajam paruošiamas jo individualus resocializacijos planas, suteikiama pakankama asmeninė erdvė kameroje bei užtikrinamos kitos tinkamos kalinimo sąlygos laisvės atėmimo metu. Pastebėtina, jog įkalintų asmenų teisė į orumo neliečiamumą nėra užtikrinama vykdant bausmes, susijusias su laisvės atėmimu Lietuvoje, o šios problematikos buvimą Lietuvoje taip pat perteikia EŽTT jurisprudencija.

Pavyzdys – EŽTT 2022 m. kovo 1 d. sprendimas byloje Einikis ir kiti prieš Lietuvą, kurioje EŽTT konstatavo ŽTK 3 straipsnio pažeidimą dėl netinkamų kalinimo sąlygų. Pareiškėjai kreipėsi dėl privatumo stokos sanitarinėse patalpose ir dėl nedidelės neturtinės žalos atlyginimo. EŽTT šioje byloje akcentavo sanitarinių patalpų atskyrimo svarbą, nurodydami, jog pareiškėjų kameroje tualetai buvo atskirti tik 1,5 metrų sienele, kas neužtikrina įkalintų asmenų teisę į privatumą, o šios teisės pažeidimas tiesiogiai susijęs su teisės į orumo neliečiamumą užtikrinimu, kadangi tokiais būdais pažeidžiant įkalinto asmens privatumą, kartu sudaromos sąlygos jam jaustis pažemintam, sumenkintam,

nepilnavertiškam, o tai patenka į ŽTK 3 straipsnio reglamentavimo sritį. Vyriausybė pateikė argumentus, kurie jie pabrėžė, jog buvo įrengtos papildomos užuolaidos siekiant užtikrinti pareiškėjų privatumą, tačiau EŽTT juos atmetė, nes jie nebuvo pagrįsti jokiais įrodymais. Be to, pareiškėjai didžiąją dalį paros praleisdavo uždaryti kamerose, kas dar labiau riboja jų laisvę ir pažeidė jų teisę į orumo neliečiamumą. Teismas pripažino, kad pareiškėjai patyrė tokį nepatogumų ir kančių lygį, kuris viršijo įprastus kalinimo sunkumus, todėl buvo pažeista jų teisė į orumą ir privatumą. Tam, kad tinkamai suvokti šią nagrinėjamą situaciją, reikia išanalizuoti bendruosius principus, kurie yra susiję su kalinimo sąlygomis, ypač dėl sanitarinių patalpų atskyrimo. Principai, susiję su tinkamu įkalinto asmens orumo užtikrinimu, buvo apibendrinti EŽTT byloje Muršić prieš Kroatiją. Šioje byloje buvo pabrėžta, kad ŽTK 3 straipsnyje yra įtvirtintas vienas iš svarbiausių demokratinės valstybės principų, pagal kurį yra draudžiama žmogų kankinti, nežmoniškai su juo elgtis, žeminti jį arba paskirti tokią bausmę, nepriklausomai nuo to, kokios buvo aplinkybės ar aukos elgesys. Taip pat nurodoma, kad ŽTK 3 straipsnio pažeidimas nebūtinai turi būti susijęs su asmens faktiniu kūno sužalojimu ar patirtomis psichinėmis kančiomis. Tai gali būti susiję ir su tokiu elgesiu, kurio pagrindu nukentėjusysis yra pažeminamas, jam rodoma nepagarba, menkinamas jo orumas, sukeliama baimė, nepilnavertiškumo jausmas ir kuris gali palaužti asmens moralinį arba fizinį pasipriešinimą. Laikomasi bendrųjų principų, jog kiekviena situacija turi būti vertinama atskirai, atsižvelgiant į laisvės atėmimo vietos ploto ir įkalintųjų asmenų skaičiaus proporcingumą, jog netrūktų asmeninės erdvės, miegamosios vietos, nebūtų apribota galimybė įkalintiems turėti tinkamai apšviestą patalpą bei nevyrautų neegzistuojantis privatumas. Apibendrinant šią bylą, pabrėžtina, jog žmogaus teisė į orumą yra glaudiai susijusi su žmogaus teise į privatumą, kur pastarosios asmens teisės pažeidimas gali būti pagrindas konstatuoti kitą paminėtą asmens teisės pažeidimą. EŽTT šioje situacijoje tinkamai atmetė Vyriausybės argumentavimus ir bandymus paneigti savo kaltę dėl netinkamų kalinimo sąlygų buvimo ir pernelyg griežto pareiškėjų apribojimo laisvai judėti kalėjimo teritorijoje, kas būtent lėmė ŽTK 3 straipsnio pažeidimą.

Taip pat EŽTT byloje Steponavičius prieš Lietuvą buvo konstatuota, kad Lietuva pažeidė ŽTK 3 straipsnyje įtvirtintą žmogaus teisę į orumo neliečiamumą. Pareiškėjas nurodė, jog buvo pažeista jo teisė į orumą, kadangi Lukiškių tardymo izoliatoriuje buvo perpildytos kameros ir egzistavo antisanitarinės sąlygos. Pareiškėjui buvo skirta 3,6 kvadratinio metrų asmeninis plotas, netinkamai buvo atskirtas sanitarinis mazgas, buvo nepakankamas baldų kiekis, ventiliacijos trūkumas ir higienos sąlygų neužtikrinimas. Atkreiptinas dėmesys į asmeninės erdvės suteikimą. Šioje situacijoje buvo suteiktas didesnis asmeninės erdvės plotas (3,6 kv. m.) negu nurodyta EŽTT jurisprudencijoje (3 kv. m.). Tačiau, kaip EŽTT yra ne kartą nurodęs, kiekviena situacija turi būti vertinama individualiai, atsižvelgiant į esančias aplinkybes. Šioje byloje suteiktas asmeninės erdvės plotas nebuvo pakankamas, kadangi

laisvės atėmimo vietos įstaiga buvo labiau užpildyta nuteistaisiais, todėl šios erdvės suteikimas turėjo būti didesnis, negu buvo suteiktas. Be to, EŽTT konstatavo, jog 1,5 m pertvara sanitariniame mazge neužtikrino pareiškėjo privatumo, o būtent šios patalpos matomumas menkino jo orumą. Taip pat Europos komiteto prieš kankinimą ataskaitose patvirtinta, kad kaliniai beveik visą parą buvo uždaryti kameroje, išskyrus vienos valandos mankštą mažuose kiemuose, kas pagal šiuo metu esančius tarptautinius žmogaus teisių standartus ir EŽTT jurisprudenciją yra traktuotina kaip pažeidimas ŽTK 3 straipsnio prasme. Teismas akcentavo, kad tinkamos kalinimo sąlygos buvo įrodytos, todėl jų buvimas laikytinas neįrodytu ir priėmus sprendimą EŽTT konstatavo, kad Lietuva pažeidė pareiškėjo teisę į orumą.

Kitas pavyzdys – EŽTT byla Mironovas ir kiti prieš Lietuvą, kurioje buvo nagrinėtos septynių pareiškėjų peticijos dėl nežmoniškų kalinimo sąlygų. Ypač išsiskyrė Ričardo Mironovo atvejis, susijęs su itin prastomis sąlygomis Pravieniškių pataisos namų ligoninėje. Nuo 2007 m. sveikatos priežiūros institucijos šešis kartus nustatė higienos pažeidimus, patvirtindamos ŽTK 3 straipsnio pažeidimą. Ligoninės dušai ir tualetai nebuvo tinkamai valomi, tuberkulioze ir psichiatrinėmis ligomis sergantys kaliniai naudojo bendromis patalpomis, nors šie nuteistieji turėjo būti izoliuoti ir naudotis kitomis patalpomis negu tie, kurie nesirgo šiomis ligomis. Higienos pažeidimai buvo nuolatiniai, o laisvės atėmimo vietos įstaiga neturėjo higienos paso, kas yra privaloma tokiai įstaigai. Pagal nacionalinius teisės aktus, kalinimo įstaigose privalo būti užtikrintos sanitarinės sąlygos, tačiau šiuo atveju jos buvo ignoruojamos. Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro įsakymu Nr. V-55 „Dėl Privalomojo profilaktinio aplinkos kenksmingumo pašalinimo (dezinfekcijos, dezinfekcijos, deratizacijos) tvarkos aprašo patvirtinimo“ (2009), nustatyta, kad laisvės atėmimo vietose, policijos areštinėse ir sulaikymo patalpose bei kitose objektuose privaloma būti atliekama profilaktinė dezinfekcija – dezinfekcija mikroorganizmų kaupimosi vietose, nesant užkrečiamosios ligos židinio. Taip pat remiantis Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro įsakymu Nr. V-908 „Dėl Lietuvos higienos normos HN 134:2015 „Laisvės atėmimo vietų ir teritorinių policijos įstaigų areštinių sveikatos saugos reikalavimai“ patvirtinimo“ (2015), nustatyta, jog higienos užtikrinimas laisvės atėmimo įstaigose turi būti prioritetinis, ar tai būtų susiję su patalpų dezinfekavimu, skalbyklos įrengimu ar kitais veiksmais, kurie skirti apsaugoti kalinių sveikatą. Kaip nurodoma šiame sveikatos apsaugos ministro įsakyme, laisvės atėmimo vietoje, policijos areštinėje neturi būti nariuotakojų, graužikų ir kitų kenkėjų. Laisvės atėmimo vietoje, policijos areštinėje atliekamas nuolatinis nariuotakojų ir graužikų stebėjimas bei, nustačius nariuotakojų ar (ir) graužikų buvimą pėdsakus – jie turi būti naikinami. Taigi, atsižvelgiant į šiuos įsakymus bei nacionalinę reglamentavimą, laisvės atėmimo vietos įstaiga visiškai nepaisė jai nustatytus reikalavimus, susijusius su tinkamų kalinimo sąlygų užtikrinimu Pravieniškių pataisos namų ligoninėje. EŽTT pabrėžė, kad net ir nuteistieji už sunkiausius nusikaltimus nepraranda teisės į orumą ir humanišką

elgesį. Šioje situacijoje taip buvo apimta kita problematika – nuteistųjų iki gyvos galvos asmenų teisė į viltį, jog jiems palaikant tinkamą elgesį laisvės atėmimo metu, nenusižengus ir tinkamai siekiant įgyvendinti jiems sudarytą resocializacijos planą bus suteikiama galimybė pakeisti jiems paskirtą laisvės atėmimą iki gyvos galvos į terminuotą laisvės atėmimą. Tokios vilties suteikimas, jog nuteistajam visą savo gyvenimą galimai nereikės atlikti jam paskirtos bausmės, glaustai susijęs su asmens orumo neliečiamumo užtikrinimu. Suteikiant tokią viltį nuteistasis skatinamas keisti savo poelgius, pasaulėžiūrą, suvokimą, jog savuosius interesus reikia tenkinti teisėtais būdais ir t. t. Kaip buvo pasisakyta EŽTT 2017 m. gegužės 23 d. sprendime byloje Matijošaitis ir kiti prieš Lietuvą – net tie labiausiai pasibjaurėtinus ir baisiausius nusikaltimus įvykdę asmenys vis tiek išsaugo savo esminį žmogiškumą ir gebėjimą keistis. Pasmerkiant juos praleisti likusį gyvenimą izoliacijoje ir nesuteikiant vilties įrodyti savo permainas, sukuriama sąlyga, kuriose žeminamas žmogiškas orumas. Priešingai – nuteistasis pastatomas į tokią poziciją, kurioje jis praranda norą keistis, kadangi jis suvokia, kad jam paskirta bausmė niekada nepasibaigs, o tokiu būdu pažeidžiama jo teisė į orumą bei kartu prieštaraujama bausmės vykdymo tikslams. Ši byla parodė, jog Lietuvos bausmių vykdymo sistema neužtikrina būtinų higienos standartų, o tai sudarė sąlygas kalinių orumo pažeidimui.

Lietuvos kalėjimose problematika dėl netinkamų kalinimo sąlygų ganėtinai dažnas reiškinys. Tačiau, šie pavyzdžiai buvo konkrečiau susiję su nuteistaisiais, kurie neturėjo jokių sutrikimų arba pripažinti neįgalūs. Nagrinėjant šią problematiką svarbi Jungtinių Tautų neįgaliųjų teisių konvencija ir jos Fakultatyvus protokolai (toliau – neįgaliųjų konvencija) (2006). Vadovaujantis šios konvencijos 4 straipsniu, nustatyta, kad valstybės įsipareigoja užtikrinti ir skatinti visapusišką visų neįgaliųjų žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių įgyvendinimą be jokios diskriminacijos dėl neįgalumo. Atliekant šios nuostatos analizę, pabrėžiama, kad toks neįgaliųjų teisių bei laisvių užtikrinimas apima ir bausmių vykdymą. Neįgalūs nuteistieji taip pat turi būti įtraukiami į šios konvencijos reglamentavimo sritį bei bausmių vykdymo metu jų teisės taip pat visavertiškai turi būti garantuojamos, ypač – jų teisė į orumą. Pavyzdys, kada toks neįgalaus nuteistojo asmens orumas buvo pažeistas pateiktas Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių 2010 m. veiklos ataskaitoje. Nurodoma, kad Seimo kontrolierius ištyrė neįgalaus nuteistojo skundą dėl Vilniaus 2-uosiuose pataisos namuose neužtikrintos nuolatinės slaugos ir priežiūros. Buvo nustatyta, kad nuteistasis visiškai neįgalus ir jam nuolat būtina kito žmogaus priežiūra bei pagalba, tačiau ji nebuvo užtikrinta. To priežastis – nepakankamas laisvės atėmimo vietos finansavimas, darbuotojų trūkumas ir t. t. Orumo pažeidimas pasireiškė tuo, jog laisvės atėmimo vietos ligoninėje nebuvo įrengtas neįgaliesiems pritaikytas sanitarinis mazgas, dušas, liftas asmenims, kurie juda vežimėliuose. Tokių sąlygų neužtikrinimas tiesiogiai pažeidžia neįgalaus nuteistojo asmens teisę į orumą bei teisę nebūti kankinamam ir patirti kitokį žiaurų ar žeminantį elgesį. Seimo kontrolierius pabrėžė, jog užtikrinti tokio pobūdžio pagalbą neįgaliajam asmeniui yra svarbu tiek dėl jo sveikatos,

ties iš pagarbos jam bei kitiems nuteistiesiems. Atsižvelgiant į BVK 4 straipsnį, jame įtvirtintas humanizmo principas. Šis principas turi garantuoti visiems nuteistiesiems, kad vykdant bausmes nėra siekiama jų kankinti, žeminti, žiauriai su jais elgtis. Taip pat Seimo kontrolierius nagrinėdamas šį atvejį darė nuorodą į EŽTT jurisprudenciją, kurioje pasisakyta, kad asmens su sunkia negalia patalpinimas tokiomis sąlygomis, kai jis negali pasinaudoti tualetu arba laikytis švaros, laikytina žeminančiu elgesiu ir prieštaraujančiu ŽTK 3 straipsniui. Pareiškėjo teisės į orumą pažeidimas taip pat grindžiamas Jungtinių Tautų Specialaus pranešėjo kankinimo klausimais 2008 liepos 28 d. ataskaitiniame pranešime, kuriame pažymėta, jog laisvės atėmimo įstaigų sąlygos, kurios nepritaikytos arba netinkamai pritaikytos joje laikomiems neįgaliesiems, prilygsta netinkamam elgesiui ir kankinimui. Atsižvelgiant į tai, pabrėžtina, kad patalpos įstaigose bei visose kitose laisvės atėmimo vietų įstaigose privalomai turi būti suteikta visa reikalinga pagalba neįgaliesiems nuteistiesiems sprendžiant jų problemas ir turi būti sudarytos galimybės dalyvauti įkalinimo įstaigos renginiuose, socialinės reabilitacijos programose, kad neįgalūs nuteistieji nesijaustų atstumti ir socialiai atskirti ir t. t.

Lietuvos Vyriausiasis administracinis teismas (toliau – LVAT) sprendime, priimtame administracinėje byloje Nr. A-822-3206-12 konstatavo, kad pagal LKT statuto 5 straipsnį, Kalėjimų departamentas ir jam pavaldžios įstaigos savo veikloje vadovaujasi Konstitucija, BVK, LR baudžiamuoju kodeksu (2000), šiuo statutu, Lietuvos Respublikos tarptautinėmis sutartimis bei kitais teisės aktais. Pagal statuto 4 straipsnį, Kalėjimų departamento ir jam pavaldžių įstaigų veikla grindžiama teisingumo, teisėtumo, žmogaus teisių ir laisvių gerbimo, humanizmo bei kitais principais. Taip pat šios įstaigos turi vadovautis administravimo srityje taikomų viešojo administravimo principų, kaip įstatymo viršenybės, objektyvumo, proporcingumo, nepiktnaudžiavimo valdžia principais. Remiantis šia byla, matoma, jog bausmių vykdymo metu institucijos yra saistomos įvairių teisės aktų nuostatų, kurias privalomai jos turi laikytis. Jų nepaisymas gali sukelti problemas bei iššukius, susijusias su žmogaus teisių užtikrinimu vykdant su laisvės atėmimu susijusias bausmes. Pavyzdžiai, kada nebuvo paisomi šie veiklos principai, o tai konstatavo žmogaus teisės į orumą pažeidimą, pateikiami 2023 m. Seimo kontrolierių veiklos ataskaitoje. Pirmasis atvejis – kai ilgalaikio pasimatymo su sutuoktine metu patalpose buvo labai žema oro temperatūra, todėl pareiškėjas kreipėsi į pareigūnus prašydamas šildytuvo, bet pareigūnai atsisakė jam jį suteikti. Po šio pasimatymo nuteistasis susirgo. Pravieniškių 1-asis kalėjimas ir LKT paaiškino, kad pasimatymo patalpų temperatūra galėjo būti per žema ir neatitikti higienos normų reikalavimų, nes dar nebuvo pradėtas šildymo sezonas. Seimo kontrolierė pažymėjo, kad pareigūnai, ypač tais atvejais, kai patalpos nešildomos centralizuotai, turėtų elgtis itin rūpestingai ir imtis priemonių užtikrinti tinkamas higienos normas. Šiuo atveju – to nebuvo. Kalėjimo administracija rėmėsi menku argumentu, kad nuteistajam buvo galima suteikti šildytuvą, tačiau jam reikėjo pateikti rašytinį prašymą. Seimo kontrolierė konstatavo, jog tai perteklinis veiksmas ir šildytuvą turėjo būti

iškarto suteiktas, kadangi rašytinio prašymo naginėjimas užvilkins problemos sprendimą. Būtent tokių higienos normų neužtikrinimas pažeidžia ne tik nuteistojo teisę į sveikatą, bet ir teisę į orumą bei nebūti kankinamam ar žiauriai su juo elgiamasi. Visais atvejais, kaip minėta Seimo kontrolierės, pareigūnai turi būti rūpestingi, atsižvelgiant į esamas aplinkybes jie savo veiksmus turi objektyviai pagrįsti, kodėl taip elgiamasi. Šiuo atveju pareigūnų veiksmai buvo netinkami, nepagrįsti, priešingi žmogaus teisių ir laisvių gerbimui, jų užtikrinimui. Kitas pavyzdys – kada pasportavus nėra suteikiama galimybė nusiprausti po dušu. Seimo kontrolierė pabrėžė, kad situacija, kai užimtumo priemonė priešpriešinama poreikiui tinkamai laikytis asmens higienos, pažeidžia žmogaus teisę į tinkamas ir žmogaus orumo nežeminančias laikymo sąlygas. Suimtieji ir nuteistieji turi teisę į saugią gyvenamąją aplinką, kurią, be kita ko, užtikrina higienos reikalavimų laikymasis (Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių 2023 m. veiklos ataskaita, 2024, p. 57). Konstatuotina, kad tinkamų higienos sąlygų suteikimas tiesiogiai susijęs su nuteistųjų teisės į orumą užtikrinimu. Kaip nurodoma, Šiaulių kalėjime bausmę atliekantis nuteistasis skundėsi, jog jam nesudaroma galimybė pasportavus nusiprausti po dušu. Tyrimo metu buvo nustatyta, kad per tris mėnesius nuteistajam buvo leista naudotis dušu tik 26 kartus, tai yra – tik 2 kartus per savaitę. Nors remiantis Laisvės atėmimo vietų vidaus tvarkos taisyklėmis nuteistiesiems turi būti sudaromos sąlygos nusiprausti duše ne rečiau kaip du kartus per savaitę, Šiaulių kalėjimo pareigūnai formaliai nepažeidė šių teisės aktų reikalavimų. Tačiau, akcentuojama, kad pareigūnai nesiimdami efektyvių priemonių suderinti aktyvaus nuteistųjų laisvalaikio užimtumo ir naudojimosi dušu tvarkaraščių, sudarė situaciją, kai pati užimtumo priemonė priešpriešinama poreikiui tinkamai laikytis asmens higienos, šiuo atveju – pasinaudoti dušu. Todėl buvo nustatytas nuteistojo asmens teisės į tinkamas ir žmogaus orumo nežeminančias laikymo sąlygas pažeidimas. Pastebima, kad ne visais atvejais žmogaus teisių pažeidimas bausmės vykdymo metu gali iškilti tiesiogiai pažeidžiant teisės aktų reikalavimus. Nuteistojo asmens teisės gali būti pažeidžiamos ir tais atvejais, kai per daug formaliai vadovaujamosi šiais reikalavimais. Minėtoje situacijoje pareigūnai nesivadovavo proporcingumo ir humanizmo principais, kuriais turėjo būti suteikiama galimybė nuteistajam naudotis dušu po sporto. Tokių sąlygų nesuteikimas tiesiogiai pažeidė jo teisę į orumą, todėl laisvės atėmimo vietų įstaigų pareigūnai visada turi ne tik formaliai vadovautis teisės aktų nuostatomis, tačiau taip pat turi atsižvelgti į tuo metu esančias aplinkybes ir pagal jas atitinkamai taikyti priemones, kuriomis būtų užtikrintos nuteistųjų turimos teisės bei laisvės.

Vienas iš tokių specializuotų neteisminių prevencinio pobūdžio mechanizmų, kurio užduotis yra tirti, kaip elgiamasi su asmenimis, kuriems atimta laisvė ir, jei to reikia, sustiprinti tokių asmenų apsaugą nuo kankinimo ir kitokio žiauraus, nežmoniško ar žeminančio elgesio ir baudimo – Europos komitetas prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą, kitaip dar vadinamas „CPT“ (toliau – Komitetas), kuris buvo įsteigtas Europos Tarybos 1987 m. lapkričio 26 d. Konvencijos

prieš kankinimą ir kitokį žiaurių, nežmonišką ar žeminantį elgesį ar baudimą pagrindu. Trumpai apibūdinant Komiteto veiklą, jis turi teisę atlikti inspekcijas visose valstybių bei minėtos Konvencijos dalyvių vietose, kur laikomi asmenys, iš kurių valstybės vardu yra atimta laisvė. Atlikus šias inspekcijas, Komitetas gali pateikti bendro pobūdžio ataskaitas, kuriose nurodoma jo atliktų patikrų analizė bei išvados. Vienas iš šių yra 1992 m. balandžio 13 d. Komiteto 2-oji bendra ataskaita, kurioje buvo nurodytos reikšmingos išvados, susijusios su ŽTK 3 straipsniu. Vertinant aukščiau analizuotą R. Mironovo peticiją, Komitetas šioje ataskaitoje pabrėžė, kad „Patogus ir tinkamas tualetas bei higienos užtikrinimas – tai esminiai žmoniškos aplinkos elementai <...>“. Remiantis šia Komiteto išvada, pabrėžtina, jog R. Mironovo nagrinėjamos bylos atveju visiškai nebuvo užtikrinta žmoniška aplinka. Tačiau, neapsiribojant vien šios bylos nagrinėjimu, Komitetas taip yra pateikęs daugybę tokių ataskaitų, kurios reikšmingos šio darbo analizei. Komiteto 1997 m. rugpjūčio 22 d. pateiktoje septintoje bendroje ataskaitoje nurodyta, kad „Perpildyta įkalinimo įstaiga sąlygoja ankštas ir nehigieniškas gyvenimo sąlygas; nuolatinį privatumo stygių (net ir naudojantis asmens higienos patalpomis); veiklos už kameros ribų stoką, nes poreikis yra didesnis, nei leidžia darbuotojų skaičius ir turimos patalpos; per didelį krūvį sveikatos priežiūros tarnyboms; didėjančią įtampą ir atitinkamai smurtą tarp kalinių ir kalinių bei personalo. Šis sąrašas toli gražu nėra baigtinis.“ Taigi, Komitetas šioje išvadoje tinkamai pabrėžė, kad netinkamos kalinimo sąlygos dėl vienos aplinkybės neatsiranda. Tai yra aplinkybių visumos padarinys. Esant tokioms antihumaniškoms sąlygoms didžiausią dalį neigiamų padarinių patiria nuteistieji, tačiau atitinkamai ir įkalinimo įstaigų darbuotojams, sveikatos priežiūros tarnyboms padidėja krūvis, kurio pagrindu mažėja tikimybė, jog bus užtikrintos tokios tinkamos kalinimo sąlygos. Bausmės vykdymo problematika išryškina ne tik kalinių patiriamą netinkamą elgesį, bet ir ydingą praktiką, kuri taikoma laisvės atėmimo įstaigose. Taip pat atkreiptinas dėmesys į tai, jog vienas pažeidimas gali lemti kitų pažeidimų atsiradimą. Kaip teigė Komitetas, įkalinimo įstaigos perpildymas lemia veiklos už kameros ribų stoką, o tai gali lemti didėjančią įtampą tarp kalinių ir darbuotojų, smurtą tarp šių subjektų. Kiekvienos iš šių aplinkybių prevencijos siekis turi būti prioritetas. Nors Lietuvoje, atsižvelgiant į šiuo metu esančią praktiką, mintis apie idealistišką bausmių vykdymo sistemą yra tolima, visada reikia atsižvelgti į tokias Komiteto išvadas, siekti kelti įkalinimo įstaigose esančių darbuotojų kvalifikaciją, skirti didesnes lėšas renovuojant kalėjimus, užtikrinant higieniškas sąlygas ir t. t.

Remiantis šiomis EŽTT bylomis prieš Lietuvą bei kitais pateiktais pavyzdžiais, teigtina, kad kaliniui suteikiama laisvė užsiimti papildoma veikla kalėjimo teritorijoje, kaip pavyzdys – sportavimas, padeda jam palaikyti savo savivertę, pilnavertiškumo jausmą. Taip pat tokios papildomos veiklos užsiėmimas, nors gali atrodyti menkas, užtikrina tinkamą bausmės vykdymo tikslų įgyvendinimą. Kalinys atlikdamas laisvės atėmimo bausmę turi būti skatinamas užsiimti tam tikra veikla, tokia kaip darbas, lankymasis koplyčioje, bibliotekoje ir t.t. Tokios veiklos yra vienos iš svarbiausių veiksmų,

kurios padeda užtikrinti tinkamą nuteistojo asmens resocializaciją. Tai yra sudėtingas procesas, kadangi asmuo, kuris buvo nuteistas, turi atitinkamai patirti neigiamus padarinius už jo neteisėtas veikas, tačiau tai nesudaro pagrindo su jais elgtis nežmonišškai ir atimti iš jų galimybę siekti pasitaisyti, tapti doresniais piliečiais. Nagrinėjamosiose situacijose buvo nustatyta, jog beveik visi kaliniai buvo laikomi savo kameroje dvidešimt tris valandas per parą. Tokios aplinkybės buvimas jau suponuoja pagrindą pagrįstai teigti, kad šiems kaliniams nebuvo užtikrintos tinkamos kalinimo sąlygos, tuo labiau – bausmių vykdymo tikslų įgyvendinimas. Asmuo būdamas uždarytas savo kameroje tokiam laiko tarpui ir suteikiant jam tik vieną valandą per parą užsiimti bet kokia kita kalėjimo teritorijos ribose teisėta veikla – nėra pakankama. Kaip teigė EŽTT, kaliniams tai turėjo sukelti išgyvenimus arba sunkumus, kurie viršijo neišvengiamą kalinimui būdingų sunkumų lygį ir sukėlė jiems baimes, kančias, būtent dėl kurių jie galėjo būti pažeminti. Vienas iš esminių baudžiamosios teisės principų – proporcingumas. Kiekvienas nuteistas asmuo turi patirti tam tikrą savo teisių apribojimą, tačiau jiems atitinkamai turi būti suteikta galimybė išreikšti savo teisėtą veiklą, atrasti save per naują, suvokti, jog atlikus bausmę ir integravus juos atgal į visuomenę, jie turi užsiimti teisėta veikla, siekti teisėtų tikslų. Kaip nustatyta BVK 25 straipsnio 4 dalyje, bausmių vykdymo sistemos pareigūnai, laisvės atėmimo vietų įstaigos karjeros valstybės tarnautojai ir kiti darbuotojai, palaikydami profesionaliai pozityvius santykius su nuteistaisiais ir stengdamiesi šiuos individualiai pažinti bei suprasti, užima nuteistuosius prasminga veikla (...). Šiuo teiginiu pagrindžiama tai, kas buvo šiame punkte iš esmės analizuojama – laisvės atėmimo įstaigose turi būti siekiama individualiai suprasti ir pažinti nuteistuosius. Kiekvienas iš jų turi būti atskirai vertinamas, atsižvelgiant į jo arba jos asmenines savybes, kadangi griežtesnis elgesys su vienu kaliniu gali jį pažeminti, menkinti jo savivertę, o su kitu gali būti proporcingu, tinkamu elgesiu, siekiant jį paskatinti užsiimti teisėta veikla bei užtikrinti saugią aplinką ne tik jam, bet ir visiems kitiems kaliniams. Tačiau, toks griežtesnis elgesys taip pat turi būti pateisinamas, neperžengiant ribų, dėl kurių gali būti konstatuojamas žmogaus orumo arba asmens neliečiamumo pažeidimas.

Pastebėtina praktikoje, kad ganėtinai dažna problematika Lietuvos bausmių vykdymo sistemoje, kuri kyla dėl žmogaus orumo arba asmens neliečiamumo pažeidimo yra susijusi su kalėjimų perpildymu. Atkreiptinas dėmesys, kad ši problematika nėra trumpalaikė, ji yra pasireiškianti jau kelis dešimtmečius. Galima kritika tokios problematikos, jog laisvės atėmimo įstaigos Lietuvoje yra valstybinės institucijos, o ne privatiems subjektams priklausančios. Kalėjimų sistemos privatizavimo perspektyva atrodo palanki tuo, kad paprasčiausiai gali būti išplėsti pajėgumai, tokiu pagrindu kaliniai gali būti aprūpinti tinkama asmenine erdve, platesnis užsiėmimų kiekis ir t. t. Tačiau, negalima absoliučiai sutikti su tokia nuomone. Teisinėje literatūroje išreiškiama, kad kalinių skaičius šalyje priklauso nuo baudžiamosios politikos tendencijų, bausmių skyrimo (sudėjimo) taisyklių, įkalinimo trukmės, įtvirtintų alternatyvių laisvės atėmimo bausmei, visuomenėje vyraujančios (subjektyvios)

nusikalstamų veikų baimės, viešosios nuomonės, požiūrio į kriminalinę bausmę ir jos poveikį, žiniasklaidos vaidmens ir įtakos, bausmių veiksmingumo, galiausiai – nuo ekonominių sąlygų, kurių blogėjimas lemia dažnesnį laisvės atėmimo bausmės taikymą, taigi ir įkalintų asmenų daugėjimą (Sakalauskas, G., Nikartas, S., Mališauskaitė-Simanaitienė, S., 2008, p. 61). Sutiktina su tokia nuomone, kadangi kalinių skaičių šalyje negali nulemti viena ir vienintelė priežastis, tai yra aplinkybių visuma, dėl kurios sudaroma tokia situacija kaip kalėjimų perpildymas. Tolimesnėje perspektyvoje įkalinimo įstaigų privatizavimas gali turėti ir tam tikrų teigiamų padarinių – sutaupomos valstybės lėšos siekiant aprūpinti įkalintus asmenis maistu, taip pat savotiškai yra skatinama visuomenei įsitraukti į bausmių vykdymo sistemą, kadangi tam tikros kalėjimo veiklos sritys galėtų priklausyti privatiems subjektams, darbo galimybės išsiplėčia visuomenei ir t. t. Kaip teigiama, privataus sektoriaus įsitraukimas gali skatinti kuo daugiau žmonių įtraukti į kontrolės lauką. Jei nuteistųjų resocializacija taptų verslo dalimi, vadinasi, turėtų būti užtikrinama, kad bus kam šias paslaugas teikti (Žilinskienė, Tumilaitė, 2011, p. 299). Tačiau, vien siekis tokias galimybes įgyvendinti nesuponuoja pagrindo pagrįstai teigti, jog tik tai iš esmės išspręs kalėjimų perpildymo problematiką (Sakalauskas *et al*, 2008, p. 62). Šios galimybės turi būti tiesiogiai įtvirtintos nacionaliniame reglamentavime, jog jas atsakingi subjektai galėtų pritaikyti praktikoje vykdant bausmes. Atsižvelgiant į tai, kad Lietuvoje įkalintų asmenų teisės į orumą užtikrinimo problematika ganėtinai plati ir ilgą laiką pasikartojanti, įstatymų leidėjas turi griežtai apsvarstyti tokias galimybes bei jas įteisinti, tokiu būdu aktyviai siekiant minimalizuoti tokių pažeidimų buvimą laisvės atėmimo vietų įstaigose Lietuvoje.

2.5. ŽMOGAUS PRIVATAUS GYVENIMO NELIEČIAMUMO UŽTIKRINIMO PROBLEMATIKA

Privataus gyvenimo neliečiamumas – tai asmens teisė būti paliktam vienam (*the right to be let alone*), kurios pagrindu asmuo gali naudotis plačiomis pilietinėmis privilegijomis (Warren, Brandeis, 1890, p. 193). Taip buvo siekiama apibrėžti šią asmens teisę, kuri šiais laikais yra laikoma kaip viena iš esminių konstitucinių principų. Konstitucijos 22 straipsnyje nustatyta, kad žmogaus privatus gyvenimas yra neliečiamas. Asmens privataus gyvenimo neliečiamumas apima tokius žmogaus gyvenimo aspektus kaip asmens susirašinėjimai, pokalbiai telefonu, telegrafo pranešimai arba bet koks kitas privačios informacijos apie asmenį susižinojimas. Kitaip tariant, nėra pateikiamas baigtinis sąrašas dalykų, kurie apima asmens privatų gyvenimą, tokiu būdu suteikiant pilną apsaugą žmonėms, kad jie nepatirtų bet kokio savavališko kišimosi į jų asmeninį arba šeimyninį gyvenimą. Pabrėžtina, jog asmens privataus gyvenimo neliečiamumas tiesiogiai susijęs su aukščiau minėtą asmens teisę – garbės ir orumo neliečiamumu, kaip nurodoma Konstitucijos 22 straipsnyje. Asmens privataus gyvenimo apsauga yra esminė demokratinėje valstybėje. Ją užtikrinus piliečiams suteikiama galimybė užmegzti santykius su

kitais asmenimis, plėtoti verslą, kurti šeimas, o tokiu būdu asmuo gali jaustis pilnavertiškas. Ši asmens teisė taip pat numatyta Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 8 straipsnyje. Joje nurodyta, kad kiekvienas asmuo turi teisę į tai, jog būtų gerbiamas jo asmeninis bei šeimyninis gyvenimas, susirašinėjimo slaptumas. Svarbu paminėti, kad ši asmens teisė nėra absoliuti. Tiek Konstitucijoje, tiek ŽTK numatyta, jog šią asmens teisę galima apriboti. Nurodoma, kada galima kištis į asmens privatų arba šeimyninį gyvenimą. Konstitucijoje abstrakčiai pateikta, jog tik motyvuotu teismo leidimu ir tik vadovaujantis įstatymu ši teisė gali būti apribota, tačiau nėra nurodoma tiksliai kokie tikslai turi būti siekiami, kad asmens privatų gyvenimą būtų galima apriboti. ŽTK 8 straipsnio 2 dalyje patikslinama, jog į asmens privatų gyvenimą gali būti kišamasi tada, kai tai būtina demokratinėje visuomenėje užtikrinti valstybės saugumą, viešąją tvarką arba šalies ekonominės gerovės interesus, taip pat užkirsti kelią teisės pažeidimams, apsaugoti gyventojų dorovę bei kitas žmonių teises bei laisves.

Taigi, suprantama, kad asmens privataus arba šeimyninio gyvenimo kišimasis gali būti laikomas pagrįstu ir pateisinamu tik tada, kai siekiama apsaugoti visuomenę nuo nusikalstamo kėsینimosi, ar siekiant palaikyti viešąją tvarką. Tai yra – visuomenės interesų apsauga laikoma viršesnė už pavienio asmens privačius interesus. Be abejo, negalima daryti išvados, kad visais atvejais tai pateisinama. Kiekvienu atskiru atveju, kada yra siekiama kištis į asmens privatų gyvenimą turi būti įvertinamas proporcingumas, ar atliekami veiksmai pateisinami atsižvelgiant į tai, kokių tikslų siekiama. Toks reikalavimų laikymasis galioja ir bausmių vykdymo proceso metu. Asmens, kuriam yra paskirta laisvės atėmimo bausmė, privatus arba šeimyninis gyvenimas turi būti gerbiamas. BVK 4 straipsnio 1 dalies 4 punktu būtent siekiama užtikrinti šios asmens teisės apsaugą. Minėtame punkte yra nustatytas vienas iš bausmių vykdymo principų – konfidencialumo principas, kuris glaustai susijęs su asmens privataus arba šeimyninio gyvenimo apsauga. Nurodoma, jog draudžiama filmuoti arba fotografuoti nuteistuosius, teikti jų asmens ir su bausmės vykdymu susijusius duomenis kitiems asmenims be išankstinio nuteistojo sutikimo. Pabrėžtina, kad tokie veiksmai draudžiami, išskyrus 2016 m. balandžio 27 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamento (ES) 2016/679 dėl fizinių asmenų apsaugos tvarkant asmens duomenis ir dėl laisvo tokių duomenų judėjimo ir kuriuo panaikinama Direktyva 95/46/EB (Bendrasis duomenų apsaugos reglamentas) bei kitais asmens duomenų apsaugos sritį reglamentuojančiuose Europos Sąjungos ir Lietuvos Respublikos teisės aktuose numatytais atvejais. Taigi, iš esmės asmens privatus gyvenimas gali būti apribotas tik tada, kai yra pačio nuteistojo asmens sutikimas arba kitais įstatymų numatytais atvejais. Vienas iš pavyzdžių, kada siekiama užtikrinti asmens privataus gyvenimo apsaugą – telefoniniai pokalbiai bei susitikimai laisvės atėmimo įstaigose. BVK 42 ir 43 straipsniuose numatyta tokia nuteistojo asmens teisė. Nurodoma, kad nuteistiesiems turi būti suteikta galimybė nekliudomai susitikti, susirašinėti su savo advokatu ir jam skambinti. Pabrėžtina, kad pokalbiai, kurie įvyksta tarp advokato (advokato padėjėjo) ir nuteistojo asmens yra konfidencialūs, todėl bet koks

neteisėtas įsikišimas į šį pokalbį arba tokios galimybės neužtikrinimas gali sudaryti pagrindą pažeisti asmens privataus gyvenimo neliečiamumą. Tokiu pačiu aspektu yra išreiškiama ši galimybė BVK 43 straipsnyje, kuriame nustatyta, jog nuteistasis turi teisę paskambinti telefonu, jeigu jie arba jų nurodyti asmenys gali apmokėti pokalbio išlaidas arba skambinimo išlaidas gali apmokėti kitas abonentas. Be to, vienas iš esminių asmens privataus arba šeimyninio gyvenimo aspektų – galimybė sudaryti santuoką. Pagal CK trečiosios knygos reglamentavimą numatyta, jog santuoka yra įstatymų nustatyta tvarka įformintas savanoriškas vyro ir moters susitarimas sukurti šeimos teisinius santykius. Toks susitarimas yra neįpareigojantis ir negali būti įgyvendintas per prievartą. Taigi, pagal tokios sampratos pateikimą galima daryti trumpą išvadą, kad šiame kontekste, nuteistasis turi teisę savarankiškai, be jokio prievartos ir įsikišimo, sudaryti santuoką. Tokia teisė yra nustatyta ir BVK 46 straipsnyje. Nurodoma, jog santuoka sudaroma vienoje iš laisvės atėmimo vietų, kurioje nuteistasis atlieką bausmę. Taigi, laisvės atėmimo įstaigose turi būti sudaromos tokio pobūdžio patalpos bei erdvės, kuriose kiekvienas nuteistasis, jeigu norėtų, galėtų sudaryti santuoką. Taip pat, vienas iš esminių tokių asmens privataus gyvenimo apsaugos užtikrinimo galimybių yra numatyta BVK 46 straipsnio 3 dalyje, kurioje nustatyta, kad laisvės atėmimo vietos įstaigos direktoriaus įgaliotas pareigūnas turi teisę suteikti santuoką sudariusiam nuteistajam vieną papildomą pasimatymą specialiose bausmės atlikimo vietos patalpose, vykstantį neprižiūrint laisvės atėmimo vietų įstaigos atstovui. Būtent tokia galimybė užtikrina asmens šeimyninio gyvenimo privatumą, kadangi toks specialiose bausmės atlikimo patalpose vykstantis nuteistojo asmens pasimatymas su savo sutuoktiniu negali būti prižiūrimas. Taip pat, BVK 39 straipsnyje yra nustatyta nuteistojo asmens teisė pasimatyti. Tokie nuteistojo asmens pasimatymai gali būti įgyvendinami dviem būdais – su laisvės atėmimo vietos įstaigos atstovo priežiūra arba be priežiūros, priklausomai, vėl gi, nuo individualių nuteistojo asmens savybių. Patį skaičių tokių pasimatymų nuteistasis įgyvendina savarankiškai, tai yra – nuteistajam asmeniui suteikiama teisė pačiam rinktis kaip jis ją įgyvendins. Svarbus aspektas su nuteistojo nepilnamečiais vaikais. Pagal šiuo metu esantį reglamentavimą, nuteistojo asmens pasimatymų skaičius su savo nepilnamečiais vaikais yra neribojamas, o tai yra ypatingai svarbu, kadangi tokiu būdu užtikrinama ne tik nuteistojo asmens šeimyninio gyvenimo pagarba, bet tuo pačiu ir nepilnamečio vaiko interesai. Tačiau, pateiktas asmens privataus ir šeimyninio gyvenimo neliečiamumo teisės reglamentavimas yra idealistinis. Tai, kas pateikta įstatymuose ir kodeksuose yra tik pagrindas, kaip viskas turėtų vykti, bet realybėje, atsižvelgiant į kiekvieno laisvės atėmimo įstaigos pareigūnų bei pačių nuteistųjų individualius požymius, charakteristiką – tokia asmens teisė nėra visada užtikrinama.

Pavyzdys – 2002 m. kovo 14 d. EŽTT byla Puzinas prieš Lietuvą, kurioje teismas pripažino, kad buvo pažeistas ŽTK 8 straipsnis dėl A. Puzino susirašinėjimo privatumo pažeidimų kalėjime. Nuteistasis skundėsi, jog jo laišškai buvo laisvės atėmimo vietos įstaigos pareigūnų atplėšiami ir cenzūruojami. Šie

pažeidimo atvejai nutiko, kai laiškas iš Baltijos Jūros Valstybių Tarybos, kuris nuteistajam jau buvo perduotas atidarytas, laiškas iš Europos žmogaus teisių komisijos, kurį prieš perdudant A. Puzinui perskaitė kolonijos administracija, taip pat jo siunčiami laiškai sutuoktinei buvo cenzūruojami, kadangi juose nuteistasis atvirai pareiškė kaltinimus kalėjimo personalui dėl jų netinkamo elgesio. Be to, dėl pastarojo laiško sutuoktinei turinio, įkalintajam net buvo paskirta drausminė nuobauda, kuri vėliau buvo pripažinta neteisėta ir nepagrįsta, kadangi pareiškėjo laiškai savo žmonai buvo jo asmeninio gyvenimo dalis, jo teiginiai apie galimą kolonijos personalo vagystę nebuvo formalūs pareiškimai ar skundai pagal aPataisos darbų įstaigų vidaus tvarkos laikinąsias taisykles. EŽTT pabrėžė, kad nuteistojo asmens susirašinėjimo slaptumas yra „beveik neliečiamas“, tačiau valstybei yra suteikiama teisė, pagal aplinkybių visumą, tam tikrai atvejais cenzūruoti kalinių laiškus, jeigu tai būtina apsaugoti demokratinę visuomenę. Kaip pavyzdys, cenzūruojamo laiško turinys turi būti tokio pobūdžio, kurį perskaičius galima būtų daryti išvadą, jog rengiamasi daryti labai sunkaus pobūdžio nusikaltimą. Kiekvienu atskiru atveju turi būti atsižvelgiama į siunčiamo laiško turinį, jeigu norima jį cenzūruoti. LR Konstitucinis teismas savo jurisprudencijoje pažymėjo, kad nuteistųjų susirašinėjimo slaptumo apribojimas galimas tik tada, kai jis būtinas demokratinėje visuomenėje, siekiant apsaugoti viešąją tvarką ir t. t. (Konstitucinio teismo 2003 m. kovo 24 d. nutarimas byloje Nr. 3/01). Šis būtinumas turi būti tokio lygmens, jog nuteistųjų susirašinėjimo slaptumo apribojimas būtų proporingas siekiamam tikslui. Šioje byloje – Vyriausybė neįrodė tokio būtinumo, jog cenzūravimas buvo atliekamas siekiant apsaugoti viešąją tvarką, todėl EŽTT išvada šioje byloje – nuteistojo asmens susirašinėjimo apribojimas nebuvo būtinas demokratinėje visuomenėje ŽTK 8 straipsnio 2 dalies prasme.

Atsižvelgiant į Lietuvos praktiką bausmių vykdymo kontekste, kiek tai susiję su nuteistųjų asmenų teisės į privatų gyvenimą užtikrinimu, pastebima, kad panašaus pobūdžio pažeidimai, kaip minėta aukščiau, pasikartojantys. Kitas pavyzdys būtų EŽTT sprendimas byloje Savenkovas prieš Lietuvą. Kaip ir byloje Puzinas prieš Lietuvą, Vyriausybė argumentavo, jog kalinio susirašinėjimo kontroliavimas bei cenzūravimas turėjo teisėtą pagrindą, tai yra – toks nuteistojo asmens teisės į privatų gyvenimą ribojimas buvo numatytas įstatymuose. Tačiau, Lietuva nebuvo įrodžiusi, kad toks ribojimas buvo būtinas demokratinėje visuomenėje, kaip reikalaujama pagal ŽTK 8 straipsnio 2 dalį. Problematika byloje Savenkovas prieš Lietuvą iškilo dėl tuo metu Lietuvoje buvusio reglamentavimo. Kaip teigė EŽTT, Lietuvos įstatymuose įtvirtinta frazė „cenzūravimas“ buvo abstrakti. Tokios sąvokos pateiktas abstraktus apibūdinimas negali būti laikomas tinkamu, kadangi tai gali būti teoriškai vertinama kaip susirašinėjimo kontrolės teisėtumo pagrindas ir tuo pačiu metu sudaryti tokias sąlygas laisvės atėmimo vietų pareigūnams pastoviai pažeisti nuteistųjų asmenų teisę į privatų gyvenimą. Taip pat, EŽTT šioje byloje akcentavo tai, kad Lietuvos teismų praktikoje nebuvo nustatyti konkretūs kriterijai, kurie leistų pateisinti tokią vadinamą „blanketinę cenzūravimo sistemą“. Konkretizuojant tai, kas buvo pasakyta,

EŽTT išvada šioje byloje buvo tokia, jog konstatuotas ŽTK 8 straipsnyje įtvirtintos žmogaus teisės į privatų gyvenimą pažeidimas kylo dėl dviejų priežasčių – abstraktus reglamentavimas bei nenustatytos aiškios kalėjimų administracijos diskrecijos ribos šioje srityje. Jokiais atvejais reglamentavimas, kuris susijęs su žmogaus teisių, šiuo atveju – žmogaus teisės į privatų gyvenimą, ribojimų, negali būti abstraktus. Atsižvelgiant į ŽTK 8 straipsnio 2 dalį, joje konkrečiai nustatyta, kad šios asmens teisės ribojimai galimi tik tada, kai tai reikalauja visuomenės interesų bei demokratinės valstybės apsauga bei tai numatyta įstatyme. Konkrečiai nenustačius ribų kalėjimų administracijai arba kitiems bausmių vykdymo subjektams, kuriomis jie gali veikti ir riboti nuteistųjų asmenų teises, kyla tokie atvejai, kada pažeidžiamos prigimtinės žmogaus teisės vykdant bausmes, susijusias su laisvės atėmimu. Taip pat pabrėžtina, kad Lietuva galėjo lengvai išvengti tokio pobūdžio pažeidimą, jeigu Lietuvos teismai būtų suformulavę praktiką, kurioje aiškiai būtų nurodytos ribojančių veiksmų ribos.

Be šių pavyzdžių, Lietuvoje buvo kitų atvejų, kada analogiškai buvo pažeista nuteistųjų asmenų teisė į privatų gyvenimą. Tai būtų EŽTT bylos Jankauskas prieš Lietuvą, Čiapas prieš Lietuvą. Juose pastebima praktika, kad kalėjimų administracija pastoviai ir neproporcingai kišosi į šių nuteistųjų privatų gyvenimą, o būtent – jų siunčiami ir gaunami laiškai buvo atidarinėjami, tikrinami, cenzūruojami. Pažeidimai kylo dėl to, nes kalėjimų administracijos veiksmai neturėjo jokio aiškaus teisinio pagrindo bei nebuvo įrodytas būtinumas tokio kišimosi, kaip tai pateikta ŽTK 8 straipsnio 2 dalyje. Šių pažeidimų priežastis, pasak EŽTT – nacionaliniai įstatymai nepakankamai aiškiai reglamentavo tokį susirašinėjimo tikrinimą ir cenzūravimą. Taigi, pastebima, kad nuteistųjų teisės į privatų gyvenimą pažeidimai Lietuvoje dažnai kilo dėl įstatyminio broko. Tai yra – netinkamo bei neaiškaus reglamentavimo.

Svarbus suvokti, kad žmogaus teisė į privatumą nėra apribojama tik ties susirašinėjimo slaptumo buvimu. Žmogaus teisė į privataus gyvenimo neliečiamumą apima taip pat tokius gyvenimo aspektus, kaip teisė nebūti fotografuojamam be išankstinio sutikimo. Vienas iš teisės aktų, kuriame reglamentuojama tokia asmens teisė – LR visuomenės informavimo įstatymas (1996), kurio 13 straipsnyje nurodyta, kad siekiant gerbti žmogaus teises, garbę ir orumą, renkant ir viešai skelbiant informaciją draudžiama be asmens sutikimo jį filmuoti, fotografuoti, daryti garso ir vaizdo įrašus asmens gyvenamojoje patalpoje ir kitose vietose, kaip nurodoma šiame įstatyme. Taigi, be išankstinio asmens sutikimo, jis negali būti filmuojamas arba fotografuojamas, nepriklausomai, nuo jo buvimo vietos. Toks reglamentavimas taikomas ir nuteistiesiems asmenims, kurie, kaip jau minėta, yra labiau pažeidžiamoje pozicijoje, negu asmenys, esantys laisvėje. Seimo kontrolierių įstaigos 2010 m. veiklos ataskaitoje nagrinėtas toks atvejis, kada ši nuteistojo asmens teisė buvo pažeista. Nurodoma, kad Lukiškių tardymo izoliatoriaus pareigūnai slapta nufotografavo nuteistąjį ir parodė jį per televizijos kanalo transliuojamas vakaro žinias, nors tokio sutikimo nuteistasis nebuvo davęs. Seimo kontrolieriai

konstatavo, kad tokie pareigūnų veiksmai tiesiogiai pažeidė humanizmo principą, kurio pagrindu draudžiama, išskyrus teisės aktų numatytais atvejais, filmuoti arba fotografuoti nuteistuosius, kurių laisvė apribota, be išankstinio tokio asmens sutikimo. Tokiais atvejais, kai nepaisomi teisės aktuose numatyti reikalavimai, atsiranda prielaidos pažeisti žmogaus teises, kaip šiuo atveju – teisę į privatų gyvenimą.

Be to, nuteistųjų teisė į privatų gyvenimą vykdant bausmes, susijusias su laisvės atėmimu, Lietuvoje pažeidžiama ir tais atvejais, kai laisvės atėmimo vietų įstaigų pareigūnai neteisėtai klausosi nuteistųjų telefoninių pokalbių. Tokia praktika, kurioje pareigūnai klausosi nuteistųjų pokalbių telefonu – ydinga, kadangi galima daryti prielaidą, kad įstaigos darbuotojams stebint nuteistuosius, kol jie kalba telefonu arba net klausomasi jų tokių pokalbių, nuteistieji negali visiškai atvirai kalbėti apie kalėjime egzistuojančias problemas, todėl dalis įkalintiems asmenims aktualių problemų šių pokalbių metu gali likti neaptartos (Jarutienė, 2020, p. 246). Tokie pareigūnų veiksmai yra priešingi bausmės vykdymo sistemai, kadangi jais užkertamas kelias kalinimo sąlygų bei kitų problemų sprendimui. Kaliniai tiesiogiai susiduria su šiomis problemomis ir dažniausiai būtent jie patiria visas neigiamas pasekmes, todėl jie kartu atsakingi už kalėjimų sąlygų tobulinimą. Jų telefoninių pokalbių metu, ar tai būtų su artimaisiais, ar institucijomis, kurios teikia nuteistiesiems pagalbą, turi būti aptariamos tokios esančios problemos, jog būtų galima ieškoti joms sprendimų. Užkertant kelią nuteistiesiems šnekėtis apie tokius dalykus telefoninio pokalbio metu tiesiogiai pažeidžiami įvairūs bausmių vykdymo principai, žmogaus teisė į privatų gyvenimą.

Atsižvelgiant į L. Jarutienės pateiktą statistiką apie nuteistųjų pokalbius su oficialiais asmenimis arba jų grupe, ar pataisos įstaigos darbuotojai klausėsi šiuos jų pokalbius, rezultatai parodo, jog Lietuvos bausmių vykdymo sistemoje vis dar išlikusi rimta problematika siekiant užtikrinti nuteistųjų teisę į privatų gyvenimą. Atlikus tyrimą, paaiškėjo, kad beveik du trečdaliai visų apklaustų nuteistųjų pokalbių buvo klausomasi pataisos įstaigos pareigūnų, todėl šie asmenys neturėjo galimybės konfidencialiai bendrauti su oficialiais asmenimis (Jarutienė, 2020, p. 246). Analizuojant šį empirinį tyrimą, iš visų 100 apklaustų nuteistųjų išskiriama grafa, kuri atspindi būtent su kokiais oficialiais asmenimis nuteistieji bendravo bei ar šiuos jų pokalbius klausėsi pareigūnai. Pokalbio metu su Seimo kontrolieriumi 70 nuteistųjų nurodė, kad buvo klausomasi jų pokalbio, 65 taip pat nurodė pokalbio metu su Teisingumo ministro atstovu, 75 tai pat nurodė pokalbio metu su Seimo nariu ir t. t. Vieninteliai pokalbiai, kuriuos nurodė nuteistieji, jog nebuvo klausomasi tokiu kiekiu buvo su „Amnesty international“ atstovu (tik 33 nurodė, jog buvo klausomasi). Pastebima, jog problematika itin didelė, kadangi beveik 70 proc. nuteistųjų nurodė, jog jų pokalbiai buvo klausomi, apart vieno atskiros atvejo. Tokia praktika negali egzistuoti. Nuteistojo arba bet kokio kito asmens pokalbiai, tuo labiau – su oficialiais asmenimis, negali jokiais būdais būti klausomi. Tai yra kiekvieno asmens teisė konfidencialiai turėti tokios pokalbius,

laisvai kalbėti apie jų norimas tematikas, kylančias problemas ir t. t. Nors pokalbių klausymasis nėra toks drastiškas žmogaus teisės į privatų gyvenimą pažeidimas, kaip susirašinėjimų cenzūravimas, kurių metu tiesiogiai pakeičiamas laiško turinys ir iškraipoma nuteistojo asmens laiške išreikšta valia, jis turi būti laikomas vienodu pažeidimo lygmeniu. Pareigūnai klausydamiesi šių pokalbių sudaro tokią aplinką, kurioje nuteistieji gali bijoti kalbėtis, nurodyti esančias problemas, prašyti pagalbos, o visa tai pažeidžia humaniškumo principą kartu su teise į privatų gyvenimą. Tokiu atveju įstatymų leidėjas bei LAT turi numatyti labai aiškius kriterijus, kuriais vadovaujantis, pareigūnai nepažeistų šios nuteistųjų asmenų teisės bei tuo pačiu užtikrintų saugią aplinką, užkirstų kelią viešosios tvarkos pažeidimams ir pavojaus demokratinei visuomenei atsiradimui.

2.6. ŽMOGAUS MINTIES, TIKĖJIMO IR SĄŽINĖS LAISVĖS UŽTIKRINIMO PROBLEMATIKA

Minties, tikėjimo ir sąžinės laisvę šiomis dienomis yra tiek tarptautiniu, tiek nacionaliniu lygmeniu įtvirtinta žmogaus teisė. ŽTK 9 straipsnyje nurodoma, kad kiekvienas asmuo turi teisę į minties, sąžinės ir religijos laisvę, kuri apima žmogaus teisę keisti savo religiją, tikėjimą, išpažinti ir skelbti savo religiją tiek vienam, tiek su kitais privačiai arba viešai laikant pamaldas, praktikuojant tikėjimą ir t. t. ŽTK 9 straipsnio 2 dalyje taip pat nurodomi galimi ribojimai šios žmogaus teisės, pabrėžiant, kad minties, tikėjimo ir sąžinės laisvę galima riboti tik tokia apimtimi, kokia yra nustatyta įstatyme ir tik tada, kai tai yra būtina užtikrinti demokratinės visuomenės saugumo interesus. Jungtinių Tautų (toliau – JT) tarptautiniame pilietinių ir politinių teisių pakte iš esmės panašiai apibrėžiama ši prigimtinė žmogaus teisė, tačiau jos reglamentavimas yra labiau išplėstas. 18 straipsnyje papildomai nurodoma, jog niekas neturi patirti prievartos, kuri varžytų žmogaus laisvę turėti arba pasirinkti religiją, ar tikėjimą savo nuožiūra. Be to, Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijos (2000) 10 straipsnyje taip pat yra įtvirtinta ši žmogaus teisė. Atsižvelgiant į nacionalinį reglamentavimą, Konstitucijos 26 straipsnyje nurodoma tai, kas įtvirtinta tarptautiniuose teisės aktuose, tiesiogiai perkeliant minėtų straipsnių nuostatas į mūsų Konstituciją. Remiantis šiais teisės aktais galima būtų pateikti tokį šios teisės turinio apibūdinimą – kiekvienas žmogus turi teisę į minties, tikėjimo sąžinės ir religijos laisvę, kuri apima žmogaus teisę keisti savo religiją, tikėjimą, išpažinti arba neišpažinti bei skelbti savo religiją ir tikėjimą vienam asmeniui arba daugumai ir tai atlikti tiek viešai, tiek privačiai ir vienam arba su kitais, taip pat uždraudžiant naudoti prievartą, kuri galėtų varžyti kitų asmenų laisvę naudotis šiomis teisėmis ir jas įgyvendinti (Mulevičius *et al*, 2013, p. 24). Kitaip tariant, ši asmens teisė labiausiai susijusi su žmogaus teise į religiją bei tikėjimą ir jos išpažinimą. Turinys šios teisės labiau atskleidžiamas Konstitucinio teismo jurisprudencijoje, kadangi teisės aktuose jos apibūdinimas labiau lakoniškas ir ganėtinai abstraktus. Konstitucinis teismas tirdamas, ar ŽTK atitinka Konstitucijai, apie žmogaus teisę į minties,

tikėjimo ir sąžinės laisvę pasisakė, kad: „Minties, tikėjimo ir sąžinės laisvė teisinio reguliavimo dalyku tampa tik tuo mastu, kuriuo žmogus veikdamas išreiškia savo mintis ir tikėjimą. Kol jis tik išpažįsta religiją arba tikėjimą, tai yra jo neliečiamo privataus gyvenimo sritis. Šios būsenos negalima niekaip apriboti“. Taigi, pagal tokį Konstitucinio teismo išaiškinimą darytina išvada, kad pats žmogaus minties, tikėjimo ir sąžinės laisvės reglamentavimas yra kompleksiškas. Reguliavimo apimtis stipriai priklauso nuo to, kokia apimti asmuo išpažįsta savo tikėjimą, jį taiko savo kasdieniame gyvenime.

Atitinkamai tokiam reglamentavimui gali kilti iššūkių siekiant užtikrinti žmogaus minties, tikėjimo ir sąžinės laisvę. Kaip nurodoma teisinėje literatūroje – „<...> žmogaus teisių pažeidimai nagrinėjamos laisvės srityje egzistuoja, tačiau <...>, sudėtinga juos nustatyti. Kadangi religija dažniausiai susijusi su tam tikros, nebūtinai dominuojančios, pasaulėžiūros turėjimu, šios laisvės pažeidimus gali padėti atskleisti keleto žmogaus teisių susidūrimas, pavyzdžiui, tikėjimo laisvės ir teisės į sveikatos apsaugą<...>“ (Mulevičius *et al*, 2013, p. 25). Taigi, teisinėje literatūroje išreiškiama pozicija, kad žmogaus minties, tikėjimo ir sąžinės laisvės užtikrinimas nėra paprastas. Ypatingai, kai kalbama apie šios žmogaus teisės pažeidimų nustatymą – tai sudėtingas procesas, kadangi jos pačios reglamentavimas bei taikymas priklauso nuo konkretaus asmens įsitikinimų ir pasaulėžiūros.

Žmogaus minties, tikėjimo ir sąžinės laisvės užtikrinimo problematika taip pat gali pasireikšti bausmių, susijusių su laisvės atėmimu, vykdymo kontekste. Prieš atliekant šios teisės užtikrinimo problematikos analizę, svarbu suvokti kokie yra reikalavimai norint nuteistiesiems įgyvendinti šią savo teisę. Lietuvos Vyriausiasis Administracinis Teismas 2017 m. kovo 20 d. nutartyje administracinėje byloje Nr. A-1081-520/2017 pabrėžė, jog pagal galiojantį teisinį reglamentavimą bei jo taikymą praktikoje suteikiama teisė pataisos įstaigoje kalintiems asmenims vieniems arba su kitais kalinčiais asmenimis atlikti religines apeigas, tačiau šie asmenys turi būti pateikę prašymą pataisos namų administracijai, kad būtų įrengtos religinių apeigų patalpos arba būtų pakviestas tikėjimo dvasininkas. Taigi, pabrėžiama, jog nuteistojo asmens teisė į minties, tikėjimo ir sąžinės laisvę nėra absoliuti. Ji tiesiogiai susijusi su tam tikrais nustatytais reikalavimais, kuriuos atitikus, nuteistasis gali įgyvendinti šią savo teisę. Atsižvelgus BVK reglamentavimą, jame nėra tiesiogiai nurodoma nuteistųjų teisė į minties, tikėjimo ir sąžinės laisvę, tačiau, išskiriami principai, kurie draudžia diskriminuoti nuteistuosius atsižvelgiant į jų išpažįstamą religiją bei nustatomi reikalavimai, kurių pagrindu suteikiamos galimybės nuteistiesiems įgyvendinti jų tokią teisę. BVK 45 straipsnyje nurodoma, kad tikintys nuteistieji turi teisę dienotvarkėje numatytu laisvalaikio metu bausmės atlikimo vietoje atlikti religines apeigas ir laisvės atėmimo vietų įstaiga privalo užtikrinti, kad religinės apeigos netrukdytų kitų nuteistųjų poilsiui. Taip pat svarbu pabrėžti, kad BVK 92 straipsnio 5 dalyje nurodoma, jog arešto ir laisvės atėmimo bausmės atliekantiems nuteistiesiems teikiamas maistas turi atitikti rekomenduojamas paros maistinių medžiagų ir energijos normas ir, kiek tai įmanoma, - jų religinius įsitikinimus. Taigi,

tokių sąlygų ir reikalavimų įtvirtinimas tiesiogiai susijęs su žmogaus minties, tikėjimo ir sąžinės laisvės užtikrinimu. Tačiau, ne visais atvejais jie yra įgyvendinami ir praktikoje iškyla iššūkių siekiant apsaugoti šią nuteistųjų teisę.

Viena iš Lietuvos Respublikoje esančių įstaigų, kurios pagrindinės paskirtys yra ginti žmogaus teisę į gerą viešąjį administravimą, užtikrinti žmogaus teises ir laisves, prižiūrėti ar valdžios įstaigos vykdo pareigą tinkamai tarnauti žmonėms – Seimo kontrolierių įstaiga (toliau – Seimo kontrolieriai). Seimo kontrolieriai yra Jungtinėse Tautose A lygiu akredituota nacionalinė žmogaus teisių institucija. Būtent ši įstaiga prižiūri, ar laisvės atėmimo vietos įstaigose nėra pažeidžiamos žmogaus teisės, tarp kurių – žmogaus teisė į minties, tikėjimo ir sąžinės laisvę. Nuo 2010 m. Seimo kontrolieriai pateikia metinės veiklos ataskaitas, kuriose nagrinėjami gautų skundų kiekiai, jų turinys, kokios teisės buvo pažeistos ir t. t. 2015 m. Seimo kontrolierių metinės veiklos ataskaitoje nurodoma, kad 2015 m. Seimo kontrolieriai atliko vertinimą dėl pažeidžiamų grupių teisių padėties įkalinimo įstaigose. Šios įkalinimo įstaigos būtų Lukiškių tardymo izoliatorius-kalėjimas, Kauno nepilnamečių tardymo izoliatorius-pataisos namai ir Panevėžio pataisos namai (Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių 2015 m. veiklos ataskaita, 2016, p. 98). Šioje ataskaitoje buvo išskirtos pagrindinės nustatytos problemos ir žmogaus teisių pažeidimai, tarp kurių buvo pabrėžta žmogaus teisė į minties, tikėjimo, sąžinės laisvę. Pabrėžiama, kad viena iš kilusių problematikų buvo susijusi su maitinimo organizavimu ir tinkamų sąlygų sudarymu gamintis maistą. Nustatyta, jog nebuvo užtikrinamas visavertis, atitinkantis išpažįstamą religiją maitinimas. Taip pat nesudarytos tinkamos sąlygos gamintis maistą, buvo išduodami nešvarūs stalo įrankiai (Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių 2015 m. veiklos ataskaita, 2016, p. 99). Šių sąlygų neužtikrinimas tiesiogiai pažeidžia nuteistųjų asmenų teisę į minties, tikėjimo ir sąžinės laisvę. Kaip nurodoma BVK 92 straipsnyje, tinkamas maitinimas, atsižvelgiant į nuteistojo asmens religijos išpažinimą, turi būti garantuojamas visiems asmenims, kurie atlieka arešto arba laisvės atėmimo bausmę. Tinkamo maitinimo užtikrinimas laisvės apribojimo vietose laikomiems asmenims yra viena pagrindinių jų teisių. Kiekvienam kaliniui turi būti pateikiamas visavertis maistas, atitinkantis jų lytį, amžių, sveikatą, fizinę būklę, religiją, kultūrą ir jų darbo pobūdį (Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstaigos 2015 m. lapkričio 20 d. ataskaita Nr. 2015/1-99, p. 14).

Seimo kontrolieriai šios žmogaus teisės pažeidimą nustatė Panevėžio pataisos namuose (Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstaigos 2015 m. lapkričio 20 d. ataskaita Nr. 2015/1-99, p. 22). Nustačius šį pažeidimą, Seimo kontrolieriai minėtoje ataskaitoje pateikė Kalėjimo departamentui rekomendacijas imtis priemonių užtikrinti visavertį maitinimą, kuris kuo labiau atitiktų asmens religinius įsitikinimus ir būtų sudarytos sąlygos tinkamam maisto gaminimui (Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstaigos 2015 m. lapkričio 20 d. ataskaita Nr. 2015/1-99, p. 25). Panevėžio pataisos namai sutiko su didžiąja dalimi Seimo kontrolierių pateiktomis rekomendacijomis, tačiau minėtoje

2015 m. metinės veiklos ataskaitoje Seimo kontrolieriai pažymėjo, jog liko neįgyvendinta rekomendacija užtikrinti visavertį maitinimą, kuris atitiktų nuteistųjų asmenų religinius įsitikinimus (Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių 2015 m. veiklos ataskaita, 2016, p. 101). Tokių sąlygų neužtikrinimas pažeidžia nuteistųjų asmenų teisę į minties, tikėjimo ir sąžinės laisvę. Maitinimo tvarka bei organizavimas laisvės atėmimo vietos įstaigose vykdomas vadovaujantis Kalėjimų departamento direktoriaus įsakymu dėl asmenų, laikomų kardomojo kalinimo ir laisvės atėmimo vietose, maitinimo organizavimo taisykliu patvirtinimo (2006). Šiame įsakyme patvirtinti skirtingų nuteistųjų asmenų grupių valgiaraščiai. Valgiaraštis nustatomas tokioms nuteistųjų asmenų grupėms kaip dirbantiems ir nedirbantiems vyrams arba moterims, nepilnamečiams, nėščioms moterims, krūtimi maitinančioms motinoms. Tačiau, jame nėra užsiminama apie nuteistuosius, kurie išpažįsta tam tikrą religiją, ar turi tam tikrų tikėjimų. Tokiu būdu konkrečiai nenurodant kaip turi būti organizuojamas maitinimas laisvės atėmimo vietos įstaigose asmenims, atsižvelgiant į jų religinius įsitikinimus, niekaip negali būti užtikrinta žmogaus teisė į minties, tikėjimo ir sąžinės laisvę. Vien aplinkybė, kad yra suteikiamos galimybės rengti maldas ir t.t., tuo pačiu neužtikrinus šios fundamentalios žmogaus teisės į minties, tikėjimo ir sąžinės laisvės garantijos, negali būti traktuotina, jog visavertiškai užtikrinama šios žmogaus teisės apsauga. Rekomendacija šiuo atveju būtų atlikti minėto įsakymo koregavimus, tiksliai išskiriant punktą, kad yra tvirtinamas valgiaraštis nuteistiesiems dėl jų religinių įsitikinimų arba nurodant, kaip turi būti elgiama siekiant užtikrinti šią teisę. Visais atvejais laisvės atėmimo vietos įstaigose turi būti įtvirtintos priemonės, kurios galėtų sudaryti pagrindą apsaugoti žmogaus teises, o būtent šiuo atveju – žmogaus teisę į minties, tikėjimo ir sąžinės laisvę. Seimo kontrolieriai 2019 m. veiklos ataskaitoje pabrėžė, kad „<...> galimybė atlikti religines apeigas, susitikti su dvasininku yra ne tik teisės išpažinti religiją užtikrinimas, bet ir svarbi socialinės reabilitacijos dalis, kaip ir sportas bei kitoks aktyvus laisvalaikio leidimo būdas<...>“ (Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstaigos 2019 m. veiklos ataskaita, 2020 m., p. 29). Taigi, išreiškiama mintis, jog nuteistojo asmens minties, tikėjimo ir sąžinės laisvės užtikrinimas vykdant bausmę, susijusią su laisvės atėmimu, yra tiesiogiai susijusi su socialine reabilitacija, tinkamu bausmės vykdymu bei šio asmens reintegracija į kasdienę visuomenę, kad šis asmuo siektų patenkinti savuosius interesus teisėtais būdais, nepažeidžiant kitų asmenų teisėtų interesų.

Svarbu suvokti, kad žmogaus teisės į minties, tikėjimo ir sąžinės laisvės užtikrinimas laisvės atėmimo vietos įstaigose negali būti apribojamas tiesioginiais veiksmais, kaip tinkamo maitinimo organizavimas pagal nuteistojo asmens religinius įsitikinimus, ar sudarant sąlygas atlikti religines apeigas. Aplinkybių sudarymas, kuriomis nuteistiesiems suteikiama galimybė įgyvendinti šią savo teisę gali būti traktuojama kaip leidimas nuteistiesiems užsiimti pozityvia arba prasminga veikla laisvės atėmimo metu. Tačiau, tokios pozityvios pareigos užtikrinimas tampa problematiškas, kai tai siekiama įgyvendinti su nuteistaisiais, kurie yra įtraukti į linkusius pabėgti sąrašus. Kaip nurodoma Seimo

kontrolierių 2021 m. veiklos ataskaitoje „<...>drausmės grupei priskirtiems nuteistiesiems (ypač jei jie yra įtraukti į linkusiųjų pabėgti sąrašus) yra gana sudėtinga prasmingai leisti laisvalaikį dėl teisės aktuose įtvirtintų ribojimų <...>“ (Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstaigos 2021 m. veiklos ataskaita, 2022, p. 36). Tokiais atvejais, kai nuteistieji yra priskiriami šiame sąrašė, jų laisvė yra stipriai apribojama, izoliuojant juos ilgam laikotarpiui, o tokiu būdu yra užkertamas kelias nuteistiesiems užsiimti pozityvia veikla, prasmingai leisti laisvalaikį. Sutiktina, kad tokie ribojimai yra skirti užtikrinti dinaminį saugumą laisvės atėmimo vietos įstaigoje, tačiau atitinkamai turi būti sudaromos galimybės minimaliai patenkinti nuteistųjų laisvalaikio leidimo poreikius, tarp kurių gali būti ir dalyvavimas religinėse apeigose. Minėtoje ataskaitoje Seimo kontrolieriai vertino, jog toks draudimas paneigia bausmių vykdymo sistemos tikslus ir negali būti pripažintas teisėtu. Tai yra – mažiausiai vieneriems metams netenka teisės į socialinę reabilitaciją, kurios metu jam suteikiamos žinios apie tai, kaip savo gyvenimo tikslų siekti teisėtais būdais ir priemonėmis, ir sudaroma reali galimybė pakeisti netinkamą elgesį (Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstaigos 2021 m. veiklos ataskaita, 2022, p. 37). Tokių griežtų apribojimų taikymas ne tik gali sudaryti sąlygas pažeisti nuteistojo asmens teisę į minties, tikėjimo ir sąžinės laisvę, bet kartu prieštarauti bausmių vykdymo sistemos tikslams, tokiu būdu neužtikrinant nei šios nuteistojo asmens teisės įgyvendinimo, nei tinkamos socialinės reabilitacijos arba bausmių vykdymo tikslų pasiekimo.

Atsižvelgiant tiek į nacionalinę, tiek į tarptautinę teismų praktiką pastebima, jog žmogaus teisės į minties, tikėjimo ir sąžinės laisvę pažeidimų bausmių vykdymo kontekste nėra daug. Pavieniai atvejai iliustruoja, jog šios nuteistųjų asmenų teisės užtikrinimas gali tapti problematiškas, kadangi reglamentavimas labai priklauso nuo pačio žmogaus suvokimo, kokią religiją jis išpažįsta bei likusios visuomenės dalies, o ypač – bausmių vykdymo sistemos pareigūnų, supratingumo ir tolerancijos įvairioms religijoms. 2022 m. statistikos duomenimis nurodyta, kad požiūris į musulmonus labai pablogėjo per paskutiniuosius penkerius metus (Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstaigos 2022 m. veiklos ataskaita, p. 176). Tokia požiūrio kaita gali turėti neigiamą įtaką bausmių vykdymo sistemai. Asmenys, kurie atlieka bausmes, susijusias su laisvės atėmimu, gali patirti tam tikru lygmeniu diskriminaciją dėl jų išpažįstamos religijos. Kaip buvo nurodyta aukščiau, tinkamas prigimtinių žmogaus teisių reglamentavimas nėra absoliutus pagrindas garantuoti, jog jos nebus pažeidžiamos. Tinkamai žmogaus teisių, ypač minties, tikėjimo ir sąžinės laisvės, apsaugai užtikrinti turi būti įtvirtintas ne tik išsamus reglamentavimas, tačiau turi būti sudaromas tinkamas visuomenės apšvietimas, ypatingai bausmių vykdymo sistemos pareigūnams. Šie subjektai, kaip ir asmenys, kurie nėra bausmių vykdymo sistemos dalis, taip pat gali turėti savus įsitikinimus, išpažįstamą religiją ir t. t., todėl tokie mokymai turi būti vedami ir turi būti siekiama sudaryti tinkamas sąlygas visiems nuteistiesiems išpažinti jų norimą religiją bei ją praktikuoti netrukdomai, tuo pačiu užtikrinant bausmių vykdymo tikslų įgyvendinimą.

Apibendrinus šiame skyriuje analizuotą konkrečių žmogaus teisių užtikrinimo problematiką vykdant bausmes, susijusias su laisvės atėmimu, Lietuvoje, verta pabrėžti, kad žmogaus teisių užtikrinimas vykdant laisvės atėmimo arba arešto bausmes Lietuvoje išlieka viena aktualiausių ir labiausiai kritikuojamų sričių tiek nacionaliniu, tiek tarptautiniu lygmeniu. Nors Konstitucija, ŽTK bei daugelis kitų nacionalinių teisės aktų ir tarptautinių įsipareigojimų garantuoja įkalintiems asmenims tokias teises kaip teisę į gyvybę, sveikatą, orumo bei privataus gyvenimo neliečiamumą, tinkamų gyvenimo sąlygų suteikimą, apsaugą nuo žiauraus, nežmoniško ar žeminančio elgesio ir tokio baudimo ir t. t., praktikoje didžioji dalis šių įvardytų teisių laisvės atėmimo vietų įstaigose nėra tinkamai užtikrinamos. Pagrindinės ir labiausiai pasikartojančios problemos kyla užtikrinant šias žmogaus teises yra dėl perpildytų kalėjimų, ribotos prieigos prie sveikatos priežiūros paslaugų bei menko šios srities finansavimo, nepakankamo kalinių užimtumo organizavimo, tinkamų higienos sąlygų nesudarymo, privačios erdvės nesuteikimo, tiesioginės pareigūnų nepagarbos kaliniams bei dėl daugelio kitų priežasčių. CPT, taip pat EŽTT, ne kartą konstatavo žmogaus teisių pažeidimus Lietuvos įkalinimo įstaigose. Nepaisant to, pažanga įgyvendinant reformas yra lėta, o realių pokyčių dažnai trūksta dėl riboto finansavimo, žmogiškųjų išteklių trūkumo bei sisteminio požiūrio stokos. Dėl šių priežasčių nuteistieji neretai gyvena nežmoniškomis sąlygomis, o tai prisideda prie jų socialinės atskirties gilėjimo bei trukdo reintegracijai į visuomenę. Ilgainiui tokios sąlygos ne tik pažeidžia fundamentalias žmogaus teises, bet ir silpnina teisingumo sistemos legitimumą bei visuomenės pasitikėjimą valstybe. Visapusiškas žmogaus teisių užtikrinimas laisvės atėmimo vietose turi tapti prioritetine valstybės vidaus politikos sritimi, jei siekiama humaniško, europietiškomis vertybėmis pagrįsto teisingumo įgyvendinimo.

3. ŽMOGAUS TEISIŲ UŽTIKRINIMO PROBLEMATIKA VYKDANT SU LAISVĖS ATĖMIMU NESUSIJUSIAS BAUSMES

Kita bausmių vykdymo sistemos dalis, kurioje turi būti siekiama absoliuti žmogaus teisių apsauga – bausmės, nesusijusios su laisvės atėmimu. Norėdami suvokti, su kokiais iššūkiais gali susidurti valstybė, užtikrindama žmogaus teisių apsaugą vykdant bausmes, nesusijusias su laisvės atėmimu, turi būti atlikta šių bausmių reglamentavimo analizė. LR baudžiamojo kodekso (toliau – BK) 42 straipsnyje nustatytos tokios bausmių, nesusijusių su laisvės atėmimu, rūšys: viešieji darbai, bauda ir laisvės apribojimas. Viešieji darbai – lengviausios formos bausmė, kuri gali būti skiriama asmeniui, atlikusiam nusikalstamą veiką ir tik tada, jeigu kaltinamasis sutinka dėl tokios bausmės paskyrimo. Bauda – tai piniginė sankcija, kuri ganėtinai dažnai teismo skiriama, tačiau jos skyrimas taip pat turi būti paremtas įstatymu, kad būtų pasiekti bausmės tikslai (Juozaitytė A., 2021, p. 8-9). Laisvės apribojimo bausmė, kaip apibūdina A. Gutauskas – tai bausmė, kuri atliekama, kai asmuo gyvena laisvėje, bet apibrėžtam laikotarpiui jam nustatomos tam tikros apimtios pareigos, o jo elgesys yra suvaržomas draudimais bei įpareigojimais. „<...> Ši bausmė leidžia asmeniui socializuotis visuomenėje, kartu nepamirštant, kad tam tikri įvykdyto nusikaltimo teisiniai padariniai teismo nustatytą laiko tarpą varžo, bando pakeisti įprastą jo gyvenimą <...>“ (Visuotinė lietuvių enciklopedija, internetinis puslapis, žiūrėta 2025.03.15).

2019 m. Lietuvos žiniasklaidoje buvo pasisakyta dėl reikiamų reformų Lietuvos bausmių vykdymo sistemoje, o būtent – kodėl kyla būtinumas mažinti skiriamų bausmių, susijusių su laisvės atėmimu, kiekį. Pasak Teisingumo ministerijos, realios bausmės, susijusios su laisvės atėmimu, skiriamos apytiksliai trečdaliui visų nuteistųjų Lietuvoje, kur tokiose valstybėse, kaip Vokietija, Lenkija, šios bausmės skiriamos iki 10 proc. visiems nuteistiesiems. Taigi, laisvės atėmimo bausmės Lietuvoje buvo skiriamos labai dažnai, net ir už nusikaltimus, kurie nėra sunkaus arba labai sunkaus pobūdžio. Tokia praktika prieštaravo tarptautiniams žmogaus teisių standartams, kadangi baudžiamoji politika Europos Sąjungoje per pastaruosius du dešimtmečius eina humaniška linkme. Siekiant sumažinti įkaltintų asmenų skaičių Lietuvoje ir skatinti alternatyvias bausmes, 2019 m. LR Seimas priėmė įstatymų pataisas, kurios leido dažniau taikyti bausmes, nesusijusias su laisvės atėmimu. 2024 m. Lietuvos žiniasklaidoje jau buvo teigiama, kad Lietuvoje fiksuotas mažiausias įkaltintų asmenų skaičius nuo nepriklausomybės pradžios. I. Kniukštienė teigia „Per pastarąjį dešimtmetį rodiklis krito daugiau nei dvigubai: 2014 metais buvo apie 10 tūkstančių, šiuo metu – 4500 nuteistųjų ir tai yra mažiausias kalinčių asmenų skaičius nepriklausomos Lietuvos istorijoje.“ Vadovaujantis Lietuvos Probacijos tarnybos 2023 m. lapkričio 6 d. pateikta informacija, tuo metu šios įstaigose priežiūroje buvo virš 14 tūkst. žmonių, kuriems teismas skyrė alternatyvias laisvės atėmimui bausmes. Taigi pastebėtina, kad praktika Lietuvoje pakito, siekiama vis daugiau skirti alternatyvių bausmių laisvės atėmimui, kaip viešieji darbai,

laisvės apribojimas arba bauda. Tokios praktikos įsitvirtinimas yra teisingas, kadangi tokiu būdu susilyginama su praktika Europos Sąjungoje, baudžiamoji politika krypta humaniškesne linkme ir vis dažniau siekiama atsiriboti nuo buvusios ydingos praktikos, kurios metu labai dideliame kiekiui nuteistųjų buvo skiriamos bausmės, susijusios su laisvės atėmimu.

Pagal savo esmę, šios trys bausmės rūšys skiriasi viena nuo kitos pagal jų atlikimo formą, kokiais būdais siekami bausmių vykdymo sistemos tikslai, įgyvendinami šios sistemos principai. Probacijos įtvirtinimas ir jos įgyvendinimo priemonių patvirtinimas Lietuvos Respublikoje buvo reikšmingas siekiant sudaryti tinkamesnes sąlygas nuteistiesiems būti socialiai reintegruotiems į visuomenę bei įgyvendinti bausmės vykdymo sistemos tikslus, tuo pačiu užtikrinant jų teisių bei laisvių apsaugą.

Pagrindinis įstatymas, reglamentuojantis visą probacijos atlikimo tvarką, nustatantis probacijos tikslus, jos vykdymo teisėtumo priežiūrą – Lietuvos Respublikos probacijos įstatymas (2012) (toliau – PĮ). PĮ papildomai nurodoma, jog tai yra alternatyva ne tik laisvės atėmimo bausmei, tačiau ir arešto bausmei, kurios metu atliekama probuojamojo asmens priežiūra, o visa tai vykdo probacijos tarnyba. Be to, BVK taip pat tam tikru lygmeniu nustato probacijos vykdymo tvarką, kokiais principais turi būti vadovaujamosi ir t. t.

Nagrinėjant viešųjų darbų bausmės vykdymo tvarką, sąlygas bei problemas, su kuriomis galima susidurti užtikrinant žmogaus teises bei laisves, atkreiptinas dėmesys į BVK. Darbas nuteistajam asmeniui parenkamas atsižvelgiant į šio asmens specialybę arba profesiją, gyvenamąją vietą ir jo paties pageidavimus. BVK 15 straipsnio 3 dalyje nurodoma, kad sveikatos priežiūros, socialinių paslaugų ar kitos įstaigos bei organizacijos, kuriose atliekami viešieji darbai, turi nuteistiesiems užtikrinti saugias ir sveikatai nekenksmingas darbo sąlygas, atitinkančias darbuotojų saugą ir sveikatą reglamentuojančius teisės aktų reikalavimus. Taip pat, nuteistieji prieš atlikdami jiems paskirtą viešųjų darbų bausmę yra instruktuojami kaip saugiai juos atlikti ir, jeigu tam yra poreikis, nemokamai aprūpinama asmeninėmis saugos priemonėmis. Būtent tokiu reglamentavimu dėmesys skiriamas užtikrinti žmogaus teisės į sveikatos apsaugą, sudarant saugias darbo sąlygas. BVK 17 ir 18 straipsniuose numatytos pareigos tiek Probacijos tarnybos, tiek darbdavių, pas kuriuos atliekamos viešųjų darbų bausmės. Tokios pareigos būtų Probacijos tarnybai motyvuoti bei skatinti nuteistuosius atlikti viešuosius darbus, bendradarbiauti su darbdaviais, prižiūrėti kaip nuteistieji atlieka viešuosius darbus ir kaip darbdaviai vykdo jiems nurodytas pareigas. Darbdaviai šiuo atveju privalo kontroliuoti nuteistųjų elgesį darbo metu, pranešti Probacijos tarnybai apie nuteistųjų vengimą atlikti viešuosius darbus, laikiną nedarbingumą arba kitas svarbias aplinkybes ir t. t. Atkreiptinas dėmesys į BVK 18 straipsnio 1 punkte nurodytą darbdavio pareigą kontroliuoti nuteistųjų elgesį darbo metu. Pabrėžtina, jog išsireiškimas „kontroliuoti“ gali būti netinkamas. Juo perteikiama mintis, kad darbdaviai privalo varžyti nuteistuosius viešųjų darbų atlikimo

metu, riboti jų galimybes įgyvendinti teises bei laisves. Tinkamesnis išsireiškimas būtų „prižiūrėti“ arba „stebėti“ nuteistųjų asmenų elgesį darbo metu.

Kaip ir visų kitų bausmių atlikimo atvejais, gali kilti problematiškumas užtikrinant žmogaus teisių apsaugą atliekant viešųjų darbų bausmę. Atsižvelgiant į praktiką Lietuvoje dėl viešųjų darbų atlikimo metu pažeistų asmens teisių, konstatuotina, jog šiai dienai tokių nėra arba informacija apie šiuos pažeidimus nėra viešai prieinama. Vienas iš retesnių atvejų, kada Lietuvos Respublika yra nepriekaištingos reputacijos šios bausmės vykdymo kontekste siekiant užtikrinti žmogaus teisių apsaugą. Tačiau, nors tokių pažeidimų šiai dienai nėra, prigimtinės žmogaus teisės viešųjų darbų atlikimo metu gali būti įvairiais būdais pažeidžiamos. Vienas iš jų – žmogaus orumo noliečiamumo pažeidimas. Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijos 1 straipsnyje nurodoma, kad kiekvieno žmogaus orumas yra noliečiamas, jį reikia gerbti ir saugoti. Žmogaus orumo noliečiamumas yra fundamentali žmogaus teisė, kurios užtikrinimas leidžia asmeniui jaustis visavertiškam, o tokiu būdu gali būti sudaromas pagrindas jam siekti tenkinti savuosius interesus teisėtais būdais. Tokios pat sąlygos galioti ir viešųjų darbų atlikimo metu. Probacijos tarnybos viena iš pareigų yra skatinti nuteistuosius atlikti jiems paskirtą viešųjų darbų bausmę, tačiau, toks skatinimas neturi būti įgyvendinamas tik vienos Probacijos tarnybos.

Viešųjų darbų atlikimo metu papildomai gali būti pažeidžiamos tokios prigimtinės žmogaus teisės kaip teisė į sveikatą bei saugias darbo sąlygas, teisė nebūti verčiamam dirbti per prievartą, teisė nebūti diskriminuojamam ir t. t. Atvejai, kada atliekant viešuosius darbus būtų pažeista žmogaus teisė į sveikatą bei saugias darbo sąlygas gali būti įvairūs. Pabrėžiama, kad pagal BVK 15 straipsnio 2 dalį nurodyta, jog viešuosius darbus atliekantiems nuteistiesiems nėra taikomas Lietuvos Respublikos darbo kodeksas ir kiti darbo santykius reglamentuojantys įstatymai. Šiuo atveju PĮ nustatyta, kad Probacijos tarnyba turi stebėti ir žiūrėti kaip vykdomi viešieji darbai. Tokia Probacijos tarnybos funkcija yra prevencinio pobūdžio, siekiant užtikrinti, jog nebūtu pažeidžiamos nuteistųjų asmenų teisės bei būtų tinkamai atliekami viešieji darbai. Taip pat užtikrinama, jog nuteistasis nebūtu verčiamas dirbti pavojingomis sąlygomis ir be tinkamų apsaugos priemonių. Be to, reikalavimas užtikrinti saugias ir sveikatai nekenksmingas darbo sąlygas kyla ne tik Probacijos tarnybai, bet ir sveikatos priežiūros, socialinių paslaugų ar kitoms įstaigoms bei organizacijoms, kuriose atliekama ši bausmė. Šioje BVK nuostatoje daroma nuoroda į darbuotojų saugą ir sveikatą reglamentuojančius teisės aktus. Lietuvos Respublikoje pagrindinis teisės aktas, reglamentuojantis darbuotojų saugą, įskaitant nuteistųjų sveikatos apsaugą atliekant viešuosius darbus – Lietuvos Respublikos darbuotojų saugos ir sveikatos įstatymas (2003) (toliau – darbo saugos ir sveikatos įstatymas). Šio įstatymo 3 straipsnio 2 dalyje pabrėžiama, kad darbuotojo teisę turėti saugias ir sveikatai nekenksmingas darbo sąlygas garantuoja Konstitucija. Taigi, viešųjų darbų saugios atlikimo sąlygos nėra įprastas reikalavimas numatytas darbo saugos ir sveikatos

įstatyme, ar BVK. Tai yra konstitucinė vertybė, kurią valstybė turi apsaugoti nuo galimų pažeidimų. Atsižvelgiant į darbo saugos ir sveikatos įstatymo nuostatas, numatomi įvairūs reikalavimai, kuriais užtikrinama saugi ir sveikatai nekenksminga darbo aplinka. Šie reikalavimai būtų – vieno arba daugiau darbuotojų saugos ir sveikatos specialistų paskyrimas, prevencinių priemonių organizavimas siekiant išvengti nelaimingus atsitikimus darbo aplinkoje, konsultavimasis su pačiais darbuotojais dėl jų pačių sveikatos būklės ir jos gerinimo, techniškai tvarkingų darbo priemonių naudojimas, darbo ir poilsio režimo nustatymas ir daugelis kitų reikalavimų yra numatyta, siekiant užtikrinti tinkamą bei saugią aplinką atliekant darbus, o būtent – atliekant viešųjų darbų bausmę.

Taip pat BVK 16 straipsnyje reglamentuojamas viešųjų darbų atlikimo bausmės laikas. Nurodoma, jeigu nuteistasis dėl ligos ar kitų pateisinamų priežasčių nustatyto darbo valandų skaičiaus neišdirbo, teismas Probacijos tarnybos teikimu gali pratęsti viešųjų darbų atlikimo laiką tol, kol nuteistasis išdirbs paskirtas valandas. Toks reglamentavimas yra humaniškas, kadangi sudaromos sąlygos nuteistajam išdirbti jam paskirtas viešųjų darbų valandas, jeigu dėl pateisinamų priežasčių jis jų negalėjo išdirbti. Kitaip tariant, nors viešieji darbai traktuojami kaip bausmės rūšis, jos atlikimas taip pat turi būti įgyvendintas humaniškai, vadovaujantis darbo saugos ir sveikatos reikalavimais, kuriais vadovaujasi ne tik Probacijos tarnyba, bet ir įstaigos arba institucijos, kuriose atliekami viešieji darbai. Tinkamas šios bausmės atlikimas yra kolektyvinis pastangų padarinys. Visi subjektai, kurie dalyvauja viešųjų darbų atlikime turi atlikti jiems paskirtas pareigas bei naudotis jiems suteiktomis teisėmis. Atsižvelgiant į šiuo metu esančią žmogaus teisių užtikrinimo padėtį Lietuvos Respublikoje, konstatuotina, jog be tinkamo reglamentavimo, egzistuoja atsakingas požiūris į žmogaus teisių apsaugą viešųjų darbų atlikimo metu, tačiau pagal pateiktus pavyzdžius pastebima, jog tokie pažeidimai gali būti realūs, todėl svarbu visada užtikrinti institucijų bei įstaigų priežiūrą, siekiant palaikyti tokį tinkamą bausmės įgyvendinimą praktikoje.

Kita bausmės, nesusijusios su laisvės atėmimu, rūšis, kurios atlikimo metu gali kilti problemų siekiant užtikrinti žmogaus teises – laisvės apribojimas. Laisvės apribojimo bausmės atlikimo esmė – siekimas, kad nuteistasis jam paskirtą bausmę atliktu būdamas labiau susijęs su visuomene. Tai yra, siekiama išvengti griežto laisvės atėmimo, kaip bausmės, skyrimo. Propaguojama alternatyvi, į bendruomenę orientuotų priemonių sistema, kuri gali atlikti svarbią resocializuojančią funkciją. JT 1990 m. gruodžio 14 d. priėmė standartines minimalias taisykles dėl su laisvės atėmimu nesusijusių priemonių, kitaip vadinamos – Tokijo taisyklėmis (1990). Šių taisyklių įtvirtinimu buvo siekiama skatinti aktyvesnį bendruomenės dalyvavimą bausmių vykdyme, taip pat skatinti pačių nusikaltusių asmenų atsakomybės jausmo įdiegimą. Būtent šiose taisyklėse buvo įtvirtintos tokios nuostatos, kaip nuteistojo amens teisę pateikti prašymus dėl klausimų, kurie turi įtakos jo asmeninėms teisėms įgyvendinant bausmių, nesusijusių su laisvės atėmimu, atlikimo metu, su laisvės atėmimu nesusijusios

bausmės neturi būti susijusios su medicininiais ar psichologiniais eksperimentais arba nepagrįstu fizinės ir/arba psichinės žalos rizika. Be to, įgyvendinant tokias bausmes, neturi būti ribojamos nuteistojo asmens teisės labiau, nei tai leido pirminį sprendimą priėmusi kompetetinga institucija, turi būti gerbiama pažeidėjo teisė į privatumą, ginama jo teisė į orumo neliečiamumą ir t.t. Taigi, šiomis taisyklėmis buvo sudarytas visas pagrindas bausmių, nesusijusių su laisvės atėmimu, įgyvendinimui.

BVK 21 straipsnyje numatytos laisvės apribojimo bausmės atlikimo sąlygos. Pagrindinė iš šių sąlygų – elektroninio stebėjimo prietaiso uždėjimas nuteistajam. Šiuo atveju reikia atsižvelgti į Lietuvos Kalėjimų departamento direktoriaus ir Lietuvos Probacijos tarnybos direktoriaus įsakymą dėl reagavimo į elektroninio stebėjimo priemonių programinės įrangos fiksuojamus bausmės atlikimo sąlygų pažeidimus bei elektroninio stebėjimo priemonių naudojimo tvarkos įgyvendinimo aprašo patvirtinimą (2023). Pagal šį įsakymą apibūdinama, kad elektroninis stebėjimas – tai priemonių visuma, kuri užtikrina nuteisto asmens judėjimo kontrolę, o elektroninio stebėjimo įrenginys (toliau – ESĮ) – tai elektroninio stebėjimo sistemos techninė priemonė, kuri uždedama nuteistajam ir skirta jo judėjimui stebėti. ESĮ gali būti tokios priemonės kaip mobilūs įkrovikliai, apykojų ar apyrankių uždėjimo/nuėmimo ar aktyvavimo įrenginiai. Laisvės apribojimo bausmės atlikimo metu šie įrenginiai turi būti uždėti nuteistajam ir dėvėjami visą bausmės atlikimo terminą, išskyrus įstatymo numatytus atvejus. BVK 21 straipsnio 2 dalyje nurodoma, kad intensyvios priežiūros metu ESĮ nuteistajam gali būti nuimamas, jeigu jis trukdo nuteistajam teikti asmens sveikatos priežiūros paslaugas, taip pat, jeigu jį būtina pakeisti kitu ir kai nuteistajam taikoma kardomoji priemonė – suėmimas. Tik tokiais atvejais, kai kartu su laisvės apribojimu nuteistajam paskirta intensyvi priežiūra, gali būti nuimamas ESĮ. Nesilaikant šių reikalavimų atitinkamai nuteistajam kyla neigiami teisiniai padariniai, kaip nustatyta BVK.

Atsižvelgus į šių dienų Lietuvos bausmių vykdymo sistemos aktualijas, pabrėžtina, kad laisvės apribojimo bausmės atlikimo metu kolkas nėra nustatytų atvejų, kada būtų pažeistos nuteistojo asmens teisės. Tai gali būti dėl kelių priežasčių – tokie atvejai labai reti, nepakankamai dokumentuoti arba jie nepasiekė teismo nagrinėjimo lygmens. Tačiau, nors realios problematikos Lietuvoje dėl nuteistojo asmens teisių užtikrinimo vykdant laisvės apribojimo bausmes nėra, svarbu suvokti, jog tokie pažeidimai gali nutikti. Todėl reikšminga atlikti analizę apie tai, kaip tokie žmogaus teisių pažeidimai gali nutikti, dėl kokių priežasčių ir būtent kokios žmogaus teisės gali būti labiausiai pažeidžiamos.

Viena iš prigimtinių žmogaus teisių, kuri gali būti pažeista laisvės apribojimo bausmės atlikimo metu – teisė į orumo neliečiamumą. Kaip ir visų kitų bausmių atlikimo metu, nuteistojo asmens elgesys stebimas atsakingų institucijų, šiuo atveju Probacijos tarnybos. Pagal BVK 22 straipsnį, Probacijos tarnyba turi teisę lankytis nuteistųjų gyvenamosiose vietose, kontroliuoti nuteistųjų elgesį bei pareigų vykdymą naudodami ESĮ, taip pat nutraukti ir sudaryti sutartis su darbdaviais, pas kuriuos atliekami

nemokami darbai, vykdyti elgesio pataisos programas ir t. t. Be šių teisių, Probacijos tarnyba taip pat privalo tikrinti kaip nuteistieji vykdo jiems paskirtas baudžiamojo poveikio priemonės, BK numatytais atvejais teikti teismui teikimus dėl laisvės apribojimo bausmės atlikimo sąlygų pakeitimo ir t. t. Žmogaus orumo pažeidimai gali iškilti tokiais būdais – netinkamu Probacijos tarnybos pareigūnų elgesiu. Pakanka bet kokios formos nepagarbaus arba žeminančio elgesio nuteistojo asmens atžvilgiu, jog būtų konstatuotas Konstitucijos 21 straipsnyje įtvirtintos prigimtinės žmogaus teisės pažeidimas. Manytina, kad ši žmogaus teisė galėtų būti labiausiai pažeidžiama, kadangi jos apsauga tiesiogiai priklauso nuo Probacijos tarnybos pareigūnų elgesio ir tolerancijos, ypač atsižvelgus į šios teisės užtikrinimą vykdant bausmes, susijusias su laisvės atėmimu.

Svarbu paminėti, kad laisvės apribojimo bausmės atlikimo metu gali būti pažeista žmogaus teisė nebūti diskriminuojamam. Vieni iš esminių tarptautinių dokumentų, kurių priėmimo tikslas – kovoti su diskriminacija, buvo Europos Tarybos Direktyva Nr. 2000/78/EB (2000) ir Europos Tarybos Direktyva Nr. 2000/43/EB (2000). Remiantis šiomis Direktyvomis, pabrėžiama, kad diskriminacija gali pasireikšti dviem būdais – tiesiogiai ir netiesiogiai. Tiesioginė diskriminacija nutinka tada, kai vienam asmeniui taikomos prastesnės sąlygos, negu panašioje situacijoje yra, buvo arba galėjo būti taikomos kitam asmeniui dėl jo rasės arba etninės priklausomybės. Pavyzdys, kaip tai galėtų nutikti laisvės apribojimo bausmės atlikimo metu – nuteistajam, kuris išpažįsta kitą religiją, negu krikščionybę, paskiriamas didesnis sąrašas apribojimų lankytis tam tikrose vietose, kaip bažnyčioje ir t. t., o nuteistajam, kuris yra krikščionis, nėra nustatomi tokie apribojimai arba draudimai. Taip pat, kai nuteistasis yra tamiesnio gymio ir dėl to jam paskiriamas draudimų sąrašas platesnis. Tokie būtų tiesioginės diskriminacijos atvejai laisvės apribojimo bausmės atlikimo metu. Netiesioginė diskriminacija – tai atvejai, kai dėl akivaizdžių neutralių sąlygų, kriterijų ir t. t. tam tikros rasės arba etninės priklausomybės asmenys gali patekti tam tikru atžvilgiu į prastesnę padėtį nei kiti asmenys, nebent šias sąlygas arba kriterijus objektyviai pateisina teisėtas tikslas, o šio tikslo siekimas atitinkamomis ir būtinomis priemonėmis. Kitaip tariant, tai sąlygos, kurios formaliai atrodo vienodos, bet jas taikant diskriminuojamos atskiros grupės asmenų, šiuo atveju – nuteistųjų (Lygių galimybių kontrolieriaus straipsnis „Kas yra diskriminacija?“, žiūrėta 2025.03.16). Toks pavyzdys gali būti, kada kartu su laisvės apribojimu skiriamos baudžiamojo poveikio priemonės tam tikrai grupei nuteistųjų, priklausomai nuo jų atliktų nusikalstamų veikų, kaip prekyba narkotinėmis medžiagomis. Tokiais atvejais dažniausiai numatomas įpareigojimas dalyvauti elgesį keičiančiose programose ir draudimas vartoti narkotines medžiagas. Todėl svarbu suvokti, kas yra diskriminacija ir kaip ji gali pasireikšti, kadangi nuteistieji asmenys, kurie atlieka laisvės apribojimo bausmes, yra labiau pažeidžiamoje pozicijoje ir laisvės apribojimo bausmės įgyvendinimas turi būti siekiamas tokiais būdais, kuriais būtų išvengiama bet kokios formos diskriminacija nuteistųjų asmenų atžvilgiu. Be to, priklausomai nuo to, dėl kokios priežasties

diskriminuojamas nuteistasis asmuo, pvz. dėl jo išpažįstamos religijos, kartu gali būti pažeidžiamos ir kitos žmogaus teisės, kaip teisė į minties, tikėjimo ir sąžinės laisvę.

Kita asmens teisė, kuri gali būti pažeista laisvės apribojimo bausmės atlikimo metu – teisė į privatų gyvenimą. Šios bausmės atlikimo metu gali būti numatyta papildoma priemonė – intensyvi priežiūra. Jos metu nuolatos kontroliuojamas nuteistasis asmuo minėtais ESI prietaisais, todėl savaime suprantama, jog tam tikru lygmeniu yra apribojama jo teisė į privatų gyvenimą ir jo neliečiamumą. Tokiais atvejais visada svarbu vadovautis proporcingumo principu, kad atliekama kontrolė nebūtų per daug intensyvi ir tokiu būdu pažeisti asmens teisė į privataus gyvenimo gerbimą. Būdai, kuriais galima pažeisti šią žmogaus teisę – pernelyg griežta ar perteklinė Probacijos tarnybos kontrolė. BK 48 straipsnio 6 dalyje nustatyta, kad teismas gali nuteistąjį asmenį įpareigoti tam tikru laiku būti namuose. Dažniausiai šis terminas skiriamas nakties laiku, tarp 22:00 valandos nakties ir 06:00 valandos ryto. Pažeidimas nutiktų tada, jeigu Probacijos tarnyba atlikinėtų pakartotinę, perteklinę tokią nuteistojo asmens patikrą, ar nustatytu laiku jis yra namuose. Visais atvejais tokios patikros turi būti atliekamos proporcingai, o nesivadovaujant šiuo principu gali kilti žmogaus teisės į privatų gyvenimą pažeidimas. Taip pat žmogaus teisės į privatų gyvenimą pažeidimas gali nutikti ir tokiais atvejais, kai neproporcingai ribojama nuteistojo asmens buvimo vieta. PĮ 15 straipsnyje numatyta, kad intensyvios priežiūros metu nuteistasis privalo tam tikru nustatytu laiku būti nustatytose vietose, taip pat privalo nesilankyti tam tikrose vietose ar nebendrauti su tam tikrais asmenimis arba asmenų grupėmis. Vėl gi, tokie ribojimai turi būti proporcingi, atsižvelgiant į aplinkybių visumą, nuteistojo asmens savybes, bausmės tikslų įgyvendinimą. Suprantama, kad nuteistajam gali būti numatytas draudimas bendrauti su asmenimis, kuriais jis atliko nusikalstamą veiką bendrininkaudamas arba draudimas bendrauti ir/arba būti vietovėje, kurioje gyvena nukentėjusysis. Tačiau, visa tai turi būti proporcinga. Pernelyg didelis apribojimas nuteistojo asmens judėjimo laisvės gali turėti neigiamą įtaką jam ir bausmės tikslų įgyvendinimui. Visais atvejais turi būti užtikrinta, kad nuteistasis intensyvios priežiūros metu galėtų nuvykti į parduotuvę, sveikatos priežiūros įstaigą ir t. t. Taip pat nuteistajam atitinkamai turi būti suteikta galimybė laisvai judėti tam tikroje apibrėžtoje teritorijoje, kurios dydžio nustatymas irgi turi būti proporcingas. Tokių galimybių nesuteikimas būtų pagrindas konstatuoti, kad ribojimai yra neproporcingi, jog būtų pažeista nuteistojo asmens teisė į privataus gyvenimo neliečiamumą.

Atvejais, kada laisvės apribojimo bausmės atlikimo metu gali būti pažeistos asmens teisės, įvairūs, tačiau svarbu, jog jie būtų realūs. Kaip pavyzdys, mažai tikėtina, jog galėtų būti pažeista nuteistojo asmens teisė į mokslą, kadangi kartu su laisvės apribojimo bausmę teismas gali paskirti dalyvauti elgesio pataisos programose ir pagal Lietuvos Respublikos įstatymus ši teisė garantuojama ir asmenims, kuriems atimta arba apribota laisvė. Be to, pats faktas, jog nuteistasis nori dalyvauti ugdymo programoje yra teigiamas ženklas, kadangi tai leidžia manyti, kad nuteistasis bando siekti išsiugdyti, jog atlikęs

bausmę jis galės siekti patenkinti savuosius interesus teisėtais būdais. Šios nuteistojo asmens teisės apribojimas bet koku atveju turi būti pagrįstas įstatymu ir visuomenės saugumo prioritetu. Nepagrindžiant nuteistojo asmens teisės į mokslą apribojimą iškart kyla problematika. Kaip numatyta Lietuvos Respublikos Švietimo įstatyme (1991) (toliau – švietimo įstatymas), švietimo tikslas – išugdyti kiekvienam asmeniui vertybines orientacijas, leidžiančias tapti doru, siekiančiu žinių, savarankišku, atsakingu, patriotiškai nusiteikusiu žmogumi, o visa tai įgyvendinama vadovaujantis lygių galimybių, veiksmingumo, tęstinumo, įtraukimo bei kitais principais. Ši mintis pagrindžiama vadovaujantis švietimo įstatymo 35 straipsniu. Pabrėžtina, kad asmeniui, kuriam atimta arba apribota laisvė, turi būti sudaromos sąlygos mokytis vaikų socializacijos centre ar bausmės atlikimo vietoje, jog šis asmuo galėtų įgyti pradinį, pagrindinį ir vidurinį išsilavinimą, kvalifikaciją arba savarankiškai lavintis. Priešingu atveju, būtų grubiai pažeidžiama asmens teisė į mokslą, kuri jokiais atvejais negali būti atimama, kaip nurodoma ŽTK protokolo Nr. 1, iš dalies pakeisto protokolu Nr. 11, 2 straipsnyje.

Realus atvejis, kada laisvės apribojimo bausmės atlikimo metu gali būti pažeidžiama viena iš pagrindinių žmogaus teisių – teisė į teisingą procesą. ŽTK 6 straipsnyje įtvirtinta ši asmens teisė apibūdinama, jog kiekvienas asmuo, sprendžiant klausimus dėl jo pilietinių teisių ir pareigų ar jam pareikšto kaltinimo, turi teisę į teisingą bylos nagrinėjimą nepriklausomame ir nešališkame teisme. Kadangi laisvės apribojimas yra viena iš galimų baudžiamųjų sankcijų, ŽTK 6 straipsnis taikomas nuo pačios baudžiamojo proceso pradžios iki bausmės vykdymo, todėl į šią asmens teisę kartu patenka ir tinkamas nuteistojo asmens pateiktų skundų nagrinėjimas. Ši asmens teisė yra fundamentali. Kaip nurodoma Konstitucijos 30 straipsnyje, asmuo, kurio konstitucinės teisės ar laisvės pažeidžiamos, turi teisę kreiptis į teismą. Žmogaus teisės kreiptis į teismą užtikrinimas galima teigti, jog yra vienas iš svarbiausių, kadangi juo kartu užtikrinama visų kitų žmogaus teisių apsauga. Šios žmogaus teisės pažeidimas laisvės apribojimo bausmės atlikimo metu galėtų nutikti tada, kai nuteistasis pateikia Probacijos tarnybai skundą dėl laisvės apribojimo sąlygų teisėtumo, o būtent – skundžiamasi, jog Probacijos tarnyba taiko perteklinius, nepagrįstus apribojimus ir šis skundas nėra tinkamai bei išsamiai išnagrinėjamas arba iš viso nėra nagrinėjamas be jokio teisinio pagrindo. Tokiu būdu gali pasireikšti dvejopo pobūdžio problematika. Viena vertus – netinkamas nuteistojo asmens skundo nagrinėjimas pažeidžia šio asmens teisę į teisingą bei sąžiningą procesą. Antra vertus – pažeidžiant šią nuteistojo asmens teisę kartu išlieka kitos jo teisės pažeidimas, kadangi skundas būtent dėl to ir buvo paduotas. Taigi, žmogaus teisės į teisingą teismą pažeidimas gali būti itin problematiškas, kadangi jos apsaugos neužtikrinimas bei įgyvendinimo galimybės atėmimas kartu gali konstatuoti ir kitų jo teisių pažeidimų buvimą ir neišnagrinėjimą.

Galiausiai, paskutinė bausmės, nesusijusios su laisvės atėmimu, rūšis, kurios metu gali būti pažeidžiamos žmogaus prigimtines teisės – bauda. Pagal savo esmę, ši bausmė išsiskiria tuo, jog ji nėra

susijusi su tam tikru nuteistojo asmens judėjimo laisvės apribojimu. Paskyrus šią bausmę asmeniui, atlikusiam nusikalstamą veiką, neigiami padariniai kyla finansiniu aspektu. Tai yra piniginė bausmė, kuri nukreipta į asmens turtinį statusą, o nuteistajam kylanti pareiga sumokėti šią pinigų sumą yra valstybės naudai, o ne nukentėjusiajam (Piesliakas, 2008, p. 176). Kaip ir bet kokios kitos bausmės, baudos vykdymo tvarka ir sąlygos reglamentuojamos BVK 6 straipsnyje, kuriame nurodoma, kad baudos bausmė gali būti vykdoma dvejopai – savanoriškai arba priverstinai. Tačiau šios bausmės vykdymo būdas priklauso nuo tam tikrų sąlygų. Minėtame straipsnyje aiškinama, kad per du mėnesius arba per kitą teismo nustatytą terminą nuo teismo nuosprendžio įsiteisėjimo dienos nuteistasis privalo piniginę sumą sumokėti į Valstybinės mokesčių inspekcijos prie Lietuvos Respublikos finansų ministerijos (toliau – VMI) biudžeto pajamų surenkamąją sąskaitą. Kartu su šiuo įpareigojimu teismas privalomai ir pasirašytinai įspėja nuteistąjį, kad per šį nustatytą laikotarpį nesumokėjęs nurodytos baudos sumos, ji bus išieškota priverstinai. Taigi, baudos bausmės vykdymas pasireiškia tokiu ypatumu, jog iki nurodyto termino suėjimo datos nuteistajam suteikiama laisvė savarankiškai įvykdyti šią bausmę, pasirenkant kokiais būdais ir kokiais laiko intervalais bus atliekamos įmokos. Tačiau, nuteistajam neatlikus šios bausmės, tai yra – nepervedant pinigų į nurodytą VMI sąskaitą, inicijuojamas priverstinis piniginių lėšų išieškojimas iš šio asmens.

BVK 7 straipsnyje reglamentuojamas savanoriškos baudos bausmės vykdymas. Šis baudos bausmės vykdymas ganėtinais elementarus, nurodant, kad nuteistajam asmeniui sumokėjęs teismo paskirtą baudos sumą į VMI nurodytą surenkamąją sąskaitą, jis turi pateikti nuosprendį priėmusio teismo raštinės tarnautojui banko kvitą, kuris paliudija šios piniginės sumos sumokėjimą. Tuo tarpu BVK 8 straipsnyje nurodoma priverstinė baudos išieškojimo tvarka, nurodant, kad nuteistajam nesumokėjęs reikiamos baudos sumos, ši bausmė pagal nuosprendį priėmusio teismo išduotą vykdomąjį raštą vykdoma priverstinai. Priverstinį išieškojimą reglamentuoja Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas (2002) (toliau – CPK) ir jį atlieka antstolis, kuris iš karto, neįteikęs nuteistajam raginimo, taiko priverstinio vykdymo priemones.

BVK pateiktas baudos bausmės vykdymo tvarkos reglamentavimas yra siauras, todėl svarbu suvokti, kaip reglamentuojamas priverstinis baudos bausmės vykdymas. CPK 624 straipsnyje nurodomos visos galimos antstolio taikytinos priverstinio vykdymo priemonės. Kelios iš jų būtų – išieškojimas iš skolininko lėšų ir turto arba turtinių teisių ir piniginių sumų, kurios yra tiek pas patį skolininką, tiek pas kitus asmenis, taip pat uždraudžiant kitiems asmenims perduoti skolininkui pinigus, turtą ar vykdyti skolininkui kitas prievoles, paimami dokumentai, kurie patvirtina skolininko teises, skolininko turto administravimas ir iš to gautų pajamų panaudojimas išieškojimui padengti ir daugelis kitų įstatymo numatytų priverstinio vykdymo priemonių.

Suprantama, kad žmogaus teisių užtikrinimo problematika gali pasireikšti būtent priverstinės baudos išieškojimo metu, kadangi savanoriškos baudos bausmės vykdymo metu nėra jokios valstybės įgaliotų subjektų intervencijos. Galimi asmens teisių pažeidimai baudos bausmės vykdymo metu – asmens teisė į teisingą bei sąžiningą procesą. Priverstinis baudos išieškojimas turi būti atliekamas vadovaujantis įstatymu, antstoliui neperžiangiant jam suteiktų įgaliojimų ir atliekami priverstinio išieškojimo veiksmai paremti proporcingumo, sąžiningumo bei protingumo principais. Seimo kontrolierių 2010 m. veiklos ataskaitoje buvo nagrinėtas atvejis, kada antstolis nepagrįstai reikalavo nuteistojo asmens padengti skolos išieškojimo išlaidas. Nurodoma, kad 2010 m. asmuo buvo padaręs Kelių eismo taisyklių pažeidimą ir tokiu pagrindu jam paskyrė 100 litų bauda, kurią sumokėjo pažeidėjo tėvas. Tačiau, pareiškėjas gavo antstolio G. Jonausko vykdomuosius raštus su reikalavimu sumokėti nurodytą baudos sumą ir skolos išieškojimo išlaidas. Problematika iškilo dėl to, nes tuo metu policijos pareigūnai negalėjo matyti, ar bauda sumokėta, jeigu tai buvo atliekama iš kito asmens sąskaitos, todėl atitinkamai buvo koreguotinas įrašas apie tai, kas sumokėjo šią baudos sumą. Tai atlikus, buvo išsiųstas pranešimas minėtam antstoliui, kad pareiškėjui paskirta bauda buvo sumokėta, kad būtų nutrauktas vykdymas. Tačiau, antstolis nutraukęs bylą pareikalavo, jog pareiškėjas sumokėtų vykdymo išlaidas. Kaip nurodoma Lietuvos Respublikos teisingumo ministro įsakyme Nr. 1R-352 „Dėl sprendimų vykdymo instrukcijos patvirtinimo“ (2005), jeigu vykdomoji byla nutraukiama dėl to, kad vykdomasis dokumentas buvo neteisėtai priimtas vykdyti, antstolis privalo grąžinti išieškotojui visas šio sumokėtas vykdymo išlaidas. Iš skolininko šiuo atveju vykdymo išlaidos neišieškomos. Taigi, pastebimas tiesioginis prieštaravimas minėtam teisingumo ministro įsakymui. Seimo kontrolieriai šiuo atveju konstatavo, jog pareiškėjas buvo sumokėjęs paskirtą baudą iki vykdomojo dokumento pateikimo vykdyti, todėl vykdymo išlaidos turėjo būti padengtos išieškotojo, tai yra - Klaipėdos apskrities vyriausiojo policijos komisariato Kelių policijos biuro. Pabrėžiama, kad tokiais atvejais, kai nepagrįstai reikalaujama asmeniui padengti baudos bausmės vykdymo išlaidas tiesiogiai pažeidžiama šio asmens teisė į teisingą bei sąžiningą procesą, kadangi tokie nepagrįsti antstolio veiksmai yra prieštaraujantys įstatymui, viršijantys jo turimus įgaliojimus.

Kitas pavyzdys, susijęs su žmogaus teisės į teisingą ir sąžiningą procesą pažeidimu gali nutikti, kai valstybės įgalioti subjektai neišsamiai ir netinkamai išnagrinėja asmens pateiktus skundus ir/arba prašymus. Seimo kontrolierių 2021 m. veiklos ataskaitoje buvo nagrinėtas atvejis, kai Panevėžio AVPK pateikė prašymą suteikti informaciją apie pareigūnui taikytą atsakomybę dėl Kelių eismo taisyklių pažeidimo, tačiau prašymas buvo išnagrinėtas neišsamiai, todėl jis kreipėsi su dar vienu prašymu, kuris nepagrįstai buvo palaikytas pakartotiniu ir paliktas nenagrinėtas. Problematika kilo dėl to, nes dviem skirtingiems asmenim, su tomis pačiomis pavardėmis, bet skirtingais vardais, buvo skirta bauda. Pareiškėjas papildomu prašymu siekė, kad būtų patikslinama, kuriam iš jų buvo paskirta ši bauda, tačiau

Panevėžio AVPK šį antrąjį prašymą laikė pakartotiniu ir nenagrinėjo bei prašomos informacijos pareiškėjui nesuteikė, kas laikytina žmogaus teisės į tinkamą ir sąžiningą procesą pažeidimą. Seimo kontrolierius pabrėžė, kad vertinant, ar pagrįstai pareiškėjo kreipimasis pakartotinai nenagrinėtinas, turi visais atvejais būti analizuojama, ar kreipimesi pateikiami nauji faktiniai duomenys, papildomi argumentai, kurie leidžia abejoti ankstesnio atsakymo pagrįstumu. Seimo kontrolierius šiuo atveju konstatavo, kad antrasis pareiškėjo prašymas negali būti vertinamas kaip pakartotinis, kadangi jį sąlygojo neišsamus atsakymas į pirmąjį prašymą. Taip pat, antrajame kreipimesi nebuvo prašoma iš naujo vertinti pirmojo prašymo aplinkybių ar atlikti tam tyrimą. Buvo tik prašoma patikslinti, ar pareigūnas buvuo nubaustas, nes į šį klausimą nebuvo atsakyta pirmuoju raštu. Be to, tyrimo metu Seimo kontrolieriai nustatė, jog pareiškėjui nebuvo išaiškinta sprendimo atsisakyti nagrinėti jo prašymą apskundimo tvarka, o visa šios situacijos aplinkybių visuma leidžia pagrįstai konstatuoti, kad buvo grubiai pažeista pareiškėjo teisė į teisingą bei sąžiningą procesą.

Atsižvelgiant į Lietuvoje esančią praktiką dėl baudos bausmės vykdymo metu žmogaus teisių užtikrinimo problematikos, pabrėžiama, jog pažeidimai šiame kontekste nėra dažni. Kaip ir laisvės apribojimo bausmės atveju, tai gali būti dėl kelių priežasčių, kaip viešai prieinamų duomenų nebuvimas arba pažeidimų mažareikšmiškumas, dėl kurio tokie atvejai nepasiekia teisminio nagrinėjimo lygmens. Tačiau, svarbu suvokti, kad kitos, dar nenagrinėtos, prigimtinės žmogaus teisės taip pat gali būti pažeidžiamos, kaip žmogaus teisė į orumą. Ji gali būti pažeidžiama, jeigu priverstinio išieškojimo metu antstolis elgias nepagarbiai, žeminančiu elgesiu, ar viešai paskelbiant nuteistojo asmens informaciją apie jo turimą skolą arba skolas be jokios būtinybės. Taip pat, antstoliai priverstinio išieškojimo proceso metu turi vadovautis proporcingumo principu. Kaip pavyzdys, siekiant tinkamai užtikrinti priverstinį išieškojimą yra areštuojamas nuteistojo asmens turtas. Tačiau, tai turi būti atliekama proporcingai, atsižvelgiant į vykdymo proceso metu esančias aplinkybes, išieškotinos baudos sumą bei pačio nuteistojo asmens turtinį statusą. Kaip nurodoma Konstitucijos 23 straipsnyje, žmogaus nuosavybė neliečiama ir žmogaus nuosavybės teises saugo įstatymai. Lietuvos Respublikos antstolių įstatymo (2002) 3 straipsnyje nurodoma, kad antstoliai vykdydami savo veiklą turi vadovautis teisėtumo, kooperacijos ir demokratiškumo principais bei tokiais principais, kurie numatyti CPK, kaip proporcingumo principas ir t. t. Antstoliai įgyvendindami savo įgaliojimus priverstinio išieškojimo proceso metu privalo racionaliai parinkti tokias priverstines vykdymo priemones, atsižvelgiant į esamą bylos aplinkybes, skolininko/nuteistojo padėtį, baudos dydį ir kuriomis nebūtu neproporcingai siekiamas vykdymo tikslas, negu tam pasiekti yra reikalinga, kartu pažeidžiant prigimtines žmogaus teises.

IŠVADOS

1. Žmogaus teisių užtikrinimas vykdant bausmes – esminis teisingumo sistemos principas bei vienas iš pagrindinių bausmių vykdymo sistemos tikslų. Tačiau, praktikoje susiduriama su įvairiais iššūkiais siekiant apsaugoti nuteistųjų asmenų teises. Nuteistųjų asmenų teisių apsauga įtvirtinta tarptautiniuose teisės aktuose, bet jų įgyvendinimas priklauso nuo daugybės faktorių, kaip politinių, ekonominių, socialinių ir t. t. Istoriskai, šis požiūris keitėsi – nuo griežtų bausmių praktikos ir žmogaus teisių nepaisymo iki humaniškesnių bausmių vykdymo sistemos bei žmogaus teisių užtikrinimo standartų. Visgi, šiomis dienomis išlieka problemų, kurios susijusios su kalinių sąlygomis, kankinimų prevencija, todėl, siekiant ilgalaikės pažangos šioje srityje, būtinas tarptautinis bendradarbiavimas, griežtesnė bausmių vykdymo sistemos subjektų kontrolė ir skiriamas didesnis visuomenės dėmesys žmogaus teisių užtikrinimui bausmių vykdymo kontekste.
2. Žmogaus asmens ir orumo neliečiamumas viena iš pagrindinių žmogaus teisių, kurią saugo tiek tarptautiniai teisės aktai, tiek nacionaliniai, kaip Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, Konstitucija ir daugelis kitų. Analizuojama EŽTT praktika paryškina, kad Lietuvoje kalinimo sąlygos dažnai kelia grėsmę žmogaus orumui. Šie teismų sprendimai taip pat parodo, jog tokie dalykai, kaip privatumo stoka sanitarinėse patalpose, nepakankamas judėjimo laisvės užtikrinimas ir kitos netinkamos kalinimo sąlygos peržengia neišvengiamas kentėjimo ribas, o tai sudaro pagrindą pažeisti ŽTK 3 straipsnyje nurodytą žmogaus teisę. Nuteistojo asmens orumo apsauga turi būti garantuojama ne tik formaliai, kaip nurodyta įstatyme, tačiau ir praktiškai, tokiu būdu siekiant išvengti žmogaus teisės į asmens ir orumą neliečiamumo pažeidimų.
3. Žmogaus teisės į privatą gyvenimo gerbimą užtikrinimas vykdant bausmes, susijusias su laisvės atėmimu – jautri problema. Šios teisės užtikrinimui kyla nuoseklaus teisinio reguliavimo bei teismų praktikos reikalavimas. Konstitucijoje bei tarptautiniuose teisės aktuose aiškiai nustatyta žmogaus teisė į privatą gyvenimą, tačiau, praktikoje, kai vykdomos bausmės, susijusios su laisvės atėmimu, ši žmogaus teisė dažnai pažeidžiama dėl neaiškaus teisės normų taikymo bei netinkamo reglamentavimo. Tai akivaizdu, atsižvelgiant į Lietuvos teismų ir Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimus, kurie atskleidžia, kad netinkamas nuteistojo asmens susirašinėjimo cenzūravimas, susirašinėjimų perskaitymas ir nesubalansuotas reglamentavimas sukuria tokias situacijas, kuriose pažeidžiama nuteistųjų asmenų teisė į privatą gyvenimą.

4. Žmogaus teisė į gyvybę yra esminė prigimtinei žmogaus teisė, kurios užtikrinimas garantuoja, šiuo atveju – nuteistiesiems, galimybę įgyvendinti kitas savo prigimtines teises. Teisė į gyvybę – tai sąlyga visų kitų žmogaus vertybių apsaugai. Nors Konstitucija nustato žmogaus teisės į gyvybę apsaugą, ji neapima detalaus šios teisės apibrėžimo, dėl to visais atvejais reikia atsižvelgti į tarptautinį reglamentavimą. Laisvės atėmimo vietų įstaigos turi užtikrinti ne tik fizinę nuteistųjų asmenų apsaugą, bet ir jų teisę į gyvybę. Tinkamas dinaminio saugumo užtikrinimas gali žymiai sumažinti smurtinius incidentus bei išvengti nuteistųjų gyvybei grėsmingų situacijų. Lietuvos bausmių vykdymo kontekste šios teisės užtikrinimo klausimas kelia rimtų problemų, todėl būtina imtis griežtesnių priemonių tiek prevencijai, tiek tyrimų kokybei užtikrinti, jog būtų išvengta nuteistojo asmens žūtis.
5. Žmogaus teisė į sveikatą Konstitucijoje nėra tiesiogiai apibrėžiama, tačiau sveikatos priežiūros paslaugos bei garantijos yra itin svarbios suvokiant šios teisės esmę. Nors reglamentavimas numato sveikatos priežiūros paslaugų teikimą laisvės atėmimo vietų įstaigose esantiems asmenims, realybė dažnai nesutampa su teorine sveikatos apsaugos užtikrinimo idėja. Egzistuojantys teisiniai įsipareigojimai parodo, kad jų įgyvendinimas gali būti nepakankamas, o tai gali sukelti žmogaus teisės į sveikatą pažeidimus. Valstybės institucijų atsakomybė užtikrinti šią nuteistųjų asmenų teisę apima ne tik teisinio reguliavimo laikymąsi, bet ir tinkamų sąlygų sukūrimą, kurioms esant nuteistieji galėtų gauti visą reikalingą medicininę priežiūrą, pagal jų sveikatos būklę ir medicinines rekomendacijas, o tai užtikrina žmogaus teisės į sveikatą apsaugą.
6. Žmogaus teisės į minties, tikėjimo ir sąžinės laisvę užtikrinimas vykdant bausmes, susijusias su laisvės atėmimu – sudėtingas procesas. Šios teisės garantavimas nuteistiesiems asmenims priklauso ne tik nuo tarptautinio bei nacionalinio reglamentavimo, tačiau ir nuo tinkamo praktinio įgyvendinimo. Nors ši asmens teisė įtvirtinta tokiose teisės aktuose, kaip Jungtinių Tautų pilietinių ir politinių teisių pakte, Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijoje, jos įgyvendinimo metu susidūriama su iššūkiais, kaip leidimai atlikti religines apeigas laisvės atėmimo vietų įstaigose arba tinkamas maitinimo užtikrinimas atsižvelgiant į nuteistojo asmens religinius įsitikinimus. Pagal esančią šios problematikos praktiką, būtina sustiprinti nuteistųjų asmenų teisės į minties, tikėjimo ir sąžinės laisvę apsaugą įtvirtinant aiškesnį teisinį reglamentavimą bei efektyvesnę priežiūrą. Taip pat, šios teisės užtikrinimas turi būti ne tik formalus, koreguojant reglamentavimą, tačiau tai turi atsispindėti praktikoje, laikantis tarptautinių žmogaus teisių standartų.

7. Atsižvelgiant į žmogaus teisių užtikrinimo problematikos praktiką vykdant bausmes, nesusijusias su laisvės atėmimu, Lietuvoje, konstatuotina, jog šioje srityje žmogaus teisių pažeidimų ganėtinai mažai, palyginus tai su esančią situaciją, kai siekiama užtikrinti žmogaus teises vykdant bausmes, susijusias su laisvės atėmimu. Lietuvoje įtvirtintas reglamentavimas bausmių, nesusijusių su laisvės atėmimu, tinkamas, išsamus, nepaliekant teisinio vakuumo nustatant ribas, kuriomis gali veikti bausmių vykdymo sistemos pareigūnai, tokiu būdu užkertant kelią žmogaus teisių pažeidimams. Tačiau, pavieniai atvejai išryškina, kad situacija nėra tobula, jog žmogaus teisių pažeidimai, nors labai rėtai, vis dar nutinka. Pagrindinė priežastis šių pažeidimų kyla dėl antstolių arba kitų bausmių vykdymo sistemos subjektų veiksmų, kurie viršija jų nustatytą kompetenciją bei prieštarauja proporcingumo principui. Atsižvelgiant į bendrą susiklosčiusią situaciją, darytina išvada, jog bausmių vykdymo sistema šioje srityje efektyviai funkcionuoja Lietuvoje ir bausmių, nesusijusių su laisvės atėmimu, vykdymas Lietuvoje – žingsnis humaniškesnės bausmių vykdymo politikos linkme.

LITERATŪRA

Teisės norminiai aktai

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija (1992). *Lietuvos Aidas*, 220.
2. Jungtinių Tautų Chartija (1945). *Valstybės žinios*, Nr. 15-557.
3. Jungtinių Tautų Visuotinė žmogaus teisių deklaracija (1948). *Valstybės žinios*, 68-2497.
4. Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas (1966). *Valstybės žinios*, 77-3288.
5. Jungtinių Tautų standartinės minimalios taisyklės dėl su laisvės atėmimu nesusijusių priemonių (Tokijo taisyklės) (1990). *Generalinės Asamblėjos rezoliucija* Nr. 45/110).
6. Jungtinių Tautų neįgalųjų teisių konvencija ir jos Fakultatyvus protokoląs (2006). *Valstybės žinios*, Nr. 71-3561.
7. Europos Tarybos statutas (1949). *Valstybės žinios*, Nr. 13-481.
8. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija (1950). *Valstybės žinios*, 40-987.
9. Europos Bendrijos steigimo sutartis (1965). 2006-12-29, C 321 E/3.
10. Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija (2000). 2016/C 202/02.
11. Europos Tarybos 2000 m. birželio 29 d. Direktyva Nr. 2000/43/EB įgyvendinanti vienodo požiūrio principą asmenims nepriklausomai nuo jų rasės arba etninės priklausomybės. *L 180/22*, p. 23-27.
12. Europos Tarybos 2000 m. lapkričio 27 d. Direktyva Nr. 2000/78/EB nustatanti vienodo požiūrio užimtumo ir profesinėje srityje bendruosius pagrindus. *OL L 303*, p. 16-22.
13. Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos pataisos darbų kodeksas (LTSR įstatymų sąvadas, 1971-07-15, Nr. VIII-7).
14. Lietuvos Respublikos švietimo įstatymas (1991). *Lietuvos aidas*, Nr. 153-0.
15. Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymas (1996). *Valstybės žinios*, Nr. 71-1706.
16. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas (2000). *Valstybės žinios*, 89-2741.
17. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Civilinis kodeksas (2000). *Valstybės žinios*, 74-2262.
18. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas (2002). *Valstybės žinios*, Nr. 36-1340.
19. Lietuvos Respublikos antstolių įstatymas (2002). *Valstybės žinios*, Nr. 53-2042.
20. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas (2002). *Valstybės žinios*, 73-3084.
21. Lietuvos Respublikos priešgaisrinės saugos įstatymas (2002). *Valstybės žinios*, Nr. 123-5518.
22. Lietuvos Respublikos darbuotojų saugos ir sveikatos įstatymas (2003). *Valstybės žinios*, Nr. 70-3170.

23. Lietuvos Respublikos probacijos įstatymas (2012). *Valstybės žinios*, Nr. 4-108.
24. Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas dėl nacionalinės nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programos patvirtinimo (2003). *Valstybės žinios*, 32-1318.
25. Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2003 m. gegužės 23 d. įsakymas „Dėl Sveikatos sutrikdymo masto nustatymo taisyklių patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 52-2357.
26. Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2005 m. spalio 27 d. įsakymas Nr. 1R-352 „Dėl sprendimų vykdymo instrukcijos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, Nr. 130-4682.
27. Lietuvos Respublikos Kalėjų departamento prie Lietuvos Respublikos Teisingumo ministerijos direktoriaus 2006 m. gegužės 2 d. įsakymas „Dėl asmenų, laikomų kardomojo kalinimo ir laisvės atėmimo vietose, maitinimo organizavimo taisyklių patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 52-1923.
28. Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2009 m. vasario 2 d. įsakymas Nr. V-55 „Dėl Privalomojo profilaktinio aplinkos kenksmingumo pašalinimo (dezinsekcijos, deratizacijos) tvarkos aprašo patvirtinimo“ (*Žin.*, 2009, Nr. 35-1362).
29. Lietuvos Respublikos Kalėjų Departamento prie Lietuvos Respublikos Teisingumo ministerijos Direktorius 2012 m. balandžio 24 d. įsakymas Nr. V-156 „Dėl vaistinių preparatų ir medicinos prekių įsigijimo, laikymo ir įtraukimo į apskaitą laisvės atėmimo vietų įstaigose tvarkos aprašo patvirtinimo“ (*Žin.*, 2012, Nr. 51-2568).
30. Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2015 m. rugpjūčio 3 d. įsakymas Nr. V-908 „Dėl Lietuvos higienos normos HN 134:2015 „Laisvės atėmimo vietų ir teritorinių policijos įstaigų areštinių sveikatos saugos reikalavimai“ patvirtinimo“ (*TAR*, 2015-08-14, Nr. 2015-12321).
31. Lietuvos Respublikos Kalėjų Departamento prie Lietuvos Respublikos Teisingumo ministerijos Direktorius 2021 m. kovo 15 d. įsakymas „Dėl valstybės tarnautojų ir darbuotojų veiksmų kilus gaisrui plano patvirtinimo“.
32. Kolegialių institucijų 2023 m. rugpjūčio 4 d. įsakymas Nr. V-598/V-196 „Dėl Reagavimo į elektroninio stebėjimo priemonių programinės įrangos fiksuojamus baudmės atlikimo sąlygų pažeidimus bei elektroninio stebėjimo priemonių naudojimo tvarkos įgyvendinimo aprašo patvirtinimo“. *TAR*, Nr. 2023-15901.
33. Lietuvos Kalėjų tarnybos direktoriaus 2024 m. birželio 6 d. įsakymas Nr. V-454 „Dėl Laisvės atėmimo baudmę atliekančių nuteistųjų resocializacijos standarto patvirtinimo“ pakeitimo. *TAR*, Nr. 15022.

Specialioji literatūra

34. Čaplinskienė I., Čaplinskas S., Griškevičius A., Narkotikų vartojimas ir ŽIV infekcija įkalinimo įstaigose, Lietuvos AIDS centras, *Medicina*, 39 tomas, Nr. 8, 2003, p. 797–803.

35. Čelkis P., Venckienė E., *Concept of the right to health care*. Mykolo Romerio universitetas, 2011.
36. Česnienė I., Laurinavičius A., Ustinavičiūtė L., Nusikalstamo elgesio rizikos vertinimas Lietuvoje: esama situacija ir raidos tendencijos, *Kriminologijos studijos*, Nr. 3, 2015, p. 59–81.
37. Dunkel, F., Sakalauskas G., Bausmių taikymo ir vykdymo tarptautinis palyginimas, tendencijos ir perspektyvos Lietuvoje, *Įkalinimo praktikos Europos šalyse palyginimas*, 2017, p. 91–116.
38. Dunkel F., Resocializacija ir tarptautiniai žmogaus teisių standartai, *Bausmių taikymo ir vykdymo tarptautinis palyginimas, tendencijos ir perspektyvos Lietuvoje*, Vilnius, 2017, p. 117–140.
39. Grikavičiūtė, K., Baudžiamoji teisė ir kriminologija, *Seksualinio pobūdžio nusikalstamų veikų baudžiamojo teisinio vertinimo probleminiai aspektai*, Mykolo Romerio universiteto teisės fakulteto baudžiamosios teisės ir proceso institutas, Vilnius, 2015.
40. Heinz, W., Alternatyvos įkalinimui: bausmių taikymo teorija ir praktika Vokietijoje, bausmių veiksmingumo ir recidyvo tyrimo rezultatai, *Bausmių taikymo ir vykdymo tarptautinis palyginimas, tendencijos ir perspektyvos Lietuvoje*, 2017, p. 15–90.
41. Jarutienė L., Kontaktai su išoriniu pasauliu įstaigų viduje, Empirinio tyrimo rezultatai, *Kalinimo sąlygos ir kalinių socialinės integracijos prielaidos*, Vilnius: Lietuvos teisės institutas, 2020, p. 245–248.
42. Jarutienė L., Sveikatą ir psichiką veikiančių medžiagų vartojimas, Empirinio tyrimo rezultatai, *Kalinimo sąlygos ir kalinių socialinės integracijos prielaidos*, Vilnius: Lietuvos teisės institutas, 2020, p. 288–294.
43. Kareniauskaitė, M., Baudžiamosios teisės sistema Lietuvos SSR: genezė, specifika, ryšys su neginkluotuoju antisovietiniu pasipriešinimu, *Genocidas ir rezistencija*, 2013, p. 57–75.
44. Lankauskas M., Mulevičius M., Zaksaitė S., Teisės į privatumą, minties, sąžinės, religijos laisvę ir saviraišką užtikrinimo problemos, *Minties, tikėjimo ir sąžinės laisvės užtikrinimo padėtis Lietuvoje 2008-2012 m.*, Lietuvos teisės institutas, Vilnius, 2013.
45. Markauskas L., Konstitucinė teisė į nemokamą gydymą: interpretavimo problemos, *Jurisprudencija*, 2005, Nr. 64 (56), p. 132–139.
46. Nocius J., *Nusikaltimai žmogui: mokomoji priemonė*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1998, p. 8.
47. Piesliakas V., *Lietuvos baudžiamoji teisė*. Kn. 2, Aplinkybės, darančios įtaką baudžiamajai atsakomybei, ir nusikalstamos veikos teisiniai padariniai, Vilnius: Justitia, 2008.

48. Sakalauskas G., Kalinimo sąlygos ir įkalintų asmenų požiūris, Gyvenamojo ploto ir kitų buitinių sąlygų standartai, *Kalinimo sąlygos ir kalinių socialinės integracijos prielaidos*, Vilnius: Lietuvos teisės institutas, 2020, p. 41–55.
49. Sakalauskas, G., Įkalinimas Lietuvoje: praktika ir prasmė, *Sociologija. Mintis ir veiksmas*, 2007, Nr. 20, p. 122–134.
50. Sakalauskas, G., Įkalinimo tikslų labirintuose, *Bausmių vykdymo sistemos teisinis reguliavimas ir perspektyvos Lietuvos Respublikoje*, Vilnius: Vaibra, 2010, p. 133–153.
51. Sakalauskas, G., Nikartas, S., Mališauskaitė-Simanaitienė, S., Įkalinimo įstaigų privatizavimas: užsienio šalių patirtis ir perspektyvos Lietuvoje, 2008, Teisės problemos, Nr. 3 (61), p. 51–82.
52. Uscila R., *Dinaminio saugumo koncepcija laisvės atėmimo vietose*, Vilnius, Lietuvos teisės institutas, 2020.
53. Vaišvila A. *Teisės teorija*. Vilnius: Justitia, 2004.
54. Warren, D., Brandeis, L. D., *The right to privacy*, Harvard law review, 1890.
55. Žilinskienė, L., Tumilaitė, R., Resocializacijos modeliai ir jų taikymas, *Sociologija. Mintis ir veiksmas*, 2011, Nr. 29 (2), p. 285–313.

Teismų praktika

56. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 105 straipsnio sankcijoje numatytos mirties bausmės atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai.
57. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2022 m. kovo 1 d. sprendimas byloje Einikis ir kiti prieš Lietuvą (Peticija Nr. 43277/20 ir 4 kitos peticijos).
58. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2012 m. sausio 10 d. sprendimas byloje Ananyev ir kiti prieš Rusiją (Peticijos Nr. 42525/07 ir 60800/08).
59. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2015 m. kovo 12 d. sprendimas byloje Muršić prieš Kroatiją (Peticija Nr. 7334/13).
60. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2019 m. gruodžio 17 d. sprendimas byloje Steponavičius prieš Lietuvą (Peticija Nr. 6982/18).
61. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2015 m. gruodžio 8 d. sprendimas byloje Mironovas ir kiti prieš Lietuvą (peticijos Nr. 40828/12, 29292/12, 69598/12, 40163/13, 66281/13, 70048/13, 70065/13).
62. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2017 m. gegužės 23 d. sprendimas byloje Matijošaitis ir kiti prieš Lietuvą (Peticijų Nr. 22662/13, 51059/13, 58823/13, 59692/13, 59700/13, 60115/13, 69425/13 ir 72824/13).
63. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2002 m. kovo 14 d. sprendimas byloje Puzinas prieš Lietuvą (pareiškimo Nr. 44800/98).

64. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2012 m. sausio 10 d. sprendimas byloje Česnulevičius prieš Lietuvą (pareiškimo Nr. 13462/06).
65. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2002 m. kovo 14 d. sprendimas byloje Paul and Audrey Edwards prieš Jungtinę Karalystę (pareiškimo Nr. 46477/99).
66. Europos Žmogaus Teisių Teismo 1998 m. spalio 28 d. sprendimas byloje Osman prieš Jungtinę Karalystę (pareiškimo Nr. 87/1997/871/1083).
67. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2000 m. birželio 27 d. sprendimas byloje Salman prieš Turkiją (pareiškimo Nr. 21986/93).
68. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2019 m. gegužės 21 d. sprendimas byloje Urbonavičius prieš Lietuvą (peticijos Nr. 549/17).
69. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2019 m. balandžio 16 d. sprendimas byloje Miliukas prieš Lietuvą (peticijos Nr. 10992/14).
70. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. sausio 24 d. išvada. Valstybės žinios, 1995, Nr. 9-199.
71. Lietuvos Vyriausiojo Administracinio Teismo 2017 m. kovo 20 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-1081-520/2017.
72. Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo 2004 m. sausio 26 d. *nutarimas dėl amnestijos ir nuteistųjų teisių*
73. Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo 2006 m. balandžio 20 d. nutarimas dėl laisvės atėmimo bausmės ir žmogaus orumo.
74. Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo 2019 m. birželio 6 d. nutarimas dėl laisvės apribojimo ir žmogaus teisių.
75. Lietuvos Vyriausiojo Administracinio Teismo 2012 m. gruodžio 20 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A-822-3206-12.
76. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2008 m. lapkričio 18 d. sprendimas byloje Savenkovas prieš Lietuvą (peticijos Nr. 871/02).
77. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2005 m. vasario 24 d. sprendimas byloje Jankauskas prieš Lietuvą (peticijos Nr. 59304/00).
78. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2006 m. lapkričio 16 d. sprendimas byloje Čiapas prieš Lietuvą (peticijos Nr. 4902/02).
79. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2016 m. spalio 20 d. sprendimas byloje Muršić prieš Kroatiją (peticijos Nr. 7334/13).
80. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. kovo 24 d. nutarimas byloje Nr. 3/01 dėl Lietuvos Respublikos pataisos darbų kodekso 41 straipsnio 2 dalies (1997 m. liepos 2 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai.

Kiti šaltiniai

81. Vilniaus Universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas, internetinis puslapis, Komentarai, Kęstutis Girnius, Orumas, [Kęstutis Girnius. Orumas - TSPMI](#)
82. Europos komiteto prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą 1992 m. balandžio 13 d. 2-oji bendroji ataskaita Nr. CPT/Inf (92) 3.
83. Europos komiteto prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą 1997 m. rugpjūčio 22 d. 7-oji bendroji ataskaita Nr. CPT/Inf (97) 10.
84. 2024 m. liepos 30 d. Gedo Salygos straipsnis „Apie kalėjimų realybę – iš buvusio nuteistojo lūpų: specialūs padaliniai „treniruojami“ ant kalinių“. Prieiga per internetą: <https://kauno.diena.lt/naujienos/kriminalai/nusikaltimai/lietuvos-kalejimu-realybe-narkotikuose-ismirkyti-laiskai-ir-kaliniu-kastos-kokia-priezastis-1185245> [žiūrėta 2025.02.23].
85. Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2022 m. gruodžio 22 d. įsakymas dėl asmens sveikatos priežiūros paslaugų teikimo suimtiesiems ir nuteistiesiems tvarkos aprašo patvirtinimo (TAR, 2022-12-23, Nr. 26743).
86. 2024 m. lapkričio 3 d. Ingridos Steniulienės straipsnis „Švedės žudiką N. Bilevičių mirtinai sužalojęs kalinys neatsikratė įkalinimo iki gyvos galvos“. Prieiga per internetą: <https://kauno.diena.lt/naujienos/kriminalai/nusikaltimai/lietuvos-kalejimu-realybe-narkotikuose-ismirkyti-laiskai-ir-kaliniu-kastos-kokia-priezastis-1185245> [žiūrėta 2025.03.02].
87. 2018 m. spalio 29 d. Dainiaus Sinkevičiaus straipsnis „Skandalas Lukiškėse: trys pareigūnai kaltinami sumušę iki gyvos galvos įkalinimą žudiką“. Prieiga per internetą: [Skandalas Lukiškėse: trys pareigūnai kaltinami sumušę iki gyvos galvos įkalinimą žudiką - Delfi](#) [žiūrėta 2025.03.11].
88. Lietuvos Seimo kontrolieriai, internetinis puslapis, Apie Seimo kontrolierių įstaigą. Prieiga per internetą: [Apie Seimo kontrolierių įstaigą - LRSKI](#) [žiūrėta 2025.03.13].
89. Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių 2015 m. veiklos ataskaita, Vilnius, 2016, p. 98-99, 101.
90. Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstaigos 2015 m. lapkričio 20 d. ataskaita Nr. 2015/1-99 „Dėl pažeidžiamų grupių žmogaus teisių padėties įkalinimo įstaigose: Lukiškių tardymo izoliatoriuje-kalėjime, Kauno nepilnamečių tardymo izoliatoriuje-pataisos namuose ir Panevėžio pataisos namuose“, 2015, p. 14, 22, 25.
91. Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstaigos 2019 m. veiklos ataskaita Nr. LS-51, Vilnius, 2020, p. 29.
92. Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstaigos 2021 m. veiklos ataskaita Nr. LS-40, Vilnius, 2022, p. 30-31, 36-37.
93. Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstaigos 2022 m. veiklos ataskaita Nr. LS-42, Vilnius, 2023, p. 176.
94. Juozaitytė A., bakalauro baigiamasis darbas „Gyventojų požiūris į bausmes, nesusijusias su laisvės atėmimu“, Vilnius, 2021, p. 8-9.

95. Dr. Aurelijaus Gutausko straipsnis apie laisvės apribojimo bausmę, Visuotinė lietuvių enciklopedija. Prieiga per internetą: [laisvės apribojimas - Visuotinė lietuvių enciklopedija](#) [žiūrėta 2025.03.15].
96. Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos straipsnis „Kas yra diskriminacija?“. Prieiga per internetą: [Lygybė](#) [žiūrėta 2025.03.16].
97. Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstaigos 2010 m. veiklos ataskaita, Vilnius, 2011, p. 31-33.
98. Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstaigos 2022 m. liepos 28 d. pažyma Nr. 4D-2022/1-419 „dėl X skundo prieš Alytaus pataisos namus ir kalėjimų departamentą prie Lietuvos Respublikos Teisingumo ministerijos“. Vilnius, 2022, p. 7.
99. Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstaigos 2023 m. veiklos ataskaita, Vilnius, 2024, p. 4, 51, 56-59.
100. 2021 m. gegužės 7 d. straipsnis „Nelaisvėje – daugiau bandymų žudyti: trūko ir artimųjų, ir psichologų pagalbos“. Prieiga per internetą: [Nelaisvėje – daugiau bandymų žudyti - Oficialiosios statistikos portalas](#) [žiūrėta 2025.03.24].
101. Sauliaus Katuokos straipsnis apie Europos Tarybą, Visuotinė lietuvių enciklopedija. Prieiga per internetą: [Europos Taryba - Visuotinė lietuvių enciklopedija](#) [žiūrėta 2025.04.02].
102. Europos komiteto prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą 2021 m. gruodžio mėn. 10-20 d. periodinis vizitas Lietuvoje Nr. CPT/Inf (2023) 01.
103. Lietuvos Kalėjimų Tarnybos 2024 metų Bausmių vykdymo sistemos aktualioji statistika. Prieiga per internetą: [Prezentacijos pavadinimas](#) [žiūrėta 2025.04.02].
104. Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstaigos 2014 m. veiklos ataskaita, Vilnius, 2015, p. 83, 104.
105. 2019 m. birželio 27 d. BNS straipsnis „Dažniau bus skiriamos su laisvės atėmimu nesusijusios bausmės“. Prieiga per internetą: [Dažniau bus skiriamos su laisvės atėmimu nesusijusios bausmės - LRT](#) [žiūrėta 2025.04.05].
106. 2024 m. lapkričio 22 d. Ievos Kniukštienės straipsnis „Lietuvoje fiksuojamas mažiausias įkalintų asmenų skaičius nuo nepriklausomybės pradžios“. Prieiga per internetą: [Lietuvoje fiksuojamas mažiausias įkalintų asmenų skaičius nuo nepriklausomybės pradžios](#) [žiūrėta 2025.04.05].
107. Lietuvos Probacijos Tarnybos 2023 m. lapkričio 6 d. straipsnis „Lietuvos probacijos tarnyba lapkričio mėnesį organizuoja smurto prevencijai skirtas priemones“. Prieiga per internetą: [Lietuvos probacijos tarnyba lapkričio mėnesį organizuoja smurto prevencijai skirtas priemones - Lietuvos probacijos tarnyba](#) [žiūrėta 2025.04.05].

SANTRAUKA

Žmogaus teisių užtikrinimo problemos vykdant bausmes Lietuvoje

Dalius Banevičius

Baigiamajame magistro darbe analizuojama žmogaus teisių užtikrinimo problemų vykdant bausmes Lietuvoje tema, kurioje analizuojami įvairūs tarptautiniai bei nacionaliniai teisės aktai, tarptautinių ir nacionalinių teismų praktika ir teisinė literatūra. Žmogaus teisių užtikrinimo problemų vykdant bausmes Lietuvoje tema atsiskleidžia per pateiktos teismų praktikos ir teisinės literatūros analizę. Nagrinėjant atvejus, kada pažeidžiamos prigimtinių žmogaus teisės vykdant bausmes Lietuvoje, pateikiamos realios bei galimos situacijos, kada žmogaus teisės gali būti pažeidžiamos bei kokiomis priemonėmis Lietuva turi imtis, siekiant užkirsti kelią šiems pažeidimams atsirasti.

Baigiamajame magistro darbe analizuojama žmogaus teisių užtikrinimo vykdant bausmes reikšmė ir raida, analizuojant bei palyginant, kaip kito požiūris į nuteistųjų asmenų teisių užtikrinimą bei jų bausmių vykdymo sąlygas. Taip pat konkrečiai analizuojamos kelios išskirtos prigimtinių žmogaus teisės, kurios Lietuvoje pažeidžiamos vykdant bausmes, susijusias su laisvės atėmimu ir bausmes, kurios nėra susijusios su laisvės atėmimu, kurios būtų – žmogaus teisė į orumo neliečiamumą, privataus gyvenimo gerbimą, teisė į gyvybę, sveikatą, minties tikėjimo ir sąžinės laisvę. Baigiamajame magistro darbe labiausiai pabrėžiamos priežastys, dėl kurių nuolatos pažeidžiamos šios kelios pagrindinės prigimtinių nuteistųjų asmenų teisės ir pateikiami pasiūlymai, kuriais vadovaujantis būtų galima apriboti šių pažeidimų atsiradimą.

SUMMARY

Problems in the enforcement of human rights in the execution of sentences in Lithuania

Dalius Banevičius

The final master's thesis analyses the topic of the problems of ensuring human rights in the execution of sentences in Lithuania, which includes an analysis of various international and national legal acts, international and national case law and legal literature. The topic of human rights problems in the enforcement of sentences in Lithuania is revealed through an analysis of the case law and legal literature presented. By examining cases of violations of inherent human rights in the context of sentencing in Lithuania, it presents real and potential situations where human rights may be violated and what measures Lithuania should take to prevent such violations from occurring.

The final Master's thesis analyses the significance and evolution of human rights in sentencing by analysing and comparing how attitudes towards the protection of the rights of convicted persons and the conditions under which they are subjected to sentences have changed. It also specifically analyses a number of distinct inherent human rights that are violated in Lithuania in the context of custodial and non-custodial sentences, such as the right to dignity, respect for private life, the right to life, health, freedom of religion or belief, and the right to freedom of conscience. The final Master's thesis focuses on the reasons why these several fundamental inherent rights of convicted persons are constantly violated, and proposes ways of limiting the occurrence of these violations.